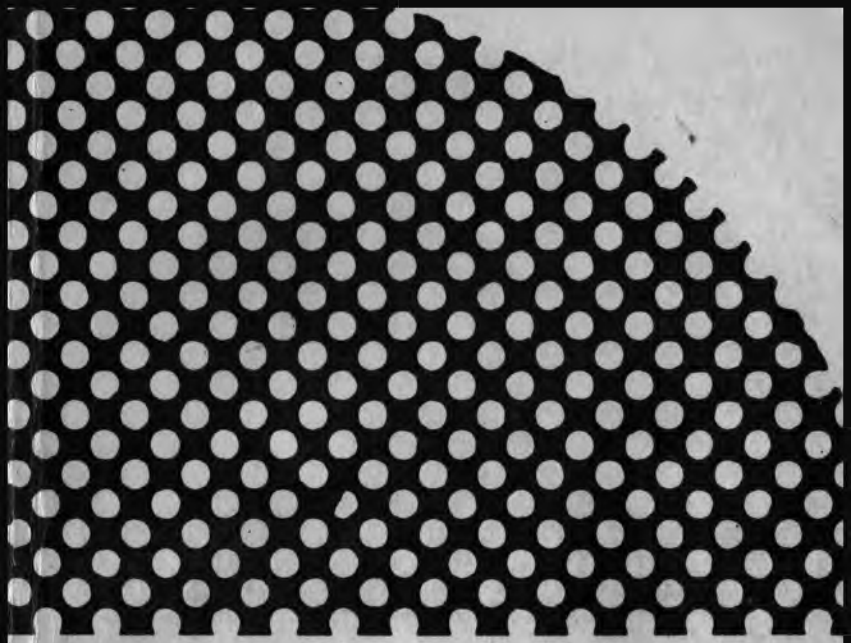

karel čapek

în captivitatea cuvintelor

colecția eseuri

COLECȚIA ESEURI

EDITURA UNIVERS, BUCUREȘTI 1982

Coperta de DOINA ȘTEFLEA

KAREL ČAPEK
DIN VOLUMELE: — *MARSYAS*, 1948, „Fr. Borový", PRAHA.
— *Vzajetí slov*, 1969, „Svoboda", PRAHA.
— *Jak se co dělá*, 1949, PRAHA.

TOATE DREPTURILE ASUPRA ACESTEI VERSIUNI SÎNT REZERVATE EDITURII UNIVERS

KAREL ČAPEK

ÎN CAPTIVITATEA CUVINTELOR

ÎN ROMÂNEȘTE DE DAN RAICU
ȘI
HELLIANA IANCULESCU

ANTOLOGIE DE ALEXANDRA TOADER

DESPRE NATURA ANECDOTEI

Intenționînd să prezint unele însușiri ale anecdotei și, în genere, ale glumei, declar de la bun început că :

1. Nu pot aduce aici ca exemplu nici o anecdotă adevărată, pentru că nu țin minte nici una. Există oameni care au în cap cîteva sute de anecdote și sînt oricînd în stare să le deșerte ; aceasta este o capacitate excepțională, ca aceea a socotitorilor miraculoși. Sînt tot atît de puțin în stare a povesti din memorie măcar și o singură anecdotă ca și a spune din cap cît fac șapte ori treisprezece sau în cîte sîntem astăzi. Drept care vă rog să vă amintiți singuri exemplele adecvate — și să nu mă asaltați apoi cu tot felul de anecdote. O deosebită memorie pentru anecdote au, din cîte știu, mai ales istoricii, diplomații și comisvoiajorii.

2. Nu încerc să dau vreo definiție a anecdotei sau glumei ; nu mă încumet să dau o explicație mai profundă a faptului că un lucru caraghios este caraghios. De pildă, un prieten al meu afirmă că este comic ceea ce este nepotrivit ; că, să zicem, un pisoi care se joacă este irezistibil de caraghios pentru că se joacă, deși are mustăți. Dar, conform acestei logici, un abate de la mînăstirea Strahov ar trebui să facă o impresie de un comic irezistibil pentru că este serios deși nu are mustăți ; ceea ce desigur, nu este tocmai adevărat. Ne vom mulțumi cu constatarea că este comic ceea ce provoacă în organismul omenesc o mișcare spasmodică a diafragmei,

prin care aerul este expulzat prin coardele vocale care fac „hahaha". Cred că aceasta este o bună definiție, pentru că este exactă și nu spune nimic.

3. De asemeni nu intenționez să merg pe urmele lui Sigmund Freud și să caut „relația dintre glumă și subconștient" ; nu doresc să cobor spre acele profunde zone psihologice care, de obicei, se ascund în pantaloni sau în fuste. Există, ca să zic așa, destule taine în viața omului și de la brîu în sus. De exemplu, este misterios unde și cum apar anecdotele. Aceasta este o problemă tot atît de grea ca și întrebarea unde și cum a apărut materia vie.

*

Cred că nimeni n-a surprins încă vreo anecdotă la apariția ei. Orice anecdotă începe cu cuvintele : „Ați auzit anecdota aceea nouă ?" Ține de însăși natura anecdotei faptul că ai auzit-o de la cineva ; cel de la care ai auzit-o, a auzit-o și el de la cineva, care a auzit-o de la altcineva și așa mai departe, pînă la infinit. Nici o anecdotă nu începe cu cuvintele : „Ia ascultați anecdota pe care tocmai am făcut-o." O anecdotă nu are autor ci doar povestitor. Nu este inventată, ci circulă de la om la om. Nu este cunoscut și verificat istoricește nici un nume de creator de anecdote, iar dacă cineva dă o anecdotă drept opera sa, fiți siguri că este un escroc și un impostor. Se pare că toate anecdotele există pe lume de o eternitate, deoarece este imposibil să se determine originea lor istorică. Poate că au apărut cîndva în Atlantida, unde unii învățați caută apariția a tot ce este cultură omenească. Sau că ne-au fost transmise din alte stele, eventual prin intermediul meteorilor, așa cum, conform teoriei lui Arrhenius, ne-au sosit germenii materiei vii. Unii oameni susțin că în Polonia există rabini care chiar ar născoci anecdote. Eu cred, ce e drept, în rabini miraculoși, dar tot așa mi s-ar putea afirma că

prima materie vie a fost creată de un rabin galițian sau că scrierea omenească, vorbirea, semnul svasticii și prelucrarea bronzului au apărut mai întîi în Podwoloczysce printr-o minune făcută de rabinul locului.

Mai degrabă se poate considera că anecdotele, ca și cîntecele populare și proverbele, nu au nici un creator ci sînt o pură producție orală.

*

O altă trăsătură esențială și destul de misterioasă a anecdotei este aceea că întotdeauna apare ca fiind nou-nouță. Valoarea deosebită a unui basm popular, de pildă, constă în faptul că este vechi; valoarea deosebită a unei anecdote constă în faptul că este nouă. Există oameni care colecționează legende vechi sau tabachere vechi, însă nici un maniac nu colecționează anecdote vechi, pentru a se delecta cu valoarea lor istorică. Dacă cineva vrea să povestească o anecdotă, întreabă mai întîi: „Știți anecdota aceea cu parohul"? Dumneavoastră, desigur, nu o știți — și abia atunci povestitorul începe să spună că a fost odată un paroh și așa mai departe (am uitat cum este mai departe). Ei bine, paradoxul acestei noutăți constă în faptul că aproape toate anecdotele (afară de cîteva cazuri dubioase cum sînt anecdotele despre automobilele Ford și despre radio) sînt neobișnuit de vechi; unele s-au păstrat în texte grecești, altele au fost însemnate de misionari la popoarele naturale; eu consider că toate anecdotele veritabile sînt foarte vechi — și nu numai atît, că n-au fost niciodată noi. În istoria modernă se poate urmări o anumită periodicitate a anecdotelor; cîte o anecdotă circulă un timp de la un om la altul, apoi dispare și, după un șir de ani, se ivește iarăși de parcă ar fi nounouță. Se poate spune că au o traiectorie eliptică, ca unele comete. Probabil că fiecare anecdotă are

o altă perioadă de revoluție ; unele se întorc peste trei ani, altele peste șaizeci sau o sută și poate că sînt unele care se apropie de noi odată la o sută de mii de ani. Ce teren fertil pentru cercetători !

*

Am mai spus că anecdotele nu sînt create ; ceea ce este însă sigur este că se înmulțesc. Se înmulțesc la fel ca unele organisme inferioare sau ca urechelnița — și anume prin butași. O anecdotă nu crește pe lemnul tare al vieții, ci se înmulțește peste alte anecdote ; de aceea, anecdotele circulă deseori în mănunchiuri sau pîlcuri. Și în anecdotele dispersate se pot stabili familiile care s-au separat prin butășire de o străveche anecdotă mamă ; există variante, aberații, hibrizi, metiși și excrescențe. Cred că nu există mai mult de o duzină de tipuri fundamentale, cum sînt anecdotele vînătorești, cele sexuale, cele despre soacre, despre datornici, despre pungași și creduli și așa mai departe. Întreaga istorie a lumii a adăugat foarte puțin la aceste tipuri arhaice, de exemplu pe profesorul distrat, împăratul defunct, căile ferate locale, campingul și alte cîteva.

*

Fapt este că există anecdote despre medici și avocați, despre evrei și preoți, despre profesori și studenți eterni, însă nu există anecdote, de exemplu despre pietrari, plugari, zidari, lemnari și alte asemenea meserii. Cred că aceasta nu provine din faptul că poporul l-ar respecta mai mult pe lemnar decît pe preot ; mai curînd pentru că preotul este mai amator de anecdote decît lemnarul. Dacă există atîtea anecdote cu evrei, faptul, desigur, nu se explică prin aceea că evreul ar fi general recunoscut drept un obiect deosebit de ilariant, ci mai degrabă

pentru că evreii, după cum se știe, sînt anecdotiști pasionați. Anecdota și gluma se adresează intelectului ; de aceea ele prosperă mai ales în zona claselor predominant intelectuale și nu pot fi considerate ca o creație pur populară. Trebuie însă remarcat :

1. Că deși există o mulțime de anecdote cu medici și juriști, sînt extrem de puține cu ingineri. Ce vreți, inginerii nu au tradiție ; este nevoie de milenii ca să se creeze solul potrivit înfloririi anecdotelor.

2. Că dintre meserii sînt privilegiați pe plan anecdotic cizmarii și croitorii ; n-am auzit despre vreo anecdotă cu lăcătuși, strungari, ceasornicari și așa mai departe. Poate că asta se explică prin faptul că, în vechime, croitul și cusutul încălțămintei erau o treabă femeiască și, de aceea, primul croitor sau cizmar bărbat li se părea vînătorilor și luptătorilor de atunci ceva teribil de hazliu. Tot așa, războinicul din vechime îi privea uneori fără să-i ia în serios pe vraci și pe descîntători ; poate că de aici se trag anecdotele despre preoți, juriști și doctori. Dar este posibil ca pe lîngă aceasta să fie și alte cauze, mai ales un fel de obișnuință.

3. Există profesiuni de basm sau mitice, care apar doar în povești : de exemplu păstori, tăietori de lemne, căruțași și cavaleri. Nici un avocat, popă, cizmar, rabin sau geambaș nu este eroul vreunui basm adevărat ; aceștia apar doar în anecdote. Basmul glorifică nevinovăția, puterea și îndrăzneala. Anecdota proslăvește șmecheria. Basmul este natural și sătesc. Anecdota este orășenească. Basmele sînt bătrîne ca zeii. Anecdotele au vechimea orașelor. Anecdotele despre țărani zugrăvesc doar relația țăranului cu orașul ; țăranul poate să fie mai isteț sau mai prost decît orășenii, însă lăsat cu sine însuși și cu cîmpul său nu-și găsește loc în anecdote. Basmul este familiar, anecdota este socială. De aceasta se leagă și faptul că basmul are trăsă-

turi feminine, în timp ce anecdota are un caracter explicit masculin.

De aceea anecdotele au o sferă tematică formată din interese predominant masculine : vînătoarea, sexul, procesele, comerțul și zeflemeaua, soacrele și datoriile.

*

Să luăm de pildă anecdotele despre soacre, care au înflorit încă din timpuri recente (înainte de așanumita decădere modernă a moravurilor și de descompunerea vieții de familie). În realitate, soacrele apar nu numai de partea ginerilor ci și de cea a nurorilor, însă în anecdote ele apar numai de partea ginerilor. N-am citit sau n-am auzit încă vreo anecdotă care să reflecte conflictul unei nurori cu soacra ei. Nu este mai puțin evident nici faptul că pe vremea vieții de familie mai stricte mișunau atîtea glume despre neveste rele și despre soți ținuți sub papuc, pe cînd anecdote despre sîcîielile bărbaților sînt aproape necunoscute. Un spectator îndepărtat ar conchide din aceasta că în rînduiala familiei bărbatul era un personaj mai mult sau mai puțin pasiv, supus asupririi de către soacre și neveste. Această explicație ar fi foarte unilaterală. Glumele despre soacre și despre neveste rele apar deoarece anecdotele sînt făcute de bărbați și nu de femei. Punctul de vedere al anecdotelor este tipic masculin. Gluma este o manifestare masculină.

Sînt tentat să caut originea anecdotelor în amurgul preistoriei și anume în vechea orînduire tribală, cînd comunitatea se împărțea într-o societate masculină, mai mult sau mai puțin închisă, și una feminină. Pînă astăzi se mai găsesc la triburile primitive case comune ale bărbaților și societăți masculine în care unei femei îi este interzis să intre, sub pedeapsa cu moartea ; aici se desfășoară

mistere bărbăteşti şi se împărtăşesc taine mari pe care o ureche de femeie nu are voie să le audă. După părerea mea, dintotdeauna aici se discuta mai ales politică şi se făceau glume despre soacre şi neveste. Tot aici se recitau şi poeme eroice, însă aceasta este deja altă literatură. De aceea anecdotele sînt pînă astăzi o treabă bărbătească, aşa cum bîrfa este mai degrabă un obiect special al misterelor feminine. Bărbaţii între ei fac pozne ; femeile, dacă sînt între ele, vorbesc extrem de serios. Bărbaţii, în ceremoniile lor secrete, pălăvrăgesc vesel şi gălăgios ; femeile, în misterele lor feminine îşi şuşotesc lucruri intime şi tainice. Aş fi curios să ştiu ce discutau între ele Vestalele.

Este uşor de presupus că anecdotele despre soacre sînt unul dintre cele mai vechi vestigii ale unei orînduiri sociale şi anume al orînduirii matriarhale. Poate că ele sînt ultimul rudiment al rezistenţei masculine împotriva guvernării tribale preistorice de către femei. La multe triburi primitive, soacra este şi în zilele noastre tabu, este sacrosanctă ; bărbatul nu are voie să i se adreseze şi nici să îi pronunţe numele ; nu are voie s-o privească, iar dacă se întîlneşte cu ea, se retrage departe din drum. Este foarte posibil ca glumele cu soacre să fie o reacţie preistorică împotriva acestui tabu ritual ; izvorul lor este, ca să zic aşa, plăcerea blasfemiei.

Dacă aşa stau lucrurile, atunci alt tip de glume, şi anume cele despre moştenitorii care abia aşteaptă moartea vreunui unchi sau vreunei mătuşi, ar aminti de altă ceremonie străveche şi anume uciderea şi, eventual, mîncarea rudelor prea bătrîne. Însă caracterul arhaic al anecdotelor noastre este mai vizibil decît oriunde în apariţia deosebit de frecventă a glumelor despre vînătorii şi pescarii de duminică, deşi cei mai mulţi dintre noi n-au vînat altceva decît o muscă sau o himeră. Se pare că aceasta se trage din faptul că vînătoarea este cea mai veche ocupaţie pur bărbătească ; rîdem cu

poftă de același lucru care îl făcea să se prăpădească de rîs și pe omul peșterilor ; căci este sigur că omul preistoric se ținea de burtă de atît rîs atunci cînd camaradul său de vînătoare nu izbutea să nimerească într-un mamut. Glumele noastre cele mai curente înfloresc pe ruinele profunde și tainice ale secolelor. Anecdotele noastre sînt la fel de istorice ca vestigiile urnelor funerare.

* *

Îngăduiți-mi acum o digresiune : Se spune că femeile au minte scurtă, că sînt inconsecvente, limbute și dumnezeu mai știe cum. În ceea ce mă privește, eu le învinuiesc de ceva mult mai îngrozitor : că nu au destul humor. Este adevărat că le place să rîdă și vor să se distreze, însă raportul lor față de comic este mai mult pasiv decît activ. Poate că asta provine din faptul că pentru a face glume este nevoie de o anume agresivitate ; pe deasupra trebuie să-ți pui în joc demnitatea, iar sexul femeiesc este sensibil pînă la susceptibilitate cînd vine vorba de demnitate ; în fine, se pare că batjocura care ar veni din gura femeilor ar durea, acolo unde o glumă bărbătească nu doare. Oricum ar fi, anecdotele sînt un articol bărbătesc ; cele mai bune sînt chiar o taină bărbătească, la fel ca matematica superioară, teologia speculativă și alte interese intelectuale elevate.

*

Nu încape îndoială că gluma face parte din arsenalul de seducție bărbătesc ; tînărul care vînează inima unei fete trebuie, după toate regulile artei de a cuceri, să fie spiritual, trebuie să o amuze și să o facă să rîdă ; trebuie să o farmece cu spiritul său. Aceasta ține de caracterele sale sexuale, precum penele și pintenii de frumusețea masculină a cocoș-

șului. „Mare ștrengar mai ești!“ suspină fata plină de admirație, pe jumătate cucerită.

Dacă, dimpotrivă, o femeie este spirituală, dă impresia că ar fi oarecum stricată; femeile onorabile sînt oarecum ofensate de așa ceva; simt de aici adierea dorinței de a cuceri, a cinismului și a moravurilor libere. Mefisto, cu siguranță, clocotea de glume ca un agent comercial; Margareta era gravă ca virtutea în persoană, însă cînd Faust îi povestea vreuna din anecdotele și expresiile pe care le știa de la Mefisto, Margareta îi șoptea plină de admirație: „Ești îngrozitor!“

*

Adevăratele anecdote însă își au de fapt locul într-o societate exclusiv bărbătească, nu pentru că ar fi fără perdea, ci pentru că sînt concise. Femeile preferă mai degrabă cochetăria, jocul, dialogul vesel; plăcerea lor este mai lentă și mai îndelungată. Anecdota și gluma sînt bruște, o adevărată descărcare de trăsnet; s-a isprăvit dintr-o lovitură și gata. Femeile vor să se distreze iar bărbații vor să se descarce. Poanta este un fulger care curmă convorbirea; după aceea ea se reînnoadă în altă parte — iar femeilor, după cum se știe, nu le place să înceapă și nici să termine. Căci și pentru a crea începuturi și sfîrșituri este nevoie de un temperament agresiv și, întrucîtva, violent.

*

Aproape toate anecdotele sînt, în esență, verbale; ele nu se rezolvă prin faptă ci prin cuvînt; este vorba de un dialog miniatural sau o situație care culminează cu o reacție „în vorbirea directă“. Din acest punct de vedere, anecdota nu aparține literaturii epice ci literaturii dramatice; este o comedie redusă la cîteva clipe. Gluma, anecdota și

calamburul înseamnă o joacă nu cu lucruri ci cu cuvinte ; o permanentă uimire în fața sensului și nonsensului cuvintelor ; eliberarea cuvintelor de utilitatea lor serioasă și concretă. Se zice că omul a devenit om atunci cînd a început să vorbească, însă de cum a început să vorbească, a doua zi a și făcut o glumă ; a descoperit cu mirare că te poți juca cu cuvintele. Animalele zîmbesc, ce e drept, însă nu se pot tăvăli de rîs pentru că nu pot face glume, nu se pot descătușa printr-un salt verbal de realitatea care, la urma urmei, este întotdeauna destul de serioasă. Majoritatea anecdotelor vechi, mai ales a celor istorice, înregistrează pur și simplu cîte o maximă remarcabilă ; omul de demult era uluit de scamatoria cu cuvinte, care pot întoarce lucrurile cu capul în jos ; de această uimire însă nu a scăpat și nu s-a săturat nici pînă astăzi. Plăcerea primitivă a glumei este plăcerea predominanței prin cuvinte în lupta pentru viață. Istețimea și viclenia, obrăznicia și ascuțimea limbii sînt la origină un obiect de tot atîta admirație cît și curajul și puterea. Nu este adevărat că armele spirituale sînt o rafinare tîrzie a luptei fizice pentru viață ; istețul Odysseu era de o vîrstă cu puternicul Ajant ; alături de omul preistoric care izbea în jurul său cu bîta era deja, cu siguranță, un alt om preistoric care făcea mare haz pe seama lui.

*

Vom trece acum, nu fără oarecare jenă, la așazisele noastre anecdote tari. Să nu încercăm să ascundem faptul că dacă nu jumătate dintre toate anecdotele, atunci cel puțim jumătate dintre anecdotele bune sînt extrem de nerușinate. Dacă am fi psihanaliști, am deduce că prin anecdotele sexuale se descarcă oarecum instinctul sexual refulat. Din păcate, se pare că instinctul care izbucnește prin aceste anecdote tari nu este cine știe ce refulat ; ba, dimpotrivă, mai ales bărbații sănătoși, impe-

tuoşi şi chiar însurați, tot atît de îndepărtați de ascetism ca şi de donjuanism, sînt cei cu un simț foarte viu pentru acest gen de libertinaj. Un moralist i-ar învinui de destrăbălare, pe cînd de fapt totul dă în foc numai pentru că se face pe ascuns. Secretul în care se desfăşoară lucrurile intime ale omului este prea apăsător ; despre ele se tace ca despre o crimă obscură ; pînă la urmă pe undeva trebuie să izbucnească. Femeile îşi împărtăşesc pe şoptite cele mai mari intimități ; din bărbați acestea îşi iau zborul printr-o anecdotă grosolană şi impersonală — şi gata, a ieşit. Prin anecdotele groase nu se descarcă instinctul sexual ci tăcerea sexuală. Femeile îşi vorbesc despre asta în şoaptă, însă cu multă gravitate, ceea ce de fapt la ele este natural ; bărbaţii fac despre asta glume cu o neseriozitate sălbatică. S-ar putea spune aproape că iau peste picior demnitatea sexului. Ca să zic aşa, îl iau mai în uşor decît este de fapt. Ceva se apără în ei de a lua prea în serios această latură a vieţii. Le dă un sentiment de independenţă sau aşa ceva. Cred, ce e drept, că nobilul Hector, plecînd la luptă, s-a despărţit de Andromaca aşa cum ne descrie Homer în cîntul al şaptelea însă presupun că, pe deasupra, şi-a mai uşurat sufletul, după aceea cu cîteva anecdote piperate — după care s-a dus şi şi-a jertfit viaţa pentru o cauză de care. de fapt, nici nu-i păsa.

*

Despre fiecare om renumit circulă anecdote care descriu o maximă a sa deosebit de remarcabilă în cîte o situaţie din viaţă. Le citesc cu mare plăcere ; aflu pe rînd că aceeaşi maximă remarcabilă a pronunţat-o Victor Hugo, Bătrînul Pitt, Goethe, Johan Sebastian Bach, Friedrich cel Mare, Ignaţiu de Loyola, Caecilius Metellus şi mulţi alţi bărbaţi. Anecdotele istorice aduc o mîngîietoare mărturie

a unei anumite invariabilități a istoriei, ca și a indestructibilității bunurilor spirituale — de care aparțin și anecdotele.

*

Ne-am putea plimba la nesfîrșit prin meleagurile exuberante ale anecdotelor și glumelor. Ne-am putea opri, de exemplu, asupra malițiozității de care abundă, meditînd asupra fenomenului că, fără o anume cruzime, humorul ar dispărea în mare parte ; oamenii perfect binevoitori sînt plicticoși ca Fénélon. Oamenilor li se pare comic dacă cineva se împiedică ; dacă nu li s-ar părea caraghios, poate că s-ar năpusti asupra lui ca să îl sfîșie profitînd de vulnerabilitatea lui. Poate că gluma nu face decît să regleze cruzimea omenească, să o împingă de pe calea faptelor pe calea vorbelor. Ceea ce este sigur e faptul că ea îndeplinește o măreață și nepătrunsă funcție socială, după cum, fără îndoială, îndeplinește și o importantă funcție biologică. Gluma este atac și apărare ; este o manifestare de superioritate, dar și arma celui mai slab ; iar pe lîngă aceasta mai are o mie de alte origini și scopuri, dintre care unul este fantastica și descătușata lipsă de scop.

Dacă mă opresc aici, în pragul a diverse perspective, o fac intenționat ; n-am dorit să plăsmuiesc o teorie care să compare, să clasifice și să simplifice desișul numeros de anecdote ; dimpotrivă, am urmărit concluzia că acest domeniu este mai complicat și mai bizar decît am crede. Este posibil să descoperi că prin codru duc poteci practicabile, însă este posibil și să descoperi că codrul este codru. Ceea ce am vrut să spun este doar că această zonă literară este plină de mistere ; drept care mă îndepărtez de ea în vîrful picioarelor.

CÎTEVA OBSERVAȚII DESPRE HUMORUL POPULAR

Susțin — și am încercat în alt loc să demonstrez mai pe larg — că humorul este o treabă cu predilecție bărbătească, bărbații fiind mult mai dispuși decît femeile să se coboare pînă la acea activitate comică zisă și haz, glumă, ghidușie, șotie, poznă, zeflemea sau șagă. Dacă doriți dovada, socotiți singuri cît de puține femei-humoriști există în literatură. Se pare că în anumite domenii cum ar fi epopeea eroică, romanul polițist, humorul și tragedia, întîietatea rămîne totuși rezervată autorilor de sex masculin.

O altă afirmație pe care aș dori să o demonstrez într-o măsură este aceea că humorul are în esență un caracter popular. De pildă, nici Laertes, nici Fortinbras, nici împăratul Claudius nu se pot lăuda cu un simț al humorului ca al celor doi gropari din Hamlet. Aceasta nu decurge din faptul că Shakespeare i-ar fi considerat pe gropari ca deosebit de amuzanți, ci mai degrabă din faptul că și-a dat seama de un lucru foarte real : că groparii sînt mai șugubeți decît cavalerii și regii, sau mai general spus, că săracii sînt mai puși pe glumă decît bogații. Nu vreau să spun prin aceasta că sărăcia este o situație comică sau înveselitoare, care provoacă rîsul irezistibil al celor pe care îi afectează. De asemeni, nu se poate presupune că mizeria, șomajul, foametea și asuprirea i-ar împinge pe cei săraci la năzdrăvănii și la o veselie fără opreliște. Sărăcia pe care o am în vedere este relativă ; este

lipsa de griji a oamenilor care au două mîini zdravene și măcar un codru de pîine cu slănină pentru cină. Vă asigur că trei zidari fac mai multe bancuri decît paisprezece miniștri. Doi șoferi, cînd se întîlnesc, își spun ceva mai hazliu decît doi directori de bancă. Poștarul este mai glumeț decît directorul poștei și telegrafului. Primarului orașului Praga nu-i stă capul la șotii cît îi stă unui amploiat municipal. Cum ajunge omul să fie cineva, pune pe el stăpînire un fel de demnitate posomorîtă. Un domn se lasă uneori distrat; poporul se distrează singur. Un domn povestește uneori anecdote; poporul le înfăptuiește.

Humorul este o manifestare cu predilecție populară, așa cum dialectul este un limbaj popular; humorul însuși este oarecum un dialect popular. Faptul că gluma este într-o asemenea măsură un privilegiu al păturilor sociale de jos, este un fenomen măreț și străvechi. Începînd cu comedia latină, întotdeauna un sărac, un proletar, un om din popor este cel care îl înfățișează pe ghiduș. Stăpînul poate fi doar caraghios, însă servitorul său are humor. Eulenspiegel este un om din popor. Švejk este soldat de rînd. De parcă întotdeauna marele, cutremurătorul rîs al istoriei a răsunat de jos. Rîsul este prin excelență democratic; humorul este cel mai democratic dintre obiceiurile omenești.

*

Aceasta însă nu explică încă de ce oamenii săraci glumesc mai mult, mai ușor și mai cu plăcere decît stăpînii. Nu ne întrebăm de ce glumea Eulenspiegel, ci de ce glumește salahorul de la canalizare, în timp ce, să zicem, un consilier ministerial își face treaba cu o expresie mohorîtă și aproape chinuită. Este ceva în asta: munca manuală nu epuizează creierul atît cît rezolvarea unor acte sau examinarea copiilor la școală. Muncitorul trudește ca un

cal, este rupt de șale, nu-și mai simte încheieturile și este însetat ca un cîine, însă capul îi este limpede, creierul nu îi amorțește iar limba sa nu este sătulă de pălăvrăgeală zadarnică; el este, ca să zic așa, conservat din punct de vedere intelectual. Destul a tăcut în timpul lucrului, așa că vorba sa va fi dezlegarea limbii; se va descărca așa încît să răsune. Are timp destul să pregătească ce îi va spune tovarășului său; fără îndoială, îl va lua peste picior. Conductorul de pe tramvai știe cu o stație dinainte ce o să-i strige moșului de la macaz. Iar după lucru, omul e bucuros că și-a isprăvit truda; de ce n-ar șugui puțin despre Mărioara ori despre bătrîna lui!

Este remarcabil că cele mai multe glume se fac în gura mare. De pildă, croitorii pot vorbi încet și, prin urmare, cu seriozitate, însă zidarul de pe schelă trebuie să strige la cel care îi dă cărămizile — și îi strigă ceva concis și eficace. Cu cît este munca mai zgomotoasă, cu atît și humorul este mai substanțial. Faptul că omul este obligat să strige are un efect de-a dreptul fizic asupra felului cum își alege vorbele; folosește cuvinte tari, categorice și șugubețe. Așa cum munca este bărbătească, și humorul este bărbătesc; gălăgia, gluma, tutunul și băutura țin cumva de bărbați și țin una de alta.

Acești mucaliți populari însă nu rîd; glumesc fără să izbucnească în chicoteli sau hohote ascuțite așa cum rîd femeile; ei își fac poznele cu o figură serioasă. Chicoteala este o creatură efeminată; un bărbat trece prin năzdrăvăniile sale ca un indian prin tortură: fără a clipi din ochi. Aceasta ține de eticheta humorului popular, aș spune — de demnitatea sa masculină.

*

Însă atelierul sau cîrciuma înseamnă, mai degrabă, doar un prilej de humor și nu cauza aces-

luia. Nu am de gînd să apăr teoria exprimată în cîntecul popular, că „fericé de cel ce n-are nimic". Dacă în oamenii săraci este o doză mai mare de humor, aceasta nu decurge din faptul că nu au nimic, ci că sînt, pesemne, mai sociabili. Între ei există un fel de egalitate și de solidaritate ; sînt conștienți că își aparțin unul altuia într-un sens aproape de familie. Bogații își au interesele lor comune, însă nu au încredere unii în alții ; au extrem de multe rezerve reciproce. Un proprietar nu se încrede în alt proprietar ; un chiabur privește cu pizmă peste gardul vecinilor. Oamenii fără avere nu se împung unii pe alții cu colțurile proprietății lor, sînt mai apropiați, se ating cu coatele, se pot tutui la tot pasul. Fără cordialitate deschisă nu există nici haz ; pentru fiecare glumă se cere o anumită reciprocitate. Proprietarii de imobile nu dau buzna la amiază pe stradă să dea cu piciorul în minge ; muncitorii fac asta. Averea nu este o muncă de echipă, cum sînt majoritatea muncilor manuale ; proprietatea mai curînd îl izolează pe om. Șase salahori sapă un șanț, însă niciodată șase chiaburi nu ară același cîmp și nici șase consilieri nu rezolvă același act. Gluma se naște mai ales în colectiv, fie că e vorba de băieții dintr-o clasă sau de bărbații dintr-un atelier. Humorul este un produs social ; individualismul este capabil cel mult de ironie.

Nu este vorba însă doar de avere. Cînd omul se simte domn, adică o persoană importantă și de valoare, parcă se teme de glumă ; îi este frică să nu se compromită din punct de vedere ierarhic. Demnitatea sa poate fi ușor vătămată ; ușor îl poți jigni sau poți bagateliza poziția sa serioasă. De aceea, omul situat în plină putere și gravitate îi stimează la rîndul lui pe toți ceilalți domni și se ferește să le trateze cu ușurință demnitatea. Domnul consilier îl stimează pe domnul consilier, însă un proletar îl ia peste picior pe alt proletar. În cea mai mare

parte, humorul popular este înțepătură, păcăleală, farsă și tachinerie binevoitoare. Oamenii săraci nu se iau între ei atît de teribil de în serios și cu stimă ; în felul lor își spun : ești și tu un tercheaberchea ca mine. Rară este forma de humor care să nu-l atingă pe cineva sau să nu caute să-l îndrepte ; din acest punct de vedere oamenii din popor nu suferă de susceptibilitate ierarhică. Dacă își spun unul altuia „mă, deșteptule" aceasta nu este o insultă, căci între ei este un semn de egalitate. Bufonul avea voie să-l înțepe pe rege, pentru că, pe baza dreptului nebunilor, se situa la nivelul acestuia ; ministrul regelui nu și-ar fi permis așa ceva. Humorul sare cu greu peste treptele sociale ; lumea sa este lumea egalității ; în aceasta constă substanțialul său umanism și democrația sa.

*

Există un humor al spînzurătorii ; aceasta înseamnă că omul care urcă pe treptele spînzurătorii glumește uneori. Însă, pe cîte știu, nu există nici un fel de humor al încoronării ; pare-se că omul care urcă treptele tronului o face extrem de grav și fără glumă. După cît se pare, omul este mai pus pe șagă cînd este la strîmtoare sau în încurcătură decît cînd este aureolat de fericire și de succes. Humorul este opusul patosului ; este un truc prin care evenimentul se micșorează, ca și cum l-am privi printr-un binoclu întors. Cînd cineva glumește pe seama durerii sale, îi micșorează însemnătatea ; dacă însă un împărat de pe tron ar glumi pe seama puterii sale, și-ar da seama că aceasta nu este atît de glorioasă și de măreață cît ar putea să pară. Întotdeauna humorul este un fel de apărare și de atac împotriva destinului ; mai mult haz se naște din nemulțumire decît dintr-un spirit fericit și satisfăcut. Dacă oamenii săraci glumesc mai mult decît ceilalți, nu este pentru că ar duce-o deosebit de bine,

ci mai curînd pentru că au de ce să-şi descarce inima. A scînci este muiereşte ; bărbatul fie înjură, fie face haz ; iar dacă este vorba de politică, o face mai degrabă pe ultima decît pe cea dintîi. Aşa se descarcă, arată că pe el de toate astea îl doare în cot ; de slujbă, de mizerie, de femei şi de copii ; toate aceste poveri nu-l clintesc în voinicia sa zeflemitoare. Încotro, Mărioară ? Nu mă iei şi pe mine ? Baba poate să mă mai aştepte ; oricum n-avem la cină decît fazani, iar eu nu pot să-i sufăr.

*

Dar nu, deasupra a toate acestea şi în ciuda lor mai există ceva uimitor. Este un fel de voioşie a sărăciei ; aş spune, un fel de tinereţe naivă. Aceşti oameni se joacă mai mult decît alţii ; viaţa lor este grea, însă nu este consumată. Spunem că o lume este veche, că o civilizaţie este veche ; cunoaştem naţiuni vechi, imperii vechi şi rînduieli vechi, însă nu putem spune că poporul este vechi. Poporul nu este un patrimoniu al trecutului, căci trăieşte de la o zi la alta, trăieşte într-un prezent neştirbit. Lăsat în voia sa, el se dăruie momentului şi îşi improvizează viaţa în clipa dată ; spontaneitatea şi instantaneitatea — iată adevărata inspiraţie a humorului. Omul din popor nu trăieşte pentru vecie ; trăieşte acum, pe loc, şi caută să se bucure de ce poate. Humorul său este o veşnică improvizaţie ; de aceea nu poate fi scris şi păstrat. Cu toate acestea, humorul popular va pătrunde întotdeauna în literatură şi va trăi în ea cu dreptul eternităţii ; atît doar că în acest caz va purta numele de Aristofan, Rabelais sau Cervantes.

DESPRE PROVERBE SAU DESPRE ÎNȚELEPCIUNEA POPULARĂ

E greu să mulgi un țap, spune înțelepciunea populară. Tot atît de greu și de zadarnic ar fi să vrei să storci din mulțimea proverbelor populare ceva care să semene de departe cu un sistem filozofic sau cu o *Introducere* în filozofie sau cu *Bazele eticii ;* degeaba am încerca să le îmbinăm, să le închegăm, să le lipim, să le coasem sau să le punem altcumva laolaltă, pentru a obține ceva care să arate ca o concepție despre lume, un cod moral, un principiu etic sau o imagine completă a vieții. Să zicem că înțelepciunea populară spune : După sărbătoare vine și durere. Lăsînd la o parte faptul că este adevărat, aceasta este, ca să ne exprimăm filozofic, o doctrină pesimistă ; totuși nu se poate afirma că înțelepciunea populară este o concepție pesimistă despre lume. O concepție pesimistă, să spunem cea a lui Schopenhauer, este mai abstractă ; ea este de asemeni mai sistematică și mai închegată, însă mai presus de orice, este mai personală. Puteți adopta pesimismul lui Schopenhauer dacă el corespunde firii dumneavoastră și întregii dumneavoastră naturi înclinate spre tristețe ; pe cînd înțelepciunea populară o puteți adopta dacă pentru aceasta este dată situația obiectivă, să zicem în caz de sărbătoare sau în caz de durere. Un sistem filozofic nu se schimbă de la o situație la alta, ci de la un om la altul ; el este atitudinea noastră permanentă, însă mai mult sau mai puțin subiectivă față de univers. Înțelepciunea populară este pur obiectivă :

dacă nu este durere, nu este nici proverbul corespunzător. Trufia precede prăbuşirea, însă o face numai atunci cînd clătinăm din cap în faţa trufiei aproapelui nostru. Un proverb nu exprimă o convingere personală ci anumite caracteristici obiective şi desfăşurări tipice ale realităţii. Dacă proverbul spune : Nimeni nu poate jefui un fund gol, aceasta este o constatare tot atît de impersonală şi de concretă ca afirmaţia că apa îngheaţă la zero grade. Proverbul nu vă oferă puncte de vedere, ci fapte. Spre deosebire de filozofi, el nu demonstrează că ceva există aprioric ci că acest ceva se petrece de obicei. Nu prezintă principii, ci experienţe. El este o formă de cunoaştere foarte nesistematică ; însă, după cum se ştie, şi experienţa umană este foarte nesistematică.

*

Cînd ai nouă meserii, cea de a zecea e sărăcia, afirmă înţelepciunea populară, însă tot înţelepciunea populară afirmă : E mai sigur să te ţii de şase, decît de unul. Proverbul ne învaţă că cine are o funcţie are şi deşteptăciune, dar ne învaţă şi că măgarul e tot măgar, chiar dacă îi pui şa de aur. Ţine minte fiule, că gura leneşă este nenorocire curată ; însă nu uita că vorba e de argint, tăcerea e de aur şi să vorbeşti abia atunci cînd o tuşi păduchele. Şi aşa mai departe. Aproape fiecărui proverb îi puteţi găsi opusul său proverbial ; puteţi răsturna un proverb cu alt proverb, fără ca înţelepciunea populară, pe cît se pare, să-şi facă vreo problemă. Poate că pentru aceasta ea va fi învinovăţită de viciul filozofic numit relativism, însă mai degrabă este vinovată de alt viciu filozofic, numit experienţă. Constat cu amărăciune filozofică faptul că experienţa este, într-adevăr, teribil de inconsecventă : că uneori gura leneşă este nenorocire, însă alteori este o năpastă gura vioaie ; că pe bani se cumpără

și cerul, dar că banii nu sînt totul — constatări certificate două cîte două de înțelepciunea populară. În această mizerabilă lume empirică, orice lucru se poate termina într-un fel sau exact invers ; ei bine, în ambele cazuri se găsește un proverb care să pecetluiască unul sau celălalt dintre rezultate prin experiența sa venerabilă și seculară.

S-ar putea spune așa : De regulă, proverbul nu intenționează să prescrie sau să sfătuiască dinainte și la modul general cum să se poarte omul ; această misiune o lasă decalogului poruncilor divine. Mai degrabă, el anticipează un rezultat mai mult sau mai puțin prost a ceea ce și-a îngăduit cineva să facă, ori, ulterior, cînd s-a sfîrșit deja rău, marchează acest fapt cu pecetea sa tradițională. Numai în mod excepțional el proclamă că ceva este bun sau rău din motive morale sau principiale ; de obicei, înțelepciunea populară se ține de motive absolut practice. Aici nu este vorba de mîntuirea sufletului, ci de a evita o pagubă sau, cel puțin, de a fi pregătit pentru toate belelele care decurg din ceva. Rareori înțelepciunea populară ne dă curaj ; mai ales ne avertizează, aproape totdeauna ne avertizează. Ne previne față de slugi și de stăpîni, de babe și de fete, de mizerie și de bani, de prieteni și de vecini, de tăcere și de vorbă. S-ar zice aproape că proverbele populare sînt maxime ale unor oameni extrem de dezamăgiți și de lipsiți de speranță, care se consacră unor meditații permanente despre nereușită, despre ingratitudinea și vanitatea a tot ceea ce există. Mă tem că pe această cale am înțelege foarte greșit spiritul popular, căci l-am lipsi de o anumită maliționozitate pozitivă și înveselitoare, ca și de o resemnare foarte echilibrată și împăcată. O mare parte a înțelepciunii populare, ca și o mare parte a humorului, găsește o deosebită satisfacție în paguba altuia sau în greșelile aproapelui ; nu își refuză plăcerea să pună și ea o vorbuliță și să pună în evidență că, de fapt, era de așteptat : nu se

spune oare de cînd e lumea că după sărbătoare vine și durerea, că după cum strigi către pădure tot așa și răsună dinspre pădure, că fiecăruia i se cîntă o vreme la ureche, sau ceva asemănător ? Iar în același timp și, ca să zic așa, cu aceeași gură, proverbul îi oferă celui lovit o mîngîiere alinătoare : Uite, omule, cazul tău personal se încadrează într-o regulă generală, nu ești singur în nenorocire căci așa s-a întîmplat dintotdeauna. Mori, însă toți vom ajunge acolo. Ți s-a făcut o nedreptate, însă de cînd e lumea dreptatea nu-l aude pe cel sărac. În generalizare se găsește o deosebită alinare; durerea care nu este numai a mea, nu doare atît de tare ; dezamăgirea care îi atinge și pe alții nu este atît de apăsătoare. Înțelepciunea populară este o rezervă de asemenea mîngîieri pentru diverse cazuri din viață ; ea ajută la depășirea cu succes a propriei experiențe prin faptul că are la îndemînă o formulă generală. Dacă te-a nimerit ghinionul, fie-ți alinare faptul că nenorocul nu umblă prin munți, ci prin oameni.

De aceea, înțelepciunea populară este cu adevărat populară ; ea presupune un anumit spirit colectiv și, mai ales, o anume solidaritate în fața buclucurilor vieții. Majoritatea proverbelor exprimă grijile și experiențele unor oameni nu prea avuți și nu prea puternici. Omul de succes și bogat, care se află la putere și are o voință a sa, este, mai mult sau mai puțin, cum se spune, un individualist trufaș ; este mai dornic să prescrie lumii rațiunea sa și să-și generalizeze experiențele, însă se supune mai puțin regulilor generale și experienței colective. Căderea unui erou este o tragedie unică ; căderea unui om de rînd este un proverb, adică un loc comun. Foarte adesea proverbul este o apărare a omului slab împotriva celui puternic, a săracului împotriva bogaților ; aproape întotdeauna el exprimă o stare de îngrijorare, de veghe, de defensivă în viață. Lumea înțelepciunii populare este lu-

mea oamenilor mici, mai mult sau mai puțin asupriți ; este chiar valea plîngerii, în care înțelepciunea dă mîna cu humorul.

*

Și mai este lumea celor care nu mai sînt tineri. Un tînăr își trăiește experiențele ca și cum ar fi unice și neobișnuite ; i se pare că nimeni înaintea lui nu le-a mai trăit. El nu izbutește să-și încadreze experiența în mersul general, obișnuit și notoriu al lucrurilor. Lumea sa este ceea ce este : lumea celor mai vîrstnici este ceea ce există de obicei, iar lumea bătrînilor este ceea ce a fost. Proverbul exprimă experiența unor oameni care nu sînt de astăzi pentru că sînt, în același timp, de ieri și de acum un an. De aceea conținutul filozofic al proverbelor seamănă în majoritatea cazurilor cu opiniile cărora li se spune stoicism, cu o ușoară nuanță de scepticism și cu accese temporare de pesimism. Oricum, înțelepciunea populară nu se pretează la avîntul îndrăzneț al ideilor, la flacăra sacră a entuziasmului și nici la idealuri deosebit de generoase. Nici un proverb popular nu s-ar potrivi ca lozincă pentru o revoluție, însă dacă sînteți în căutarea unei lozinci pentru resemnare sau deziluzie, apelați la înțelepciunea populară.

*

Sînt numeroase proverbele care exprimă experiențe proaste cu babele și femeile ; însă pe cîte știu, nici un proverb nu se referă la experiențele proaste pe care femeile le au cu noi, bărbații. De aici cineva ar conchide poate că, în general, bărbații au experiențe mai proaste cu femeile decît femeile cu bărbații. Eu însă cred că pricina se află altundeva : nu în faptul că bărbații au avut dintotdeauna experiențe mai proaste, ci în faptul că bărbații fac proverbele, că generalizarea ține de trăsăturile se-

xuale secundare ale bărbatului. Există femei înțelepte, însă nu și femei filozoafe; femeia raționează mai mult real, în loc de a se lansa în adevăruri eterne și generale. Femeia vorbește mai mult despre indivizi; bărbatul vorbește mai mult despre lume și omenire. Femeia spune că fata vecinului este cam trufașă, la care bărbatul meditează că trufia precede prăbușirea, sau altceva tot atît de general. Iar dacă lucrurile nu stau așa, înseamnă că îmi îngădui doar o obișnuită și brută generalizare masculină, ca mărturie în sprijinul a ceea ce am spus mai sus. Q.e.d. *

*

Da, în ansamblu este vorba de înțelepciunea chibzuită, țărănească, defensivă a unor oameni care veghează la binele lor, se gîndesc ce știu ei despre ceilalți, nu au încredere în lume și ocolesc riscul; care nu se mai înfurie de relele lumii și fac compromisuri cu mersul cotidian al lucrurilor; prin urmare, este în cea mai mare parte o experiență puțin răutăcioasă și puțin amară, puțin resemnată și puțin indulgentă, însă nu este o morală, o rezolvare a marilor probleme ale vieții, o îndreptare a rînduielilor nedrepte ale lumii; și totuși...

Și totuși cînd citiți proverbe populare, vă loviți la fiecare pas de cîte o frază care ajunge să vă și sperie prin punerea fulgerătoare și teribilă în lumină a lucrurilor omenești cele mai apropiate; este o frază țărănească, ceva despre porc, despre vecin, despre sărăcie sau așa ceva, însă deodată în spatele ei vedeți viața publică, statele, problemele istorice și afacerile mondiale, într-o lumină acută și grotească. Alteori aveți senzația: pe cinstea mea, asta știu și eu, am pățit-o de nenumărate ori, dar n-aș fi izbutit să o spun atît de concis și de clar.

---

* Quod erat demonstrandum — ce trebuia demonstrat (N.T.).

Şi acum ne oprim asupra ultimei probleme a înţelepciunii populare :

Fie că este de la caz la caz uimitor de inuman de înţeleaptă, îngrozitor de experimentată sau clarvăzătoare sau naiba ştie cum...

Fie lumea noastră cu politica ei şi publicul ei şi statele ei şi personalităţile ei istorice este atît de mică, de supusă regulilor experienţei obişnuite, atît de neschimbată şi de grotesc umană — una sau alta ?

La aceasta însă, răspunsul îmi lipseşte.

DESPRE TEORIA BASMULUI

Cea mai veche teorie a basmului este cea a lui Platon : după el, basmele sînt taifasul dădacelor.

*

Luminatul secol al optsprezecelea a devenit conștient de existența basmelor cu un fel de condescendență lipsită de seriozitate, așa cum a început să se intereseze de păstori și păstorițe. Basmele, ce e drept, ar fi o superstiție populară și o prostie, însă cu ele te poți juca grațios și poți masca moralizarea rațională și didacticismul binevoitor.

Romantismul a răsturnat pe dos aceasta, ca și aproape tot restul. Basmul este izvorul străvechi a tot ce e poezie ; în el se manifestă creativitatea originală și simțul poetic popular ; vechile legende istorice și mituri naționale trăiesc pînă astăzi în naivitatea intactă a poveștilor pentru copii. În basme se exprimă sufletul însuși al neamului, cu înțelepciunea, fantezia și simplitatea sa, cu credința sa în forțe supranaturale și cu străvechile sale zeități naționale. Așa cum romantismul a descoperit naționalismul, tot el a inventat și folclorul ; alături de cîntecele populare, basmele populare au devenit principala mărturie și giuvaerul culturilor naționale și valorilor rasiale specifice și autohtone.

*

După care a venit știința și a răsturnat pe dos aceasta, ca și aproape tot restul. Basmul nu este nicidecum un document etnografic autentic, ci a venit de undeva ; după Theodor Benfey toate basmele provin din India ; după alții, toate temele de basm identice au o origine comună, uneori greacă, alteori orientală, sau, de pildă, celtică. Veți găsi tema Cenușăresei în basme chineze și negre, arabe și indiene, malaeze și europene ; toate aceste variante *trebuie* să aibă o patrie comună, de unde s-au răspîndit în lume printr-un fel de migrație. Le-au dus cu sine neguțătorii și prizonierii, călătorii, soldații și navigatorii, iar acolo unde o asemenea presupusă comunicație se lovește de bariere tehnice, exportul de basme le este atribuit mai ales misionarilor (de la care parcă nu ne-am fi așteptat la un astfel de păgînism poetic). Cît despre acea patrie de origine, ea este, conform unora, acolo unde tema respectivă de basm apare în forma cea mai simplă, iar conform altora dimpotrivă, acolo unde o găsim cel mai bogat dezvoltată ; puteți alege. Ceva adevărat este în această teorie a migrației ; chiar și astăzi mai vedem cum comis-voiajorii și diplomații se îngrijesc de migrația mondială orală a anecdotelor. Însă lăsînd aceasta la o parte, este destul de curios faptul că negustorii antici au importat din India mai ales basme și nu, să zicem, cultivarea orezului sau portocalelor. Descoperitorii Americii n-au adus de acolo mai întîi basme și legende indiene, ci tutunul, porumbul și sifilisul, ceea ce, fără îndoială, corespunde mai bine schimbului internațional de valori.

Teoria migrației și metoda comparativă sînt tipic critico-filologice, ele apar prin faptul că un învățat, în liniștea camerei sale de lucru, compară și clasifică basme pe care alții le-au culeș și le-au pus în scris.

*

La concluzii foarte diferite a ajuns tocmai studiul empiric al basmelor, adică acei călători și etnografi care au ascultat și au adunat basmele în mediul lor etnografic sau, cel puțin, le-au studiat în cadrul unei discipline — *etnografia*. Așa au aflat, desigur, și faptul că basmele sînt pe multiple planuri pătrunse de obiceiurile indigene, de reprezentări și credințe magice, de noțiuni rituale și tradiții de cult, adesea mult mai vechi și mai originale decît instituțiile religioase la putere. De aici teoria etnografică legată de numele lui E. B. Tylor sau Andrews Lang : basmele sînt rămășițe ale adevăratelor mitologii și rînduieli străvechi ; ele exprimă reprezentările primitive privind relația sufletului față de trup, viața de dincolo de mormînt, acțiunea magiei, relația față de animale ș.a.m.d. Aceste probleme metafizice sînt pretutindeni la fel ; reprezentările primitive de cult coincid uimitor la triburile băștinașe australiene și africane, americane și asiatice. Pretutindeni găsim aceleași forme mitologice și aceleași teme de basm ; basmele au apărut pretutindeni pe lume din aceleași premize religioase. Această teorie engleză acceptă deci și în același timp explică poligeneza basmelor ; pe lîngă aceasta renunță la a defini basmele ca pe o operă de fantezie, ca pe niște compoziții epice, ca pe o problemă estetică încadrîndu-le în sfera funcției religioase colective.

Printre basme însă, încă la primitivi și, în măsură cu mult mai mare, la vechile neamuri civilizate, găsim și unele pe care ar fi extrem de dificil să le reducem la niște vechi reprezentări mitologice ; există și povești de aventuri, romanțe cavalerești sau snoave Eulenspiegeliene ; aceste subiecte coincid și ele uimitor în întreaga lume. Teoria lui Tylor ne-ar obliga să excludem dintre basme povestirile și snoavele, cu toate că acestea circulă în mod real și eficace în domeniul narațiunilor populare la toate neamurile.

*

O altă teorie, diferită, a fost imaginată de Max Müller : toate basmele ar fi în esență naturale și cosmologice ; fiecare balaur este personificarea beznei, fiecare prinț victorios — personificarea soarelui ; fiecare basm „marchează" victoria zilei asupra nopții, a soarelui asupra întunecimii, a primăverii asupra iernii etc. — Ceea ce notăm aici doar ca pe o încercare de gîndire în spiritul științelor naturii, pentru explicarea basmelor.

*

O încercare mai serioasă de interpretare a basmelor este cea psihologică. Potrivit teoriei lui Laistner, de pildă, basmele se bazează pe trăiri de vis : în vis zburăm ca Aladin, în vis sîntem urmăriți peste prăpăstii și riuri, în vis avem de îndeplinit cîte o sarcină imposibilă. Așa zisul vis al maturității, în care trebuie să răspundem la o întrebare nemaiauzită, aduce într-adevăr cu tipul de basm despre sfinxul care pune ghicitori. Cu caracter de vis sînt basmele despre rai, despre călătoria în lumea cealaltă, despre vampiri și despre metamorfoze miraculoase ; visele izvorîte din dorințe nesatisfăcute le recunoaștem în basmele erotice, cele despre ospețe, despre comori și altele. Basmele orientale sînt o imagine aproape clinică a experiențelor vizionare care însoțesc drogarea cu haşiş sau sugestia magică. Metoda psihologică în explicarea basmelor se limitează deocamdată la teme de vis sau asemănătoare visului ; ea va ajunge mai departe atunci cînd va începe să descopere în basme și teme, porniri și experiențe ale realității vieții omenești.

*

Avem deci o teorie filozofică despre migrația basmelor, una etnologică despre poligeneza lor și una psihologică despre datele unor impresii trăite regăsite în basme. Fiecare stabilește în felul său de unde provin temele basmelor și fiecare are, în felul ei, o parte de dreptate. Teoria filologică a lui Benfey tratează basmele ca pe orice alt gen de literatură, cercetîndu-i filiația tematică. Teoria engleză se ocupă de basm ca de un fapt etnografic, stabilindu-i nucleul original și real în străvechi obiceiuri și tradiții colective, fără a avea în vedere în vreun fel valorile sale poetice și literare. În sfîrșit, metoda psihologică abordează basmul ca pe un produs mai mult sau mai puțin personal al imaginației, în care se pot regăsi trăiri reale, cum sînt visele, vedeniile, neliniștile și așa mai departe.

Cercetarea modernă este în cea mai mare parte și pe drept cuvînt eclectică ; ea recunoaște că unele subiecte de basm au imigrat, în adevăr, de pe alte meleaguri ; nu neapărat tocmai din India sau din antichitate — uneori basmul popular își are filiația literară într-o carte sau un almanah tipărit. Mai departe, o întreagă serie de teme de basm sînt date, fără îndoială, de străvechile și aproape general umanele reprezentări mitologice. O a treia categorie de teme de basm conține, fără discuție, materialul de reprezentări al viselor și altor trăiri. Unele basme cad mai degrabă în sfera uneia dintre teorii iar alte basme într-a alteia. Nu există nici o teorie care să explice basmul în genere ca pe un tip literar sui-generis ; ba chiar devine din ce în ce mai greu să se delimiteze domeniul său. Culegerile de povești populare de oriunde ar fi — din mediul culturilor antice, cel al civilizațiilor primitive — cuprind pe lîngă basme și istorisiri populare, povestiri, legende, fragmente de mitologie, epopei cavalerești, fabule, anecdote, snoave și dumnezeu știe cum s-or mai fi numind. Pe deasupra, toate aceste subiecte și specii diferite se ames-

tecă la nesfîrșit în basmele transmise în mod real, se încrucișează și se îmbină cu o iresponsabilitate într-ădevăr de basm. De aceea, teoreticienii prudenți preferă să nu încerce o definiție a basmului și se mulțumesc, așa cum face von der Leyen, cu descrierea trăsăturilor sale foarte diverse, cum ar fi înșiruirea complicată și contopirea temelor, amestecul de joacă și seriozitate, vis și realitate, spaimă și humor, idilismul narativ, legile epice ale gradării și repetării, predilecția pentru digresiuni, tendința către uimitor și paradoxal, înclinația frecventă către moralizare și așa mai departe. De altfel, basmul nu are granițe exacte : el se contopește cu povestirea, mitul, fabula și anecdota. Cercetarea modernă a basmelor caută să le clasifice măcar în grupuri tematice și se ocupă de originea, dezvoltarea și explicarea diverselor subiecte ; ei bine, în acest fel genul literar al basmului parcă ni s-ar fărîma sub mîini în niște cioburi dezolate și fără legătură.

Fiecare dintre cele trei teorii și metode de interpretare are în sine cîte ceva ; însă dacă acceptăm ceea ce este bun în ele ne pomenim de îndată în fața unor contradicții. De exemplu, nu prea este posibil să se supună o temă bazată pe tradiții de cult filiației prin migrație, căci tradițiile, obiceiurile și culturile se strămută cu multă dificultate de la un neam la altul. Sau, tot așa, nu se pot coordona fără probleme motivele onirice și motivele mitologice, căci acestea din urmă sînt tradiționale și colective, în timp ce fiecare vis este trăit și realizat ca un lucru personal, nou și nemaivăzut. Cu toate acestea, întrucît vedem că în basme din aceeași regiune sau chiar într-un același basm se succed sau se întrepătrund teme literare rătăcitoare, vechi tradiții tribale, factori onirici și pe deasupra porniri mai mult sau mai puțin puternice din viața reală, ne vom spune poate în cele din urmă că, pe cît se pare, în basme, o temă străină încetează, într-un mod destul de ciudat, a fi străină, tradițiile

mitologice încetează a fi mitologie, visul — simplu vis, iar realitatea — simplă realitate ; că toate aceste momente s-au contopit în ceva ce s-ar putea numi substanța generală a basmului.

*

Aproape toate basmele au o caracteristică comună : o deosebită îndepărtare. A fost odată, peste nouă munți și nouă rîuri ; o fost odată o țară, unde s-au întîmplat toate ; a fost odată un negustător, vînător, brahman sau erou — care a pornit la ur drum lung peste marea cea neagră sau rîurile de foc și abia acolo, la celălalt capăt al lumii sau pe lumea cealaltă se desfășoară acțiunea basmului [1] Mi-a povestit bunicul, care știa de la bunicul lui care spunea că s-a întîmplat demult, demult. S-a petrecut noaptea, sub apă, în codrul des sau în străfundurile pămîntului. Întotdeauna s-a întîmplat demult, undeva departe sau într-o altă realitate. Dacă nu se dă direct această localizare mitică în necunoscut, basmul își lasă ascultătorii cel puțin fără o determinare mai exactă cînd și unde s-a putut petrece acțiunea, sau li se atașează — pesemne prin intervenția fixației literare artificiale și concentrări basmelor — unor personaje de mult apuse și oarecum abstracte. Această imprecisă distanțare în timp și spațiu este adesea însoțită și de o distanță socială ; personajele care acționează în basme sînt regi și prințese, sau oameni care trăiesc mai mult sau mai puțin în afara societății : un pustnic, un vrăjitor, un drumeț și așa mai departe. Pe scurt, de natura basmului ține direct o anumită semirealitate, o îndepărtare de realitatea actuală și apropiată, relaxarea raporturilor cu lumea adevărată ș

[1] Doar basmelor indiene le place să numească orașu unde s-a petrecut una sau alta ; însă acestea sînt basm scrise și adunate artificial (N.A.).

recunoscută în serios. Există basme care într-un stil glumeț mărturisesc direct a fi ficțiuni, ca acele povești care declară la nesfîrșit că „...am încălecat pe-o alună și v-am spus o mare minciună". De obicei, basmele popoarelor civilizate își dau mai în vileag caracterul fictiv decît basmele primitivilor; pare-se, pentru a suprima încă în germene conflictul dintre realitate și substanța basmului. Gîndirea primitivă se lasă purtată mult mai ușor și mai în joacă, aproape cu plăcere, peste prăpastia dintre realitate și ficțiune sau minciună. Este ca în jocul copiilor: dacă un copil se joacă de-a soldatul sau de-a mămica, își trăiește cu patimă rolul, însă în același timp știe că „nu e de-adevăratelea". Cele două conștiințe se întrepătrund și alternează aproape fără conflict; s-ar putea spune că în jocul copiilor starea de realitate este provizoriu suprimată. La fel stau lucrurile și în basme. Lumea lor nu trebuie să fie fantastică sau supranaturală; ea se situează doar în afara realității actuale și controlabile; nu ajunge în contradicție cu experiența, pentru că este suspendată în afara sferei acesteia. Problema adevărului și a oricărei relații materiale față de realitate nu contează aici, din principiu.

*

În aceasta constă deosebirea esențială dintre basm și legendă. Legenda este întotdeauna localizată istoric sau spațial; ea se referă la un anumit castel, rîu, stîncă sau persoană. Fiecare legendă își are propriul raport, stabil, față de realitate; fie ea oricît de fantastică, poartă anumite semne ale faptului că este sau a fost inițial obiect de credință. Legenda se deosebește de basm în esență prin aceea că în cadrul ei nu este desființat caracterul relevant al verosimilității și realității. De aceea, legenda ca narațiune orală este mult mai fixă și

mai neschimbată decît basmul; ea rămîne mai simplă și mai severă, căci nu permite îmbogățirea și prelungirea arbitrară, adaosuri sau întrepătrunderi de subiecte, toate acestea caracterizînd nararea orală a basmului. A modifica o legendă ar fi ca și cum ți-ai îngădui o minciună; caracterul legendei este în esență istoric, pe cînd de caracterul basmului ține eliberarea de orice realitate relevantă istorică sau actuală. Deosebirea dintre basm și legendă este radicală și direct noetică: legenda se dă drept redare a unei realități, fie ea și mitică, însă existentă și datată local sau istoric în lumea noastră; basmul își are propria sa lume, care îi încadrează acțiunile în atmosfera molatecă a acelui neangajant „a fost — ori n-a fost".

*

Dacă se vorbește despre lumea basmului, ne gîndim de îndată la duhurile apelor și pădurilor, la căpcăuni, balauri și vrăjitori, la munți de sticlă și la apă vie, la animale care vorbesc sau la cizmele de șapte leghe. Sîntem ispitiți să credem că această lume ireală, descătușată, fictivă a basmelor este dată tocmai de factorii supranaturali și fermecați, că ea decurge pur și simplu din forțele magice, superioare ale unor ființe și lucruri înzestrate cu har. În toate culegerile de basme din lume însă, vom găsi nenumărate povești care nu conțin nimic supranatural sau miraculos. Nici Cenușăreasa, nici Eulenspiegel, Hans cel prost peste care a dat norocul sau croitorul cel isteț care i-a izgonit pe tîlhari nu sînt făpturi supranaturale — și totuși aparțin subiectelor basmelor la fel ca baba cloanța, pasărea măiastră sau prințesa cu stea de aur în frunte. Pare-se că lucrurile stau invers: irealitatea basmelor nu provine din faptul că în ele intervin atît de des forțe magice și făpturi supranaturale, ci aceste făpturi și forțe supranaturale

apar atît de frecvent sau se conservă în basme pentru că în lumea ireală a acestora au destul loc. Aș spune că atmosfera particulară, ireală a basmelor nu decurge din prezența tuturor acelor zmei și feți-frumoși, zîne, căpcăuni și vrăjitori — ci că aceste personaje s-au refugiat în atmosfera autonomă a basmelor ca într-o rezervație împrejmuită de protecția de netrecut a ficțiunii și desprinsă de realitatea neospitalieră. Basmul nu poate fi definit prin motivele și temele sale, ci prin originea și funcția sa.

*

Căci basmul nu este, la origină, literatură; basmul este narațiune orală. Un adevărat basm popular nu apare atunci cînd colecționarul etnograf îl notează ci atunci cînd o bunică îl spune copiilor, un membru al tribului Yoruba, membrilor tribului Yoruba sau un povestitor de meserie auditoriului dintr-o cafenea arăbească. Un adevărat basm, un basm în funcția sa propriu-zisă este povestirea într-un cerc de ascultători. Se naște din necesitatea de a istorisi și din plăcerea de a asculta. Inventarea scrierii și tiparului ne-a înstrăinat de această plăcere originară și străveche. Acum nu mai ședem în cerc, suspendați de buzele unui povestitor expert, ci ne citim gazetele sau cartea, ceea ce ne eliberează de pornirea străveche de a ne așeza și a ne lăsa legănați de cuvîntul vorbit. De aceea adevăratul basm trăiește doar acolo unde încă n-a început dominația imperiului literei: la copii și la primitivi. Pe lîngă anecdote și epopei eroice, basmul este o reminiscență a poeziei originare, anterioare scrisului, recitată la focul tribal. Epopeea eroică însă a murit; doar anecdotele și basmele s-au păstrat în maiestuoasa lor senectute.

*

Se înțelege însă că nu orice vorbire la focul tribului este *eo ipso* povestirea unui basm. Este extrem de probabil că, la început, cuvîntul vorbit nu a servit la povestirea basmelor, ci la desemnarea practică a realității. Dacă omul din vechime spunea „copac", înțelegea prin aceasta desigur, foarte onest și concret, un copac adevărat; dacă spunea „cer" se referea desigur la cerul adevărat, cu soare, stele și zei adevărați. Sînt însă ispitit să-mi imaginez momentul creator în care unui glumeț, unui visător sau unui guraliv din trib i-a trecut prin cap, lîngă focul de seară, să lege într-un fel cuvintele „copac" și „cer"; a spus că undeva există un copac care ajunge pînă la cer. În acel moment, el a făcut o descoperire genială; a inventat minciuna gratuită; a descoperit că se poate folosi cuvîntul și independent de realitate; a provocat o combinație de noțiuni neîntîlnită pînă atunci și a creat primul basm. În dezvoltarea limbajului omenesc a trebuit, peste tot în lume, să vină clipa invenției surprinzătoare și, desigur, îmbucurătoare că imaginile și cuvintele pot fi desprinse de obiectele și acțiunile reale sau că grație cuvintelor și noțiunilor se pot inventa realități noi, mai nelimitate și uneori mai satisfăcătoare decît realitatea actuală. Fiecare gînd primitiv (de exemplu al nostru personal) își găsește în cuvinte o realitate specială, oarecum magică. În ciuda îngrozitorului abuz care se face cu cuvintele — abuz din care constă o parte însemnată a vieții culturale — cuvintele sînt pentru noi ceva mai mult decît denumirile unor obiecte: ele conțin în sine reprezentările lucrurilor, existența lor imaginară, ceva ce este și, în același timp, nu este. Închipuiți-vă ce uimire fermecată a provocat cu siguranță în oameni faptul că (după mii de ani de vorbire și de sporovăială) au constatat că din cuvinte se poate face ceva mai mult decît un referat despre ceea ce a fost ieri sau despre ceea ce merge rău chiar acum;

că prin vorbire se pot crea lucruri și fapte independente de ceea ce a fost cîndva sau este, lucruri și fapte care, în același timp, sînt și nu sînt. Cred că această descoperire culturală este aproape tot atît de veche ca limbajul omenesc; pînă în ziua de azi nu ne-am săturat de ea. Noi, literații, din asta trăim și acum, chiar dacă, deasupra hîrtiilor noastre, am uitat de focul tribal lîngă care s-a zămislit literatura descătușată, magică și nemărginită a Cuvîntului.

*

Însă acest creator caracter arbitrar al cuvîntului vorbit nu este decît o premiză pentru apariția basmelor. Basmul este, mai presus de orice, acțiune. Aceasta nu înseamnă doar că basmul apare prin povestirea unei acțiuni, ci și ceva în plus: că acțiunea apare prin povestirea unui basm. Acțiunea este produsul narării: de îndată ce încep să povestesc, sînt silit să-mi pun reprezentările într-o continuitate de acțiuni. În esență, noi gîndim discontinuu; noțiunile noastre sînt discontinui. Abia prin exprimarea verbală ne îmbinăm gîndurile sau noțiunile într-un continuum închis al raționamentului logic sau al înșiruirii de acțiuni. Abia limbajul ca funcție spirituală colectivă, introduce logica sau epica sau, în general, aduce într-o corelație stabilă și comunicabilă gîndurile și reprezentările noastre incoerente, dispersate, intuitive și fugare. Cînd încep să povestesc, nu am în minte desfășurată dinainte întreaga acțiune, ci doar niște imagini mai mult sau mai puțin limpezi, pe care abia în focul povestirii le îmbin în întregul dramatic al unei acțiuni coerente. Dacă povestesc ceva ce mi s-a întîmplat cu adevărat, las la o parte cea mai mare parte a circumstanțelor secundare și plictisitoare; prin aceasta, de fapt, distrug continuitatea întîmplării reale și o înlocuiesc printr-o continuitate

epică, care este creată direct și nemijlocit prin însuși actul de a povesti. Fiecare povestire este o activitate fecundă și, în mare măsură, liberă, de creare a acțiunii. Se poate remarca și mai clar această funcție spontană creatoare de acțiune atunci cînd încercați să povestiți ceea ce ați visat. Majoritatea viselor sînt *de facto* niște imagini absolut incoerente, nelegate între ele logic și prin acțiune; unele vă persistă în memorie după trezire, să zicem niște trepte, o biserică, un cîine și mătușa Aněžka. Dumneavoastră însă, vrînd să povestiți visul uimitor pe care l-ați avut, nu treceți în revistă doar aceste reprezentări haotice, ci spuneți vesel: „Am visat că *urc* niște trepte, *urc* și *urc*, pînă ce *ajung* la o biserică uriașă: *mă uit* în jur și de mine *se apropie un cîine*. Ce caută cîinele acesta, mă întreb eu; și *deodată cîinele se transformă* în mătușa Aněžka, care îmi spune"... și așa mai departe. Cuvintele subliniate sînt inserturi narative cu care ați interpolat reprezentările dumneavoastră onirice; involuntar, îmboldit de activitatea naturală de povestire, v-ați tradus visul într-un limbaj epic. Cu care ocazie nu-mi pot ascunde satisfacția legată de faptul că „epos" înseamnă la origine într-adevăr cuvînt vorbit.

*

Prin faptul că cuvîntul vorbit s-a desprins de realitatea „luată în serios" și a devenit un divertisment gratuit, plăcerea de a povesti și de a asculta, prin faptul că, dacă putem spune astfel, a devenit autonom și a început să-și ducă traiul (ceea ce s-a petrecut în vremea tinereții sale, cînd cuvîntul vorbit încă nu era pietrificat și uzat ci cînd clocotea și fermeca sufletul prin noutatea și raritatea sa, ca și astăzi la copii și la primitivi) prin aceasta deci a fost deschisă lumea materială a ba-

smelor ; o lume în care este loc pentru subiecte fictive și relații surprinzătoare ; o lume independentă de existența sau inexistența reală și protejată față de critica neliniștitoare și, în esență, chinuitoare. Copilul care pune realităților mia sa de „dece-uri", se lasă răpit de basme fără întrebări ; de îndată ce începe să întrebe de ce a mîncat-o lupul pe bunicuță, s-a terminat cu basmul și începe altă căciulă. Este nevoie să se suspende realitatea pentru ca întrebările să fie suspendate. Dacă am începe să povestim că undeva este un munte și în el o peșteră cu comori de aur și rubine, am provoca aproape în mod necesar întrebările avide : unde este acel munte, cine a pus acolo comorile și ce sînt acelea rubine. Un basm adevărat și în toată puterea cuvîntului trebuie să povestească precum că a fost odată un fiu de rege, care a plecat în lume și a făcut fapte de eroism, pînă ce a ajuns la un munte și așa mai departe. Aproape întotdeauna, acțiunea epică este cea care îl transportă pe ascultător dincolo de nevoia de întrebări indiscrete privind existența, cauzalitatea și alte circumstanțe mai exacte. Cuvîntul static sau imaginea statică redă realitatea unui lucru. Cuvîntul dinamic și curgerea acțiunii de la o imagine la alta, dimpotrivă, anulează relația noțiunilor față de lucruri, căci pune noțiunile în relație între ele însele. Orice încercare de menționare a caracterului real se plătește cu o pierdere a ritmului dramatic. Un proces verbal judecătoresc transformă un eveniment dinamic într-un șir de afirmații statice. Istoria analizează acțiuni precipitate prin momente statice. Cercetăm doar ceea ce merită. Limbajul omenesc însuși s-a dezvoltat prin două mari curente : în direcția analizei statice și în direcția ritmului dinamic și fluent. Ceea ce, cu alte cuvinte, poartă numele de știință și poezie.

Slăvită deci fie din nou acțiunea, acest veșnic vrăjitor care ne-a îmbogățit lumea cu împărăția ficțiunii. Ficțiunea statică este eroare, superstiție sau minciună, însă ficțiunea epică este poezie, fie că îi spuneți basm sau roman. Acțiunea nu ne dă răgaz să ne oprim ca Pilat și să ne întrebăm ce este adevărat; ea ne poartă peste incoerențe și hiatusuri nesatisfăcătoare; ea reînnoiește veșnic în noi naivitatea fermecată din preajma focului tribal. Ea eliberează de greutate experiența noastră și ne duce dincolo de granițele acesteia; ne copleșește cu darurile vieții celei incalculabile cu un singur preț: acela că face din aceasta o ficțiune.

*

Orice povestire își are legile sale. Chiar dacă povestiți o întîmplare perfect adevărată, dacă o faceți din plăcerea de a povesti, mărturisiți că mințiți, cu acest prilej, cu o nerușinată naturalețe; amplificați puțin întreaga întîmplare, lăsați cîte ceva de o parte și mai adăugați cîte ceva, pentru a fi mai interesantă și mai neobișnuită, dramatizați situația și piperați poanta; la fel ca orice povestitor, vă străduiți să vă pasionați și să vă uimiți asistența. La urma urmei, aceleași legi conduc compoziția basmelor.

Însă povestirea are și alte legi: de pildă aceea că se repetă cu deosebită plăcere. Nimeni nu ar vrea, cred, să scrie de zece ori aceeași schiță, însă fiecare dintre noi povestește cu mare poftă chiar și a zecea oară ce i s-a întîmplat anul trecut în vacanță. Fiecare istorioară povestită are tendința să devină o formațiune mai mult sau mai puțin stabilă, repetabilă.

Mai departe, orice povestitor izbutește cu o admirabilă ușurință să-și însușească teme străine; a auzit o istorie în altă parte și o povestește și el ca fiind a sa proprie. În literatură, acestui fapt i

se spune filiație literară, însă performanța creatoare a povestirii nu este în motiv, ci în actul însuși de a povesti și în spontaneitatea cu care îți reamintești acea temă tocmai la momentul oportun.

Aceleași legi guvernează transmiterea și migrația basmelor.

*

Orice poveste epică este fie istorisirea unui întreg închis, pe cît se poate neschimbat și orientat drept către poantă, așa cum este anecdota, fie o largă și sinuoasă improvizație, cum sînt scornelile vînătorești. Același dublu tip divide și imperiul basmelor. Poveștile pot fi împărțite, în mod foarte util, în povești scurte și povești lungi. Poveștile scurte sînt orientate către o poantă precis definită, către care țintesc fără ocolișuri și cu un fel de uscăciune de acțiune ; poanta lor este o glumă verbală, o învățătură sau un exemplu moral. De această categorie aparțin fabulele, poveștile anecdotice, parabolele, snoavele despre prostănaci și isteți, într-un cuvînt acea mulțime de povești logice și intelectuale care inundă circulația orală a tuturor triburilor și națiunilor din lume.

Poveștile intelectuale sînt, în adevăr, o clasă în sine. Fărîma de acțiune pe care este îmbrăcată poanta verbală le atașează oarecum de epica basmelor, însă și ele — ca toate basmele — sînt zămislite din magia cuvîntului. Cuvîntul vorbit nu farmecă auditoriul doar prin imaginile pe care le provoacă ; el izbutește să creeze ca prin minune răspunsuri surprinzătoare, izbutește să simuleze printr-o soluție verbală soluția concretă, instaurează prin jocuri de cuvinte raporturi noi și paradoxale. Plăcerea șiretlicurilor logice și a isteției verbale este, poate, tot atît de veche și de originară ca satisfacția legată de funcția imaginativă a cuvintelor. Și prin aceasta cuvîntul vorbit s-a desprins

de legăturile sale cu lucrurile și a început să zburde pe cont propriu. A început să pună ghicitori verbale și să întindă capcane de cuvinte ; a devenit o armă de atac și de apărare. Istețul care domină prin glumă și prin spontaneitate verbal-logică este un erou tot atît de admirat și de general al basmelor ca și luptătorul care retează capetele căpcăunilor și zmeilor. Vraja cuvîntului, care poate explica totul sau poate despica firul în patru, care organizează relațiile verbale în ciuda unor contradicții reale, care creează superioritatea celor deștepți și îi face de rîs pe proști, a fost și ea o descoperire amplă și genială, care cîndva — în toate limbile lumii — a sclipit ca o scînteie în cursul unei convorbiri prietenești.

Povestea intelectuală, concentrată către o poantă, are o tendință către formularea concisă ; totuși, uneori ea se integrează ca o verigă în basme lungi și complicate ; alteori diferite povești anecdotice sînt înșirate ca mărgelele pe ață și grupate în jurul unei personalități centrale, ca Eulenspiegel, Karaghuez, Nastratin sau vulpea cea hoață ; uneori este o personalitate colectivă ca Abdera sau Kocourkov *. Această împletire de povești anecdotice este însă, evident, secundară și artificială ; ca tip pur povestea intelectuală folosește nararea acțiunii doar ca introducere sau ca start ; miezul și țelul ei este legătura fulgerătoare și surprinzătoare de imagini.

Cu totul altele sînt legile psihologice și formale ale basmului lung. Rolul său este de a-i pasiona pe ascultători, dar și de a-i destinde ; el nu îi poate distra și calma doar prin poanta finală, ci prin întreaga sa desfășurare. Cu cît este mai lung un basm pe care i-l povestiți unui copil, cu atît i se pare mai frumos ; plăcerea sa crește cu atît cu cît

---

* Orașe imaginare, în literatura greacă — primul — și cehă — cel de-al doilea, cu locuitori cam trăzniți și caraghioși (N.T.).

este mai îndelung suspendat în atmosfera încîntătoare și blîndă a ficțiunii. De aceea, povestitorul folosește diverse vicleșuguri pentru a prelungi desfășurarea basmului ; își îngăduie ocolișuri și meandre, repetă (totdeauna de trei ori) tema obstacolelor, întrebărilor sau sarcinilor, își atașează episoade eroice și aventuri, alătură o temă de alta și țese diferite basme într-o acțiune destul de haotică, care însă este măcar complicată și lungă. La urma urmei, farmecul basmelor nu constă doar în subiect și în acțiune, ci în istorisirea însăși ; este bucuria unei voci îndrăgite, a unui răstimp familiar și apropiat, al relației intime dintre povestitor și auditoriu. Cred că nici un culegător de basme nu le-a scris așa cum le-a ascultat într-adevăr ; cu siguranță că a lăsat de o parte repetările zadarnice, digresiunile haotice, temele adăugate din alte basme și întreg balastul de improvizații al povestirii reale. Însă prin fiecare din aceste purificări tematice basmul încetează a fi ceea ce el este de fapt : o improvizație epică.

Mai presus de orice, basmul lung are nevoie de acțiune. Întotdeauna, un personaj este cel care poartă întreaga acțiune și concentrează asupra sa toată simpatia și tot interesul. Fie este un Făt-frumos, fie un sărac viteaz și ager, fie un orfan obidit, fie o prințesă trufașă. Întreaga acțiune epică este apoi o luptă, cu aventuri, cu depășirea unor obstacole, și fermitate în încercări ; după care cununa victoriei se așază pe fruntea eroului de basm. Nu există basme cu sfîrșit nefericit ; un sfîrșit nefericit au doar puterile rele cum sînt zmeii, vrăjitorii și dușmanii, față de care basmele manifestă o cruzime neîndurătoare. Poanta basmelor lungi nu este niciodată verticală ci orizontală ; basmele lungi își au ecoul în perspectiva unei vieți lungi și fericite, lupta este încheiată și vitejia răsplătită — eroul o cucerește pe prințesă sau cîștigă o comoară și tră-

ieşte fericit pînă la moarte. Şi-am încălecat pe-o şa şi v-am spus povestea aşa.

*

Dacă vrem să explicăm basmele şi din punct de vedere tematic, trebuie să avem mereu în vedere acea lume descătuşată, ireală a basmelor creată prin istorisirea gratuită, înzestrată cu propria sa coerenţă epică şi independentă de realitatea controlată sau publică. Fiind independentă de credinţă şi de control, ea este şi protejată faţă de acestea ; este mai liberă şi mai nelegată, dar în acelaşi timp mai neschimbată şi mai conservatoare decît realitatea. Am mai spus că seamănă cu o rezervaţie în care s-au păstrat subiecte şi imagini pe care altfel dezvoltarea socială şi civilizată le-ar fi distrus. Este un adevăr doar parţial acela că basmul îşi găseşte sau îşi inventează subiectele ; mai curînd este adevărat că temele se refugiază în basm, de parcă s-ar dezice de realitate pentru a se menţine ca ficţiune. Majoritatea temelor de basm ale tuturor popoarelor sînt imagini iubite, apropiate de inimi, însă care suportă greu aerul tare al realităţii ; basmul primeşte în sînul său cu o deosebită predilecţie, aceste imagini şi le face să circule sub semnul său protector.

Sînt mitologii trecute, crescute deasupra dogmaticii socialmente obligatorii sau care ajung în contradicţie cu rînduiala de cult acceptată mai de curînd. Basmul le păstrează ca pe nişte subiecte, însă doar cu preţul de a nu le mai instala ca obiecte de credinţă. Mai sînt tradiţii sociale sau obiceiuri care nu-şi mai au locul în noul stil de viaţă, însă s-au mai păstrat ca tradiţii orale.

Este vechiul cult al eroismului şi cavalerismului care, din lipsa altor prilejuri, se refugiază în lumea ficţiunii. Este uimirea în faţa inteligenţei, inventi-

vitații și superiorității intelectuale, nefolosită în rutina socială și obișnuința mediului actual.

Sînt teme de aventuri și de țări îndepărtate, care transportă gîndul dincolo de granițele vieții așezate și colectiv încătușate.

Sînt teme onirice și vizionare, cu semirealitatea lor particulară care le scoate din contextul realității.

Sînt însă și vise plăsmuite cu ochii deschiși, prin care omul, de cînd este, a compensat realitatea neîndestulătoare : vise de dragoste și fericire, despre o carieră amețitoare, despre bogăție și victorie, despre răsturnări miraculoase ale destinului personal, despre posibilitatea de a fi altceva, ceva măreț, despre justiția finală și izbînda asupra morții. Vise de răzbunare și de revanșă. Așteptarea unei întîmplări norocoase și a unor daruri căzute din cer. Depășirea unor obstacole și traversarea fermecată a limitelor fizice. Aceste vise pe care le are fiecare dintre noi, sacagiul sau prințul moștenitor, sînt într-o contradicție prea dureroasă cu realitatea încît să ne putem decide să le dăm la iveală altfel decît prin ficțiune.

Toate acestea, care se îndepărtează spontan de confruntarea cu realitatea fizică și socială, aceste teme intime și exotice, colective și personale, străvechi și mereu retrăite din nou, toate își găsesc o lume păstrată în domeniul imaginilor de basm, în realitatea fugitivă și descătușată a cuvîntului vorbit.

*

Dar dacă ne interesăm de originea basmelor, nu avem voie să ne încăpățînăm nici în opinia că orice basm care circulă în popor este cu adevărat un produs al spiritului popular. La toate popoarele lumii veți găsi basme izolate sau cicluri de basme care poartă cel puțin urmele unei concepții geniale

și personale. Sînt basme în care recunoașteți epopei eroice originale, o înțelepciune religioasă sau o elevație intelectuală care nu se poate să fi fost dintru început o proprietate colectivă. Au fost și mai sînt încă poeți și cîntăreți, mincinoși geniali și anecdotiști înnăscuți, vrăjitori și prinți ai cuvintelor, învățători ai înțelepciunii și spadasini ai limbii. Unui mare număr de basme le putem găsi originea în aceea că cineva le-a născocit, așa cum l-a născocit pe Don Quijote sau pe Gulliver. Adesea, într-un basm sălbatec ne apare, ca într-o străfulgerare, personalitatea omenească și unică a unui mare om de duh, poet sau gînditor. Basmele n-au călătorit numai de la un neam la altul ci și între păturile sociale ; uneori ele s-au mutat din gura unor poeți excepționali, dintr-o zonă elevată eroică sau religioasă către păturile de jos, s-au adaptat copiilor și poporului de rînd ; alteori o poveste populară sau de bîlci a furnizat subiect rapsozilor de curte sau învățaților și clericilor moraliști. Adesea nu putem să ne ferim de impresia că misionarii și călătorii care au ales basmele popoarelor colorate, și-au ales ca povestitori pe cei mai mari fanfaroni din trib ; aceștia erau pesemne dregători locali sau persoane cu activitate publică. A analiza materialul unor basme atît de neadecvat conservate este, ce e drept, o operă erudită, însă zadarnică.

*

Încît aproape că rezultă că în teoria basmelor a avut dreptate mai degrabă Platon : basmele sînt taifasul dădacelor. Sînt taifas pentru că s-au zămislit din spiritul și legile sporovăielii — și sînt — taifasul dădacelor pentru că, cel puțin în zona noastră europeană, le povestim astăzi doar copiilor mici. Noi, ceilalți, citim în locul lor basme și epopei eroice foarte lungi (însă numai din cele scrise,

guvernate de legi oarecum diferite) care se numesc romane.

Basmele au ajuns de domeniul copiilor mai ales pentru că, dintre noi toți, doar copiii au rămas în starea premergătoare scrierii, în stadiul poetic al cuvîntului vorbit, iar în al doilea rînd poate că pentru simplul motiv că în odraslele noastre se păstrează sau renaște mereu omul originar, din vechime. Subiectele propriu-zise ale poveștilor, cum ar fi lupta și biruirea obstacolelor, cucerirea femeii și reușita în viață, sînt de fapt foarte străine de viața reală a copiilor; totuși ele satisfac necesitățile epice ale fiecărui băiat adevărat, pînă cînd într-însul nu se declanșează treapta de dezvoltare — dorința de a deveni inginer, călător sau căpetenie de tîlhari. În fiecare copil renaște bătrînul Adam cu instincte de luptă și cruzime, de cavalerism și succes; omul originar vrăjit de cuvîntul vorbit și de lumea proaspăt descoperită a ficțiunii. Copilul nu se naște gol, ci acoperit de vechi tradiții și instincte milenare; pe cea mai mare parte dintre ele trebuie să le lepede ca să poată deveni funcționar în administrația financiară, gerant de bancă sau învățătoare la școala secundară. Însă și mai tîrziu el va simți uneori vechea pornire de a asculta taifasul dădacelor, despre omul care luptă cu ceea ce îi stă împotrivă, care iubește, care izbîndește; acestora însă li se va spune deja literatură.

CÎTEVA TEME DE BASM

Există în viață situații sau imagini despre care spunem de obicei că sînt ca în basme. Norocul poate fi ca în basme, o carieră poate fi și ea ca de basm ; de basm sînt serile alături de iubită și tot ca în basme este o minunăție care ne depășește mijloacele. Analizați aceste cazuri : pentru ca anumite lucruri să ni se pară ca în basme, ele trebuie să fie oarecum suspendate între realitate și vis ; îndrăgostitului nu-i vine să creadă în fericirea sa, minunăția, atunci cînd nu o putem cumpăra, ne mîngîie cu adierea ficțiunii, o carieră magnifică ne amețește, iar cînd cîștigăm la loterie sau dă peste noi o altă întîmplare norocoasă, avem chef să ne pișcăm de mînă și să spunem ceva cum ar fi „visez sau sînt treaz ?“ Lucrurile de basm nu sînt nici tainice nici supranaturale, ci doar puțin incredibile ; sînt prea frumoase, prea izbutite, prea norocoase încît să le putem accepta de îndată și pe deplin ca fiind reale. Pe de altă parte, durerea de dinți, lipsa banilor, plata impozitelor sau alte neplăceri nu ni se par cîtuși de puțin un vis, ci realitatea nudă și evidentă. De unde se vede că în cursul vieții ne încredem mai degrabă în experiențele proaste decît în cele foarte bune.

Teoria literară a basmelor se ocupă deseori de problema provenienței acestora : din India sau din Arabia, din cosmogoniile străvechi sau din izvoare literare. Împotriva acestor teze, aș vrea să remarc că o serie întreagă de motive de basm nu vin nea-

părat din India, ci dintr-o sursă ceva mai apropiată, adică din experiența general umană. După cum s-a spus, există întîmplări sau imagini care și în viața reală sînt însoțite de senzația de feeric. Caracterul feeric este o experiență și o trăire *sui generis;* în foarte multe, ba chiar în cea mai mare parte dintre basme puteți găsi un sîmbure de experiențe ca în basme și nu numai atît : de experiențe aproape identice la toate popoarele lumii. Splendoarea feerică încîntă la fel și sufletul unui eschimos și sufletul unui arab din Cordoba, însă pentru acesta din urmă ea constă în rubine, coloane de fildeș și fîntîni arteziene cu esență de trandafiri, pe cînd pentru eschimos imaginea supremă a fastului este o colibă foarte mare cu foarte multe blănuri și foarte multe felii de untură de focă. Succesul ca în basme surîde la fel unui boșiman vînător de antilope ca și eroului de pe la noi ; singura deosebire este că eroul nostru de basm se mulțumește cu o prințesă și un tron, pe cînd pentru boșiman orice *happy-end* presupune teribil de multă carne.

DORINȚA ÎMPLINITĂ

Aceasta este o temă tipică de basm, care apare la toate popoarele lumii ; care dintre noi n-a simțit oare cîndva și nu cunoaște acea bucurie deosebită, parcă puțin îmbătătoare legată de îndeplinirea unei dorințe mult visate ; o bucurie cu adevărat stranie, căci este pătrunsă de ceva asemănător cu teama sau cu îndoiala dacă acestea pot fi și chiar sînt realitate ? Vierme omenesc, spune trei dorințe ; leagă-l pe vrăjitor, cheamă-l pe duh, trage cu urechea la convorbirea tainică a unor zîne sau spiriduși — și vei putea să-ți exprimi orice dorință și ea îți va fi împlinită. Care dintre noi nu are în adîncul inimii vreo dorință mare și misterioasă, a cărei îm-

plinire nu ne stă în putere ? Poate că se va îndeplini astăzi dacă voi întîlni un cal alb, sau voi zări un păun, sau mi se va arăta un alt semn ; căci în dorinţele şi năzuinţele noastre ne mişcăm la graniţa realului, unde este loc pentru semne tainice şi influenţe magice. Lumea dorinţelor este prin ea însăşi o lume a posibilităţilor de basm ; cel care nutreşte o dorinţă, trăieşte un motiv de basm, care nu provine din India, ci din adîncurile naturii noastre.

DARUL

Şi darul este o temă de basm, iar lucrul dăruit este mai de pe altă lume decît ceva pentru care trebuie să plătim, fără prea mult chef, cu banii noştri. Un lucru dăruit este mai frumos şi mai fermecat decît un lucru obţinut în alt fel ; ne-a căzut în poală de undeva din cer, neaşteptat şi aproape tainic. De aceea şi în basme asupra lucrurilor dăruite stăruie o vrajă particulară, fie că este vorba de inelul lui Aladin, fie de o pană sau de un alt lucru simplu şi miraculos. Motivul darului magic exprimă valoarea deosebită a lucrului dăruit. Numai cinismul omenesc pomeneşte de dinţii calului de dar ; calul de dar nici nu are dinţi, ci aripi, ştie să vorbească şi să zboare şi salvează viaţa celui căruia i-a fost dăruit în călătoria sa prin lume.

ÎNTÎMPLAREA

Vă spun eu : foarte puţine basme ar mai rămîne, dacă din ele am suprima motivul întîmplării ; fără îndoială şi din viaţa noastră ar rămîne puţin dacă am exclude din ea întîmplarea. Întîmplarea de basm se recunoaşte însă de la prima vedere prin aceea că este deosebit de însemnată ; aici

nu ne întîlnim întîmplător cu un coleg de şcoală pe care nici nu mai ştim cum îl cheamă, ci cu o bătrînă ursitoare sau cu regina şerpilor sau cu alt personaj a cărui întîlnire ne va aduce un folos neaşteptat, ba chiar o cotitură a întregii vieţi ; păşim din întîmplare printr-o poartă dincolo de care ne aşteaptă dragostea sau comori de aur. De ce n-am recunoaşte : poate că fiecare, aproape fiecare dintre noi îşi aşteaptă încă întîmplarea *sa* norocoasă ; nu ştie prea bine ce i-ar putea aduce, însă nu este oare tocmai în puterea întîmplării să ne dăruiască ceva ce nici n-am visat ? Tema de basm a întîmplării este luată pur şi simplu din această aşteptare a întîmplării vieţii noastre, a ceva neimaginabil şi nesperat, ce ne-ar schimba într-o clipită cursul vieţii şi l-ar îndrepta către Măreaţa Aventură.

DESCOPERIREA

Motivul descoperirii se îmbină cu darul magic şi cu întîmplarea fericită. Noi toţi, datorită lenei omeneşti înnăscute, am dori să găsim o comoară sau un castel de aur ; pur şi simplu să descoperim, nu să obţinem, nu să binemeritäm, nu să dezgropăm cu sudoarea frunţii noastre ; să găsim peştera deschisă a minunilor, să ne împiedicăm de pragul lumii piticilor, să ne pomenim din senin în ţara belşugului. Este adevărat, de cele mai multe ori trebuie să cucerim tronurile şi comorile în luptă cu zmeii sau căpcăunii ; însă o justiţie tainică şi metafizică ne şopteşte că fericirea şi succesul nu sînt făcute numai pentru a încununa fapte mari, ci că uneori — şi pe drept cuvînt — ele ne pot cădea în poală ca o favoare misterioasă şi capricioasă. Este o plăcere deosebită să descoperi ceva chiar dacă n-ar fi decît o ciupercă sau o potcoavă ; sîntem parcă măguliţi şi înălţaţi deasupra altora dacă

tocmai nouă ne-a surîs norocul. Oare, cînd eram flăcăi, nu plecam în expediții prin împrejurimi din imboldul nedefinit de a găsi, poate, o mare raritate ?

BAGHETA MAGICĂ

Dacă peste noapte s-ar schimba totul în jurul nostru, dacă peste noapte, fără intervenția noastră, această odăiță întunecată și sărăcăcioasă s-ar transforma într-o cameră de aur, dacă peste noapte s-ar sfîrși truda care ne așteaptă, dacă peste noapte ar dispărea cazărmile din Vršovice și s-ar ivi în locul lor un palat strălucitor sau o grădină înfloritoare ; dacă peste noapte, fără zarvă și cazną, „ca la un semn al baghetei magice“ ar dispărea ceea ce ne împovărează, iar noi ne-am trezi într-o lume mai bună și terminată pînă la ultimul cui, ei bine, aceasta ar fi, desigur, ca în basme, dar în același timp ar corespunde unei anumite idei ascunse și profunde pe care o purtăm în noi. Tuturor ne-ar prinde bine această baghetă magică ; pentru că, în realitate, a schimba lucrurile din jurul nostru înseamnă trudă istovitoare, migală și haos oribil, și pe deasupra de obicei nici nu merge.

AJUTORUL

Învîrte inelul, pronunță un nume, dă cu piciorul în pămînt de trei ori — și la orice primejdie îți va sări în ajutor un duh, o zînă, un vultur, un cal sau altcineva, te va salva și te va sprijini să obții izbînda.

Și noi, în vitregiile vieții, așteptăm, chiar dacă fără convingere, un ajutor miraculos ; din senin se va ivi alături de noi cineva sau ceva care ne va salva

de la ananghie. La naiba cu cel care a pierdut această credință imanentă în ajutor ; căci pe acela cu adevărat n-ai cum să-l mai ajuți.

PIEDICILE

Teoreticienii basmelor afirmă că tema piedicilor — cum ar fi fluviul de flăcări, muntele de cristal sau codrul cel negru — este preluată din vise. Într-adevăr, în vise ne persecută piedici dintre cele mai bizare, însă și mai adesea ele ne persecută în timpul treziei. Să fie însă limpede : nu obstacolul este tema de basm : o astfel de temă este biruirea obstacolului. Sentimentul unei piedici trecute cu bine (cum este reușita la bacalaureat, salvarea dintr-o primejdie și altele) este un sentiment tipic de basm ; la început nici nu ne vine să credem că ne-am descotorosit de belea, iar apoi, pătrundem într-o lume mai frumoasă și mai nelimitată decît înainte. Această experiență despre piedici și vitregii a furnizat conținutul unei bune treimi dintre toate basmele și a cel puțin două treimi dintre toate romanele scrise vreodată.

REUȘITA

Orice happy-end, fie el în literatură ori în viață, este un motiv feeric ; orice succes este într-o măsură un miracol, aș cum orice faptă eroică, orice izbîndă este substanța epică de basm. Global și în linii mari se poate spune că există doar două feluri de literatură narativă. Există literatura în care lucrurile au un sfîrșit rău — iar tot restul sînt de fapt basme ; ceea ce desigur nu înseamnă că ar fi mai puțin veridice și reale decît acea literatură psihologică, realistă sau chinuitoare în alt fel.

ABUNDENȚA

O temă tipică de basm este supraabundența numerică și cantitativă. Apar astfel de obicei nouă munți și nouă rîuri, mii de camere, balene cît continentele, sute de mii de dușmani și copăi pline cu perle. Și în aceasta basmele se supun unei legi psihologice a vieții adevărate : fantezia omenilor se mișcă mult mai ușor în direcția cantitativă decît în cea calitativă ; dacă vrea să își închipuie ceva mai prețios decît o perlă, născocește două perle, o mie de perle sau o perlă uriașă. Întreaga bogăție, aproape întreg luxul constă în satisfacerea instinctului cantitativ. În această privință, basmele sînt la fel de primitive ca viața însăși.

CEALALTĂ LUME

Teoreticienii basmelor sînt de părere că motivul unei „alte lumi" sub pămînt, în adîncurile unui lac, dincolo de marea cea întunecată și așa mai departe, ar proveni din vise și halucinații. Cred că pentru imaginea unei alte lumi nu este nevoie nici de vise, nici de halucinații. O altă lume este pretutindeni unde încă n-am fost : dincolo de orizont, pe fundul unei ape, de partea cealaltă a zidului unei grădini inaccesibile. Cînd eram băiat și mă furișam peste gardul unei grădini străine, vă jur că găseam acolo flori mai fermecătoare decît oriunde în altă parte și rupeam fructe necunoscute și minunate. Altă lume este și acolo unde, cel puțin, n-au fost ceilalți și n-au văzut acele lucruri ciudate și neobișnuite pe care le-am privit noi. Alte lumi sînt pretutindeni unde s-au dus călătorii și aventurierii vrăjiți de faptul că văd mai multe decît ceilalți. Dincolo de oricare dintre granițele care mărginesc realitatea noastră, se află alte lumi.

FAPTA BUNĂ

Dă de pomană băbuței cocîrjate, îndepărtează din drum un bolovan, ajută o furnică sau o pasăre în primejdie : fiecare faptă bună îți va fi răsplătită printr-o mare și tainică recompensă în clipa în care vei avea cel mai mult nevoie. Doar și noi vrem să cîștigăm favoarea destinului prin faptele noastre bune ; ceva ne spune că, poate, într-o anumită împrejurare de aceasta se va ține socoteală spre binele nostru, că, poate, am provocat o schimbare favorabilă în univers sau în propria noastră viață. Nu este un calcul meschin, ci vocea șoptită a încrederii ; este unul dintre adevăratele sentimente de basm pe care le trăim în această lume lucidă.

Aceste motive feerice și altele pot fi găsite în basmele tuturor popoarelor lumii. Prieteni, toți sîntem la fel, la fel sau înrudite ne sînt bucuriile și nădejdile ; și tocmai în lucrurile cele mai delicate, cele mai optimiste, cele mai generoase ne asemănăm noi, neamurile lumii, mai mult decît în orice.

CÎTEVA PERSONAJE DE BASM

EROUL

Acest personaj de basm este la el acasă, dintotdeauna, la toate neamurile şi triburile din lume fără deosebire de culoare : marele războinic şi cuceritor, tînărul cavaler, eroul epic pur, care pleacă în lume, înfrînge zmei şi căpcăuni, eliberează prinţese şi ajunge rege. Exegeţii eruditi afirmă că acest erou de basm este, de fapt, simbolul soarelui, care învinge iarna şi pune norii pe fugă. Cred însă că şi basmelor le este mai aproape cămaşa decît haina ; că le este mai apropiat destinul omului decît al soarelui. Aş spune că motivul feeric al eroului nu este preamărirea soarelui, ci preamărirea bărbatului. Nu vreau să afirm prin aceasta că orice bărbat este din cap pînă-n picioare erou ; însă sînt de părere că oricare ar vrea să fie erou şi chiar este, măcar în gîndurile sale.

Domnilor, aşa sîntem noi şi basta ; este drept că nu ne-am putut dezvolta pe deplin această proprietate, însă dac-ar fi după noi, am putea la rîndul nostru să retezăm capete de căpcăuni şi să eliberăm prinţese frumoase ; cît despre împărăţie, am putea şi noi să fim împăraţi ; pur şi simplu, asta este în noi încă din copilărie. Un băiat în toată legea îşi poate imagina mai degrabă că va fi un mare luptător sau cel puţin aviator decît că va fi un funcţionar model de categoria opta. Din nu ştiu ce atavism, venim pe lume mai degrabă ca războinici

decît contabili sau consilieri principali. Încă ne mai naștem cu paloșul. Ei bine, viața nu ne-a rezervat succesele eroice pentru care am fost de fapt născuți; se pare că i-a lipsit de ele și pe oamenii peșterilor sau pe primii nomazi. Încă de pe atunci, majoritatea oamenilor au constatat că, vrînd-nevrînd, trebuie să facă altceva decît fapte eroice. Pesemne că încă din preistorie bărbații au aflat din experiență că doar dacă ești plin de noroc poți ajunge erou. Eternul motiv de basm al eroului pur (care de altfel, a trecut și în romane și în istoriografie) nu exprimă doar admirația de veacuri față de eroism, ci și nevoia înăbușită de veacuri de a fi un învingător admirat și de nebiruit. Basmul despre erou nu exprimă nimic altceva și nimic mai puțin decît această realitate general umană și dintotdeauna subiectivă.

PRINȚESA

Dacă în atîtea basme apare o prințesă care trebuie eliberată de sub puterea unui zmeu sau a altei făpturi haine, care trebuie să fie înveselită dacă este tristă sau supusă dacă este trufașă — și această imagine generală își are izvorul în viața cotidiană nu numai a prințeselor ci și a noastră, a tuturor, bărbați și femei. Mai întîi, eroul latent din noi are drept la prințesa sa; oare nu este fiecare din noi demn de iubirea unei prințese? Oare nu ține de imaginile erotice tipice și triumful amețitor, măreața cucerire și cununa gloriei lumești? Imaginea eroismului se găsește printre cele cîteva rechizite inevitabile ale sexului tare; în schimb, în complexul sexual feminin se află totdeauna în diverse variante imaginea prințesei cucerite și inaccesibile. Fiecare femeie iubită este o prințesă în ochii pretendentului ei, dar și în propriii săi ochi; funcția feerică de prințesă este de fapt doar o dreap-

tă evaluare sau exprimarea demnității erotice a femeii precum și a cultului iubirii, care i se cuvine femeii în stadiul peţitului. Există vreun bărbat care să nu fi iubit o prinţesă şi să nu fi urcat pe urmele ei pe munţi de cristal, sau să nu fi trecut prin alte încercări pentru a o elibera din puterea care o ţine încătuşată ? Îndrăgostitul este un erou care eliberează o prizonieră, iar această prizonieră este fiică de împărat. Alteori el este respins ; ei bine, în acest caz este vorba de blestemul trufiei sau al tristeţei care trebuie nimicit, căci de obligaţiile pretendentului ţine şi aceea de a-şi înveseli aleasa sau de a supune prin spiritul său înfumurarea ei feciorelnică.

CENUŞĂREASA

Aici este vorba în aparenţă de cazul opus, care apare într-o asemănare uimitoare în basmele negrilor ca şi la noi sau oriunde. Este motivul Cenuşăresei, al fetei cuminţi şi obidite, al orfanei căreia i se neagă partea sa din strălucirea vieţii. Nu-ţi fă gînduri negre, Cenuşăreasă a tuturor popoarelor ; ca pe un diamant te va ridica din gunoi fiul de împărat şi îşi va împodobi cu tine coroana. Fiecare fată, cît de supusă ar fi, îşi are pantofiorul ei de Cenuşăreasă ; fiecare merită să fie înălţată pe tron, fiecare este o perlă rarisimă, despre care lumea nu ştie. Doar ea îşi presimte valoarea ascunsă — şi mai ştie despre ea şi justiţia metafizică a basmului.

CEL CE ESTE PRESCHIMBAT

Da, fiecare din noi este, mai mult sau mai puţin şi într-un anume sens, preschimbat printr-un blestem : dacă nu într-un jerpelit sau într-un vîrcolac, într-o salcie sau într-o broască, cel puţin în propriul trup care nu arată cine ştie ce, în poziţia in-

suficient de venerată și de glorioasă pe care o ocupăm, în stilul de viață apăsător care exprimă foarte impropriu frumusețea noastră înnăscută și ascunsă. Fiecare dintre noi ar putea fi răscumpărat printr-un cuvînt vrăjit și și-ar putea recăpăta adevărata sa înfățișare de viteaz tînăr și strălucitor. Fiecare își închipuie în adîncul sufletului ce și cum ar vrea și ar trebui de fapt să fie; ei bine, acest eu tainic și mai bun este cel preschimbat prin blestem în noi înșine.

RĂUL

Răi sînt zmeii, vrăjitorii, canibalii și alte făpturi specializate în a face rău de dragul răului. Basmele își au puritatea lor și în rău; vrăjitorul nu-și pune la cale uneltirile pentru ca să adune mulți bani și să-și cumpere o moșie sau mai știu eu ce, ci cultivă răul gratuit și aproape din principiu. Acest principiu al răului îl puteți pricepe ca pe o variantă feerică a credinței metafizice în zeități malefice, diavoli și alte asemenea personificări ale negației. Însă cîtă vreme în teritoriile noastre privim către viața reală, nu ne poate scăpa faptul că principiul răului nu provine din nu știu ce fel de joc filozofic cu noțiunile, ci din însăși practica vieții. Este vorba pur și simplu de o lege psihologică pe care o puteți găsi în viața indivizilor și a popoarelor: necesitatea de a concentra tot răul, tot ceea ce ne sperie, ceea ce nu ne inspiră încredere și ceea ce urîm, într-un purtător, pe cît posibil bine definit și izolat. Abia cu o anumită resemnare sîntem în stare să acceptăm binele și răul așa cum sînt ele, inseparabil amestecate în toate, în oameni și lucruri. Acolo unde acționăm naiv (de exemplu în copilărie sau din interese personale) vedem în ceea ce ne amenință într-un fel oarecare o dușmănie absolută și un rău intenționat. Dușmanul ne vatămă

pentru că, din pură răutate, vrea să ne facă rele. O națiune care are alte interese decît noi nu este, pur și simplu, altă națiune ci o națiune de asasini haină, înverșunată și pusă pe uneltiri. Și așa mai departe. Lumea în care trăim nu se deosebește prea mult de lumea de basm a antropofagilor, vîrcolacilor, hidrelor și vrăjitorilor. Aceeași ficțiune a răului, care însuflețește acțiunea basmelor, pătrunde și în viața noastă de toate zilele.

ISTEȚUL

La toate popoarele vom găsi cicluri întregi de povești despre un isteț, fie el Eulenspiegel sau Karaghuez, Nastratin sau șacalul cel iscusit. Pretutindeni, alături de eroul epic există tipul intelectual care se bucură de o apreciere deosebită din partea ascultătorilor de povești. De obicei este un omuleț maliție, căruia nu-i stă mintea decît la păcălelile pe care le-ar putea face oamenilor creduli și obtuzi, sau la cum să scape de beleaua în care l-a vîrît obrăznicia sa fără astîmpăr. Această temă universală de poveste aduce mărturie că, în toate vremurile și toate mediile, creierul agil și gura sprintenă se bucură de o anumită stimă amorală, Fiecăruia dintre noi i s-a întîmplat de multe ori ca abia ulterior să-i treacă prin cap ceva inteligent ce ar fi putut face sau spune, cum și-ar fi putut pune la punct prompt adversarul sau cum ar fi putut, prin cuvîntul potrivit, să iasă dintr-o situație dificilă. Ei bine, experiență generală și omenească este compensată prin poveștile anecdotice despre cei isteți.

PROSTĂNACUL

Și prostănacul este un tip de basm aproape universal. În unele cazuri nu există nici eroul, nici is-

tețul ci doar un tont obișnuit, simplu și cumsecade, care e de rîsul tuturor și nu e bun de nimic, însă căruia justiția supremă și democratismul încîntător al basmelor îi acordă o coroană regală și toate darurile vieții. Succesul poate fi obținut prin fapte de vitejie sau poate fi înșelat prin viclenie iscusită, dar oare nu stăm și noi în așteptarea unui noroc care să cadă din cer ca o favoare, la care să ajungem ca orbii la vioară, un adevărat noroc care să nu vină ca o recompensă ci ca un dar surîzător și de o tainică generozitate ? Dacă ni se întîmplă ceva bun, îl primim nu ca pe o binemeritată răsplată ci puțin încurcați, puțin nesiguri dacă nu cumva este totul doar un vis ; fiecare dintre noi, într-un moment deosebit de fericit a fost Hans cel prost peste care a dat norocul.

Aceste cîteva tipuri de basm dintre cele mai curente arată (în pofida altor explicații, foarte erudite) cel puțin faptul că basmele nu provin neapărat din India sau din preistorie, ci din ceva mult mai apropiat, adică din viață ; că ele exprimă anumite experiențe care au fost și sînt trăite între noi la fel ca și între eschimoși, cabili sau malaezi, de unde — în afara satisfacției literar-istorice — decurge fără îndoială și o mare bucurie pentru frumusețea și unitatea tuturor semințiilor omenești.

EROS VULGARIS

Departe de mine — pe lîngă multe altele — intenția de a cutreiera întregul tărîm al literaturii erotice ; dacă nu de altceva, măcar și numai pentru că acest tărîm nu are granițe. Așa încît aflați dinainte că las de o parte *Cîntarea cîntărilor* și pe trubadurii medievali, Povestirile hazlii și lirica lui Puchmajer, ba chiar și romanele domnului Zahradník-Brodský ; nu mă voi ocupa nici de Maupassant nici de Strindberg, nici de secolul galant și nici de antichitate ; nu scriu istorie și nu încerc să cultiv acel gen de perversiune căruia i se spune „studiul moravurilor" sau „documente culturale". Literatura despre care va fi vorba aici se numește simplu : pornografie : în cea mai mare parte este anonimă, este tipărită mai ales la Budapesta, Bruxelles sau Chicago și apare foarte des sub pretextul bibliofiliei (ceea ce la profani poate crea impresia că bibliofilia este ceva tot atît de bizar ca necrofilia), în cinci sute de exemplare numerotate și nepuse în vînzare ; însă în ciuda acestui tiraj limitat ea este mai răspîndită decît credem. Ca să fim sinceri, în cea mai mare parte ne aflăm aici nu la marginea, ci mai degrabă dincolo de granița literaturii. Am citit în viața mea multe lucruri despre care, din motive literare și nu numai literare, am clătinat din cap ; însă pînă acum nu mi-a căzut în mînă nimic ce să fi fost atît de prost încropit de aceste vulgare l i b r i p r o h i b i t i. Ai o senzație cam penibilă, de parcă ai citi niște produse ale unor

maniaci ; pe deasupra ţi se întoarce stomacul într-o reacţie aproape fizică de sluţenie. Din fericire, n-a fost nevoie de studii îndelungi în acest domeniu ; în nici o altă zonă a literaturii nu se rumegă faptele cu o investiţie atît de mică de inventivitate ca în pornografie. Este un tip strict delimitat, care constă aproape exclusiv din trăsături comune şi convenţii fixe. Nu e întîmplător faptul că multe ilustraţii pornografice călătoresc dintr-o carte în alta ; ele se potrivesc în oricare. Însă oricît ar fi de dificilă lectura, ea îşi are consumatorii ei şi, măcar pentru aceştia merită, puţină atenţie.

*

Una dintre convenţiile preferate ale literaturii pornografice este aceea de a-şi atribui o anumită importanţă ca „studiu al moravurilor" ; deseori ea este dedicată „cititorului cu educaţie ştiinţifică" şi publicată pentru „scopuri ştiinţifice" sub titlul de „document al vremii" sau de „contribuţie la istoria moravurilor". Această sete de ştiinţă aminteşte întrucîtva de flăcăul care umblă prin baruri şi bordeluri, cum se zice, ca să studieze viaţa. Este destul de curios fenomenul că studiul vieţii şi moravurilor se limitează în majoritate la viaţa nocturnă şi sexuală : aproape nimeni nu cultivă studiul vieţii mergînd să vadă, să zicem, aziluri de săraci sau o clinică dentară ; aproape nimeni nu contribuie la istoria moravurilor observînd cu interes ştiinţific de pildă moravurile oamenilor politici sau ale cărămidarilor. Oamenii confundă deseori ştiinţa cu curiozitatea ; satisfacerea curiozităţii n-are nimic de a face cu ştiinţa, cu determinarea cauzelor, corelaţiilor şi regulilor. Una dintre cele mai răspîndite ipocrizii sexuale, de care nu scapă nici cei mai călîţi cheflii, este pretextul că ar merge în localurile de noapte ca să observe viaţa ; în realitate ei nu cunosc viaţa nici într-atît încît să recunoască la ei înşişi faptul că merg acolo doar pentru ca să

găsească o atîtare. Aș vrea să știu pe ce dădeau vina bărbații pentru interesul lor fizic înainte ca ultimele două secole să fi adus la o asemenea popularitate știința și cunoașterea empirică. Sper că acestui lucru nu i se spunea pe atunci știință, ci ispită.

Dacă pornografiei îi place atît de mult să se dea drept document al vremii și contribuție la istoria moravurilor, aceasta are două cauze : în primul rînd, îl ferește de stinghereală pe consumatorul ei, căci a colecționa documente ale vremii și moravurilor nu este, desigur, un interes nedemn și adolescentin ; apoi, în al doilea rînd își atribuie într-o clipită un mare privilegiu, care i se recunoaște științei : cel de a trata despre orice lucru, fără pudoare ipocrită sau ezitări, a nu trece nimic cu vederea și a spune tuturor lucrurilor pe nume. Fiindcă veni vorba, există aici o anumită evoluție culturală : Ovidiu, renașterea și parțial și secolul galant cultivau aceste lucruri ca pe o *ars amandi* ; le numeau artă. Astăzi li se pune eticheta de știință ; și aici secolul științei iese biruitor asupra vechilor idealuri estetice. Ei bine, să fim sinceri : în acest domeniu știința este incomparabil mai grosolană decît arta.

*

Studiu al moravurilor. Document al vremii. Aceste cuvinte le auzim și în literatura care se vrea luată în serios. Există romane care reclamă direct onoarea de a fi document al vremii. De parcă n-ar fi orice carte document al vremii sale, fie că vrea, fie că nu vrea ; zău că nu știu de ce și-ar face din asta un titlu de glorie. Cred că literatura poate să-și dorească ceva mai bun decît să fie un document al vremii sale : să fie, în vremea sa, un document al anumitor valori umane durabile : să fie o demonstrație a frumuseții și demnității omenești și așa mai departe. Omul preistoric,

care cioplea şi lustruia un topor de piatră, nu se gîndea la faptul că produce un document al primei epoci de piatră, ci la un topor bun şi la eroism în vînătoare. A produce documente este *ipso facto* ceva similar cu a le falsifica.

*

O convenţie ceva mai hazlie a pornografiei este de ordin moral : aceste cărţi afirmă destul de adesea despre sine că „demască fără milă" sau că „oglindesc neînduplecat" depravarea morală a vremii lor ; după care fac aceasta într-adevăr fără milă şi fără înduplecare nelăsînd de o parte nici una dintre depravările vremii. De mirare este că, în cursul generaţiilor, aceste vicii contemporane rămîn extrem de asemănătoare ; uneori se poate recunoaşte doar după îmbrăcăminte că o anume depravare a moravurilor domnea pe vremea bunicilor noştri, că o alta este din anii nouăzeci şi că o a treia poate fi pusă pe seama decăderii postbelice a moravurilor. Toate aceste documente ale vremii seamănă între ele ca două picături de apă ; în afara anumitor deosebiri de stil şi de grosolănie nu puteţi distinge pornografia engleză sau franceză de cea orientală. Funcţiunile pur sexuale ale generaţiilor nu se deosebesc între ele mai mult decît dinţii care li se extrag. Se schimbă evaluarea sexuală, raportul bărbatului faţă de femeie nu rămîne acelaşi în istorie, erosul social şi cultural se transformă, însă aceste laturi mai mult sau mai puţin subtile ale vieţii erotice lipsesc cu desăvîrşire din pornografie. Aceasta este, în esenţă, atît de nesfîrşit de uniformă, de parcă s-ar scrie despre mestecat sau despre scobitul în nas. Punînd laolaltă toate aberaţiile, obţineţi vreo două trei duzini de situaţii prin care trece, pînă la plictiseală, un han persan, un abate francez sau un locotenent neamţ. Singura deosebire care ţine de vremuri este că pornografia, cu cît este mai nouă, cu atît este

mai patologică ; însă aceasta poate că nu trebuie pus pe seama creşterii depravării vremii, ci mai curînd pe contul necesităţii editoriale de a furniza clientelei sale un tutun tot mai puternic şi nemaipomenit.

Desigur că întreaga literatură s-ar putea reduce la un număr limitat de motive fundamentale, cum ar fi dragostea, ambiţia, deziluzia şi altele ; însă nesfîrşită este varietatea vieţii şi a organismului psihic, a relaţiilor sociale şi a destinelor personale. Pornografia se abţine radical de la toate acestea ; ea ştie ce i se cere şi n-o să-l reţină zadarnic pe cititorul ei cu pagini sau capitole întregi în care să-i prezinte lucruri atît de secundare din punct de vedere erotic cum sînt caracterul, personalitatea morală, mediul, profesiunea, biografia şi alte împrejurări. Pe pagina a treia sau, cel mult, a cincea, cititorul trebuie să găsească ceea ce caută ; iar în continuare, pînă la sfîrşit, astfel de episoade sînt meliţate pe nerăsuflate, pe cît se poate fără ocoluri, fără acţiune, fără nimic ce nu ţine direct de chestiune : sînt înşiruite ca mărgelele pe aţă, în cel mai bun caz cu o străduanie poticnită şi zadarnică de a realiza o oarecare variaţie sau un fel de gradaţie ; vă spun eu, trebuie să fie o adevărată cazană. Fiecare bărbat este voinic şi foarte bogat, desigur pentru ca să nu fie nevoie de a vorbi despre profesiunea lui. Fiecare femeie este frumoasă, voluptoasă şi pătimaşă. Dacă doriţi mai mult, este blondă sau brunetă, însă aceasta nu prea contează şi chiar autorul încurcă uneori pletele ei negre şi buclele ei aurii. Nu este nici slabă nici grasă ; corpul ei este universal ca un model anatomic. Nu este mai îndeaproape definită prin nici o trăsătură de caracter : este doar, cum se spune, temperamentală. Deoarece o relaţie monogamă are puţine variaţiuni, trebuie să apară, din motive tehnice, mai mulţi bărbaţi sau femei ; desigur, nu contează deosebirile

lor individuale și numărul de bucăți. De aceea apar cu regularitate cluburi ale destrăbălaților, pensioane de domnișoare sau mari hetaire ; eroii sexuali călătoresc din loc în loc cu neastîmpărul unor comisvoiajori, pentru a găsi noi ocazii de a-și repeta funcțiile obișnuite. Un roman pornografic are început, însă niciodată nu are sfîrșit ; luînd în considerare natura lucrului, un astfel de roman nu se poate termina nici prin moarte, nici prin bătrînețe, resemnare sau *catharsis*, nici măcar prin obișnuitul copilaș adorabil. Nu există nici o încheiere, pentru că nu există acțiune ; în interesul cauzei satisfacerea erotică trebuie să se repete cît mai frecvent, așa încît este degradată pînă la a deveni un simplu episod. Un roman de dragoste obișnuit, sentimental, în care îndrăgostiții, după nenumărate dificultăți își cad în brațe unul altuia pe ultima pagină, este, ca eveniment erotic, mult mai patetic și mai pătimaș, căci face o culme a vieții și o încheiere triumfală din ceea ce în pornografie este doar un episod iterativ. Pornografia este o prostituție literară : nu servește doar la satisfacerea, ci și la devalorizarea erotismului.

*

Și pentru că veni vorba de devalorizare, să amintim și un alt gen de manifestări sexuale : așa numitele anecdote fără perdea sau bărbătești. Acestea sînt vulgare, de să te ferească dumnezeu : se descarcă cu un cinism grosolan asupra a tot ce în viața erotică este grotesc și ridicol, asupra nesiguranței omenești și a neplăcerilor, a sensurilor duble ale cuvintelor și așa mai departe. Ca toate anecdotele, și acestea sînt extrem de concrete ; întotdeauna încep spunînd că a fost odată un popă, un evreu sau o bucătăreasă ; orice humor este de la natură realist. Ei bine, aceste anecdote băiețești desconsideră în cea mai mare parte fără rușine

chestiunile sexuale ; însă tocmai această blasfemie, această luare peste picior, aduce într-o măsură şi ceva eliberator. Se face haz prin aceasta, brutal şi fulgerător, de ceea ce altfel este trăit cu prea multă greutate sau suferinţă ; prin acestea se descarcă o tensiune sufletească, compusă din agresivitate sexuală şi anumite piedici morale.

Dimpotrivă, pornografia adevărată este absolut lipsită de humor şi de haz ; îşi ia cauza în serios cu pedanterie şi cu eleganţă monotonă de frizer, perfect adăpostită de ispita de a privi la caracterul grotesc al obiectului său. Niciodată nu tresaltă în ea nici o vibraţie de aversiune, de revoltă, de suprasaturare, de compasiune, de amărăciune sau de autoflagelare ; nu observă nici ce este caraghios, nici ce este dureros, umilinţa sau urîţenia ; la drept vorbind, nimic nu este mai străin de realitate decît acest Eros pomădat. Tot ceea ce este zugrăvit aici este drăgălaş, aromat, fermecător, dulce, perfect, divin, preţios, alb, catifelat, mătăsos, marmorean, nu mai ştiu cum : nici din cel mai sentimental roman pentru domnişoare nu picură atîta graţie şi idealizare ca din pornografie. Frumuseţea şi luxul, iată minciuna pornografică fundamentală.

Într-adevăr, ne aflăm aici într-o lume fără măsură de simplificată : o lume fără neajunsuri şi complicaţii, consecinţe şi răspunderi. Dragostea nu chinuie pe nimeni prin zădărnicie şi nici prin gelozie, naşteri sau boli, deziluzii sau sclavie ; este atît de mecanică, încît în comparaţie cu ea jocul de popice abundă prin surprize dramatice şi tainice. Nu este nevoie de alegere şi nici de curtenire ; eroul erotic trăieşte în lumea vrăjită a unui Eldorado sexual, înconjurat de femei frumoase şi oricînd disponibile, ca un turc în rai. Se spune despre fantezia erotică că este fierbinte ; o fi fierbinte, însă în acelaşi timp este jalnic de primitivă. Dacă vrea să salte cît mai sus, începe să descrie scări de alabastru şi pocaluri de aur, arome rare, bazine de

marmoră, o muzică ascunsă, gustări alese, draperii de brocart și oglinzi venețiene. Este interesant că fantezia sexuală se leagă totdeauna de viziuni (naive și parcă feerice) ale unui lux direct împărătesc ; pare-se că există o relație tainică între desfrîul sexual și lux. Este ca în *O mie și una de nopți*, unde atît de adesea o fată minunată îl ia de mînă pe un tînăr, îl duce într-o cameră splendidă și bate din palme, la care sosesc sclavi și sclave ducînd pe tăvi de aur gustări alese și vin de Cipru. Sau amintește de impresionantul efort al unor bordeluri de a crea o iluzie feerică de lux cu ajutorul plușului roșu, al oglinzilor aurite și al lustrelor mascate. Poate că această corelație dintre sex și lux se poate explica printr-o voluptate senzuală la care iau parte toate simțurile omului, însă cred cu toată sinceritatea că aici intervine și un alt factor și anume cel oniric. Acele orgii sardanapalice sînt tot atît de ireale, de plăsmuite în vis ca și acele camere splendide și tăvi de aur. De natura fanteziei ține faptul că ea creează mai degrabă imaginea unor baldachine de mătase decît a așternuturilor vărgate ale unei servitoare. Imaginația erotică visează mai degrabă ficțiunea unei contese pătimașe decît pe cea a fiicei proprietarului sau a fetișcanei de la prăvălie. Aceasta nu pentru că luxul este mai încîntător, ci și pentru că el este ireal. În mare parte, pornografia poate fi inclusă în sfera imaginilor onirice : ce ar face omul dacă ar fi teribil de bogat (și, în general, încununat de succes).

*

Succesul : și acest motiv oniric joacă în pornografie un rol remarcabil. Grandomania sexuală, renumele cocoșesc țin destul de substanțial de caracterele secundare ale bărbăției. Dacă femeia vrea să placă, bărbatul vrea să cucerească ; el se făleşte cu izbînzile sale erotice ca și cu niște bătălii victo-

rioase. Dacă altfel nu se poate, el repurtează victoria prin înşelăciune sau forţă : orice îi este îngăduit acestui colecţionar de succese. Eroul sexual din ficţiunea pornografică însă, nu cumpără dragostea ; el o dobîndeşte, oriunde merge, cu o uşurinţă de basm, aşa cum prinţul cu paloşul vrăjit retează capetele duşmanilor. La urma urmei imaginaţia erotică este tipic romantică : ea compensează o realitate insuficientă printr-o reverie fantastică.

*

Caracterul fantastic al pornografiei se manifestă foarte frecvent şi în alegerea unui mediu cît se poate de misterios şi de hermetic. Din motive de actualitate şi în calitatea lor de „contribuţie la studiul moravurilor actuale", toate adevăratele ficţiuni pornografice sînt localizate în viaţa contemporană, însă în acelaşi timp caută zone care sînt inaccesibile muritorilor de rînd : sacristii şi mînăstiri, pensioane de domnişoare sau cluburi secrete ; ca în toate produsele romantice intervin şi aici uşi secrete şi săli de tortură subterane, liturghii negre, călugări în pelerine, răpiri şi întreaga recuzită.

Cu multă plăcere pornografia ia forma indiscreţiei : forma ei preferată este jurnalul unei fete sau scrisorile interceptate ale unor domnişoare. Nu este vorba, desigur, doar de motivul secretului destăinuit ci de dezgolirea psihologică şi pîngărirea grosolană. Chiar dacă nu putem lua prea în serios caracterul documentar al pornografiei, ea este cel puţin documentul unei fantezii erotice biciuite. Din acest punct de vedere, una dintre trăsăturile ei cele mai evidente este înclinaţia către o perversitate absolută şi aproape neomenească. Fantezia pornografică se complace cu pasiunea în imagini de profanare, se delectează cu seducerea copiilor şi arată o curioasă predilecţie pentru incest. Nu îi ajunge imagi-

nea religioasă a desfrîului, ci își află satisfacția în imagini de crimă. Simte un imbold aproape irezistibil de a respinge orice motiv instinctiv de cinste și de obligație, de stimă, de sfială, conștiință și considerație umană ; violența și înșelăciunea, sacrilegiul și înjosirea, coruperea tuturor relațiilor familiare și sociale se împletesc indisolubil cu libertinajul sexual într-o mascaradă care, în ciuda imbecilității sale, este demonică și înspăimîntătoare. (Mi s-a făcut rău la gîndul că poate există bărbați sau viitori bărbați care citesc asemenea lucruri fără senzația intensă că prin aceasta sînt jigniți). S-ar putea, cu siguranță, medita îndelung asupra acestei legături dintre dezlănțuirea sexuală și descompunerea întregii ordini morale în om ; poate că despre aceasta s-au scris volume groase *in folio*. Cred că una dintre cauzele pentru care se citește pornografia nu este excitația ci rușinea. Experiența erotică a oricărui om are locurile ei dureroase și amare ; ah, dacă una sau alta nu s-ar fi făcut sau nu s-ar fi imaginat ; dacă n-ar fi avut loc vreo împrejurare necinstită, nedemnă și murdară ! Aici însă sosește pornografia cu mîngîierea sa mîrșavă : ia privește, omule, ce lucruri depravate și nebunești se petrec ; ce este, în comparație cu ele, experiența ta rușinoasă ? Nu-ți face din asta probleme ; după cum vezi, există și draci mai negri.

*

Întrucît, așa cum s-a spus, ambiția sau pretextul pornografiei este caracterul documentar, deseori ea este scrisă sub formă de memorii. În aceste memorii se întîmplă să fie interesant un singur capitol : primul. El este, de regulă, ceva mai real și uneori pare măcar în parte trăit : este vorba de copilărie și de primele experiențe erotice ale maturizării omului. Nu este remarcabil atît prin conținutul său, cît prin accentul neintenționat pe care

îl pune pe acele trăiri chinuitoare şi de neuitat ale copilului. Ei bine, oricît de cinic ar fi dezvăluite, ele par a fi, chiar pentru sufletul cel mai uscat, uimitor de importante şi de nedepăşit ; sînt ca nişte răni adînci, care nu îşi pierd niciodată sensibilitatea.

Ceea ce vreau să spun este că nici pornografia nu este scutită de anumite trăsături omeneşti : ruşinea şi compătimirea.

*

De altfel, sînt cu hotărîre de partea ideii ca pornografia să fie suprimată : pentru că ea este (pe lîngă sexologie şi psihanaliză) cea mai grosolană şi mai înjositoare minciună sexuală.

ALMANAHURILE

Există, desigur, tot felul de almanahuri, de pildă cele de specialitate ; există almanahuri medicale, silvicole, horticole şi altele — însă dintre toate ne vom referi doar la almanahurile aşa zise populare, de familie, distractive sau de amuzament, cu deviza

„pentru momente vesele şi îndurerate,
pentru minte şi inimă,
pentru oraş şi sat,
pentru casă şi familie".

Ne vom ocupa de lectura populară, care pătrunde chiar şi acolo unde nu ajunge nici o glorie literară mondială, nici măcar domnul Zahradník-Brodsky ; de literatura care se citeşte şi la Stříbrné Skalice, Větrní Jeníkov sau Vlachův Břeh, la Děstná, Drnoholc, Andělská Hora şi Trhová Zahradka, ba chiar şi la Krýry, Blšany, Čkyn, Kokory, Ouštěk şi alte locuri tainice şi încă necercetate. Deseori, în consideraţiile literare se vorbeşte despre Cititor ca despre o creatură care fie că nu agreează curentele moderniste, fie, dimpotrivă, merge în pas cu spiritul vremii ; însă chiar dacă se discută în acest fel despre cititor în genere, nimeni nu se ocupă mai îndeaproape de Cititorul necunoscut din *Nový Knin,* ca să nu mai vorbesc de *Krsy* sau *Zliv ;* şi asta referindu-mă doar la oraşele şi tîrguri, fără a avea în vedere satele, cătunele, ha-

nurile și casele pădurarilor care, cu toate, cad în zona culturală a almanahurilor populare, de familie și distractive. Acest Cititor Necunoscut deci, nu agreează curentele moderniste, însă merge fără ezitare în pas cu vremea, căci în fiecare an își cumpără cîte un almanah nou pentru anul curent respectiv. El, ce e drept, nu știe care este curentul literar predominant în acel an, însă poate afla care este în acel an planeta dominantă. Este un cititor care trăiește sub semnul romantismului, sau sub semnul întoarcerii în realism, sau poate sub semnul Taurului, Berbecului, Vărsătorului și altor zodii veșnice din horoscop. Este, ca să zic așa, un cititor atemporal și aproape etern. Taina almanahurilor este faptul că reprezintă singura adevărată literatură temporală, fiind valabile doar pentru anul în curs, și că în același timp reprezintă o literatură în cel mai înalt grad invariabilă și stabilă. Nu este o literatură pentru eternitate ci o literatură pentru un an. Există o literatură care durează veșnic sau aproape veșnic, ca piramidele egiptene ; există însă și o literatură care nu durează nici în memoria oamenilor și nici în istoria literară, însă care se repetă anual ca și Întîmpinarea domnului, cîrîitoarele de paști sau ploaia de iunie. De aceasta ține și literatura almanahurilor.

*

Aceste almanahuri se împart în două : partea cosmică și cea mai mult sau mai puțin lumească. Partea cosmică ne dă de știre dacă planeta dominantă a acelui an este Mercur sau Marte, Saturn sau Venus ; apoi ce an este după calendarul creștin, iulian, bizantin, de la creația lumii, de la întemeierea Romei, cel evreiesc sau mahomedan, așa încît știm măcar cît bate orologiul. Dă apoi niște cifre misterioase pe care nimeni nu mi le-a putut explica

niciodată, ca Numărul de aur, Epacta *, Cercul Solar, Numărul Roman și Litera Săptămînală. Trăim, în cea mai mare parte, ca niște animale fără rațiune; unii dintre noi pot spune, ce e drept, aproape exact în cîte sîntem astăzi, însă aproape nimeni nu știe că Epacta din acest an este XIX și că Numărul de Aur este în acest an II. După care urmează sărbătorile mobile și Cele patru zile de post : am impresia că așa zisele Sărbători mobile sînt în Almanahuri singurul lucru valabil și că servesc la înviorarea deosebită a cititorului. Ia te uită, își spune cititorul surprins, duminica a noua înaintea paștelui cade anul acesta pe 27 ianuarie — cine ar fi crezut așa ceva anul trecut !

Urmează partea astronomică, în care aflați că anul acesta primăvara începe exact în ziua de 21 martie la ora 3 și 36 de minute noaptea, apoi cînd intră Soarele sub semnul Berbecului, ce zodii sînt pe cer, ce vor mai face planetele și ce eclipse de soare și de lună vom avea. Prin aceasta, anul omului este așezat într-un cadru cosmic ; planetele se învîrt peste capetele noastre, animalele cerești cum ar fi Leul și Fecioara, Vărsătorul și Peștii își dau mîna în hora cosmică, fapt prin care ni se amintește că anul de pe pămînt este și un an în Univers.

O lectură deosebit de bogată este calendarul propriu-zis. Ce este pentru dumneavoastră, să zicem, 23 martie ? Unii oameni, cum ar fi fratele meu, s-au născut în această zi, însă pentru voi ceilalți este o zi la fel de scurtă, de neînsemnată și de oarecare ca de pildă 17 februarie sau 21 noiembrie. Cititorul almanahului poate însă citi o grămadă de lucruri despre 23 martie : că după calendarul catolic este sărbătoarea sfîntului Serapion, după calendarul ceh, Vladek, că este zi de sec și

---

* Epacta — Numărul care arată cîte zile trebuie adăugate la anul lunar pentru a-l egala cu anul solar (N.T.).

post sever de cumpătare și îngrădire (lăsînd la o parte postul de patruzeci de zile), că pe cer domnește zodia Fecioarei, că soarele răsare la ora 5 și 58 iar luna la 16.00, că după calendarul secular ar urma să fie ploaie și zăpadă și că în Hořovice și Husínec se țin în această zi tîrguri de vite. Acesta este conținutul cosmic și religios al zilei de 23 martie ; cititorul almanahului știe în această zi cu de-amănuntul pe ce lume se află. Ca să spunem drept, credința sa naivă ar fi zdruncinată dacă ar cultiva critica comparativă, căci conform altui almanah, în același an 23 martie nu este Sf. Serapion ci Sf. Victorin, soarele este sub semnul Leului și răsare cu un minut mai devreme, pe cînd luna răsare abia la 4 și 3 minute, de asemeni că este doar post de îngrădire, că potrivit calendarului secular se prevede vreme rea cu furtuni iar tîrgurile se țin la Sangerberk și Slavkov. De unde se vede că orice cercetare critică conduce în mod fatal la relativitatea cunoașterii omenești și la scepticism. Din fericire, cititorul de almanahuri citește un singur almanah și este, prin urmare, tot atît de puțin expus relativismului ca și ziarele, critica literară și în general, majoritatea oamenilor.

*

Acum să trecem la partea literară, distractivă sau de amuzament a almanahului. Cu alt prilej (vorbind despre romanul pentru slujnice) am făcut observația că cititorului popular romantic îi plac societatea înaltă, marile pasiuni, vitejiile cavalerești și uneltirile diabolice. Cititorul almanahurilor nu este atît de romantic ; gustul său se îndreaptă mai mult către realism.

Sfera de subiecte a literaturii de almanah este, în general, aceeași cu sfera de viață a cititorilor ei ; este o lume a țăranilor, negustorilor din tîrguri, a unor meserii (mai ales fierăria) și, surprinzător,

deseori a caselor pădurarilor sau caselor de vînătoare. Dacă eroul acțiunii este contabil, director economic sau reprezentant al fabricii din X, prin aceasta în sfera de subiecte pătrunde un element domnesc, chiar boieresc și oarecum suspect, în care caz acțiunea are de regulă un sfîrșit rău : contabilul boierit săvîrșește o fraudă iar țăranul bogat Vira se căiește mai tîrziu că i-a dat-o de nevastă, din trufie, pe fiica sa Liduška, în loc să i-o dea bunului, dar săracului vecin Václav. Iată unde duce trufia și înfumurarea. De aceea, ține-te, cititorule, de condiția ta proprie ; de aceea, citește cum unește dragostea inimile fidele dintr-un bordei sărman de păstor și o fermă înstărită, cît de bine o duce fierarul cel sîrguincios și ce fericire le surîde tinerilor însurăței din casa pădurarului. Niciodată nu iese bine dacă în acțiune se amestecă vreun domn ; alunecoase sînt căile domnești ; patima cărților de joc, desfrîul, destrăbălarea și alte vicii orășenești sînt înscrise pe figura consumată a domnului contabil, datoriile, scrisorile de schimb și alte lucruri domnești duc vechea răzeșie la sapă de lemn, și nici măcar fericirea familială nu-și găsește loc acolo unde a fost încălcată rînduiala tradițională a muncii manuale și a chibzuielii de modă veche.

Putem defini în diferite feluri literatura realistă : în multe cazuri realismul este acel gen de literatură în care acțiunea are un sfîrșit prost și posomorît, pe cînd literatura romantică duce mai degrabă la un final triumfal. Sau altceva : în literatura realistă se moare de moarte naturală cum ar fi emfizemul pulmonar, un accident, o inflamație a rinichilor sau bătrînețea, pe cînd în literatura romantică se moare de pumnal, de otravă sau în duel. Mai departe, literatura romantică zugrăvește numai acțiunea, începînd cu momentul în care Angelica, ajunsă deja o încîntătoare domnișoară, îl întîlnește pe domnul d'Evremont ; dimpotrivă, literatura realistă zugrăvește viața, adică pe cît po-

sibil întreaga viață ; pînă ce Anděla, săteanca, să fi ajuns o fată încîntătoare a trebuit ca părinții ei să se căsătorească, după care să-și cumpere o capră, o vacă și ceva pămînt, să aibă o fată, pe Anděla, care în cele din urmă să ia de bărbat pe un fierar sărac, are copii reușiți și trăiește pînă la o vîrstă înaintată, ținîndu-și nepoții în poală. Povestirea de almanah își însoțește de obicei eroii din stadiul prenatal și pînă la o binecuvîntată bătrînețe sau o moarte naturală. Cititorul realist nu este interesat de acțiune ci de viață. Interesul său nu se epuizează prin deznodămîntul intrigii actuale ci prin întreaga soartă a omului și a familiei sale. Din motive romantice, Angelica nu are voie să îmbătrînească, și să se îngrașe ; de aceea ia sfîrșit din punct de vedere literar în floarea tinereții, fie în sicriu, fie în brațele domnului d'Evremont. Omul realist însă știe că sărutul îndrăgostiților nu este un sfîrșit ci un început ; ba chiar că nici leagănul care apare peste un an nu este un sfîrșit, ci un început, căci copiii trebuie educați, îngrijiți și căsătoriți. S-ar putea spune că subiectul realismului nu este omul, ci familia.

O altă trăsătură a romantismului este faptul că vorbește despre lucruri și persoane care cititorului îi sînt foarte îndepărtate cum ar fi voievozi, abați, slugi credincioase, personagii istorice, castele vechi, catacombe și alte dependințe de acest fel ; în schimb realismul zugrăvește oameni și ambianțe cunoscute și obișnuite, cum ar fi țăranul cel zgîrcit Toužil și țăranul cel risipitor Vácha, popa, pădurarul, văcarul, bătrîna întreținută de copii cărora le-a dat averea și alții. Cititorul realist se interesează numai de ceea ce deja știe ; la fel ca profesorul Krejči, el consideră cazul ca real doar ceea ce este accesibil experienței sale proprii. Dacă vom coborî la rădăcinile populare ale preferințelor literare, va trebui să corectăm întrucîtva opiniile obișnuite. De pildă, se spune că romantismul se adresează

fanteziei cititorului : împotriva acestei aserțiuni se poate obiecta că un cititor popular în cea mai mare parte nu-și poate imagina de loc un voievod, pe contesa Cecilia, pe pelerinul Petr sau pe infernalul aventurier Raimond, căci ei sînt la fel de abstracți ca și Onoarea, Frumusețea, Răul, și alte noțiuni generale. Romantismul nu este fantastic ci numai fictiv ; el satisface necesitatea de ficțiune. Își atrage cititorul într-o lume care nu este fantastică în esență, însă este ireală ; putem spune că el creează, milostiv, o minciună de viață. De aceea romantismul este mai ales lectura tinerilor, a slujnicelor, în general a femeilor și, mai general, a făpturilor oprimate social și nefericite. Misiunea sa nu este aceea de a avea vreo influență asupra vieții reale, ci de a crea în viața reală clipe descătușate și aproape îmbătate de uitare și de evadare din realitate. De aceea, el trebuie să fie palpitant, aristocratic, mărinimos și pasionat. Și de aceea trebuie negreșit să se încheie acolo unde viața reală începe, adică prin căsătorie.

Dimpotrivă, despre realism se spune că ține de realitate. Dacă însă am măsura realismul popular prin ceea ce știm despre realitate, am vedea că această realitate de almanah este cam prea spălăcită și săracă cu duhul. Și cel mai simplu cititor știe că lucrurile din jurul său arată altfel, mai dure și mai complicate. Nici cel mai naiv cititor nu este atît de prost ca povestirile pe care le citește cu religiozitate. El știe mai multe despre viață ; a cunoscut-o pe pielea sa. Ca dare de seamă asupra realității, această literatură ar fi extrem de nesatisfăcătoare. Însă cititorul almanahurilor nu vrea să afle că ceva s-a întîmplat într-adevăr sau că așa s-ar putea întîmpla, ci are un interes mai profund : că așa se întîmplă de obicei sau că așa *trebuie* să se procedeze. Lui nu-i pasă de realitate, ci de experiență — iar experiența populară nu este pătrunsă numai de ceea ce văd și aud oamenii ci și de o

mulțime de reguli morale, de proverbe, de prejudecăți, obiceiuri și convenții. Pe el nu-l interesează faptul psihologic remarcabil că țăranul Liška este cam ușuratic, ci faptul moral că această ușurătate îl va duce la ruină ; așa îi trebuie. Aflați că nu duc la nimic bun nici zgîrcenia, nici desfrîul, nici nesupunerea, nici nunțile fără dragoste și pentru bani, nici datoriile, trufia, lenea și alte păcate împotriva avuției. Da, da, așa e, bine e scris aici ; să vedeți numai că și cu vecinul nostru o să iasă prost ! De aceea, povestirile de almanah sînt an de an aproape la fel, căci sînt clădite pe aceeași tablă de valori ; întotdeauna succesul îi va încununa pe oamenii sîrguincioși și chibzuiți, pe cînd lăcomia, risipa și îngîmfarea își capătă răsplata meritată. Regulile morale și obiceiurile sînt infinit mai simple decît viața omului ; aici nu te întreabă nimeni cum ești, ce te doare și ce complexe refulate fac prăpăd în sufletul tău, ci dacă îți gospodărești viața cu judecată și conform normelor recunoscute. Realismul popular nu este cunoașterea realității, ci recunoașterea convențiilor și regulilor de viață adevărate și în vigoare.

*

Dacă am ajuns însă să vorbim despre convenții și reguli, trebuie să observăm că acestea sînt de obicei vechi, fiind consfințite de tradiții seculare. Viața modernă, prin care înțelegem politica, mașinile agricole, cooperația și alte realizări care transformă cu eficacitate caracterul satului de astăzi, iese tot mai mult de sub imperiul tablei patriarhale de valori. Povestirea de almanah se ține fără șovăială de rînduiala veche : ea se întoarce cu delicii în vremi trecute, în lumea bunicilor și bunicelor noastre ; ea cultivă o specială înclinație către războaiele napoleoniene și bătăliile italiene și se desfată în vremile iobăgiei. Istoricul literar ar trage concluzia că prin aceasta reînvie tradiția Boženei Něm-

cová și a realismului folcloric ; n-aș vrea să contest, însă părerea mea este că putem găsi cauza mai aproape și anume în experiență. Experiența este, în cea mai mare parte, amintire. Un om experimentat sau un memorialist nu își bate capul cu ce s-a întîmplat anul acesta în februarie, ci cu ce s-a întîmplat înainte de a fi încorporat în regimentul din Časlav ; ia să vedem, or fi patruzeci și șase sau patruzeci și opt de ani. Experiența se desfată mai mult cu ceea ce s-a petrecut cu cincizeci de ani în urmă, decît cu ceea ce s-a petrecut acum cinci ani. Ceea ce s-a petrecut anul trecut este asemănător cu un morman de lucruri de ocazie și inutile ; ceea ce s-a întîmplat cu cincizeci de ani în urmă seamănă cu un suvenir păstrat cu grijă. O pălărie de acum doi ani este o vechitură ; pălăria răposatului bunic este o piesă a muzeului de familie. Din aceste motive și din altele, povestirii de almanah nu i s-ar potrivi ca țăranul cel încrezut Jíra să se apropie de rețeaua de electrificare a Cehiei răsăritene sau să umble cu un plug motorizat ; țăranul Jíra tot mai poartă pantaloni de piele, spune „măi să fie !“ și îi interzice fiicei sale dragostea față de chiriașul cel sărac, așa cum se obișnuiește de cînd lumea. Ceea ce este, este incidental ; ceea ce a fost are o valabilitate morală permanentă și demnitatea unei rînduieli de viață.

Cadrul temporal însă nu contează : subiectele acestei literaturi sînt în afara timpului, sînt vechi, pentru că sînt eterne. În primul rînd este iubirea, legată de obicei de împotriviri ; fie se iubesc copiii unor familii care se dușmănesc, fie unul este bogat și celălalt sărac ; iar pentru că uneori învinge dragostea iar alteori dorința părinților, avem deja posibilitatea matematică a șase intrigi didiferite. Mai departe, apare și fata sedusă și părăsită, care, după cum spune atît de frumos un almanah pe anul 1929 „își plînge prea tîrziu nesăbuința“. Este apoi și căsnicia, fericită sau nefericită ;

cea nefericită provine de obicei din faptul că bărbatul își bea avutul. În mod excepțional (poate ca o influență a literaturii înalte) apare și infidelitatea : din fericire ea are totdeauna un sfîrșit teribil și exemplar. Prin acestea, cercul erotic este epuizat ; după cum vedeți în el nu rămîne loc pentru complexe sexuale, incompatibilitatea de caractere, ura și alți factori erotici care complică într-atît viața și beletristica. Da, iubirea este motivul cel mai puternic, chiar dacă este vorba de o iubire virtuoasă.

Iar al doilea motiv, foarte caracteristic pentru literatura de almanah, este proprietatea. Cititorul urmărește cu răsuflarea tăiată acțiunea palpitantă prin care harnica și chibzuita Anna, prea săracă pentru Jan Stoupa, cumpără o capră și vinde iezi, cumpără o vacă și vinde lapte, cumpără pămînt și vinde recolta, după care cumpără pămîntul lui Stoupa și îi acordă mîna unui argat sărac ; iată ce apoteoză a muncii și economiei ! În almanah mai găsiți succese binemeritate, roade ale muncii și o bătrînețe fericită ; economiile, zestrea, moștenirile joacă un rol respectat și aproape sacru. Există un imperativ moral și nescris : umblă cu averea ta așa cum se cuvine. Pasiuni păgubitoare sînt : lăcomia, risipa, trufia, cărțile de joc, braconajul, răscoala, apostolatul și lenevia. Alte pasiuni ca disperarea, umilința, ciudățeniile, răscoala, apostolatul, cunoașterea și cîte mai zbuciumă sufletul omenesc însingurat, nu pătrund în această lume morală. Se vede că morala populară curentă este în primul rînd apărarea proprietății, sau apărarea familiei ca unitate economică. Din acest punct de vedere, povestirile de almanah sînt o literatură cu adevărat de familie : ele se învîrtesc, ca și discuțiile de familie, în proporție de optzeci la sută, în jurul problemelor proprietății și prosperității materiale. Și întrucît este vorba de beletristică, aceste griji sînt idealizate ; respectul pentru proprietate duce întotdea-

una la un succes binemeritat și la fericire, pe cînd păcatele față de proprietate își găsesc răsplata după merit, în acest univers economic.

*

Literatura de almanah, ca și orice lectură populară, este de un neclintit optimism : virtutea este totdeauna răsplătită iar păcatul ispășit. Cu toate experiențele triste pe care le-a avut cu viața omenirea în 7438 de ani (conform erei bizantine), această credință sinceră în justiția imanentă a lumii se menține. Închipuiți-vă că într-un almanah de familie s-ar putea citi ce splendid o duce un netrebnic și cum se încovoaie sub povara vieții un om cinstit și harnic. Cred că în acea clipă ar avea loc sfîrșitul lumii sau s-ar nărui în alt fel ordinea cosmică. Am găsit în almanahuri cîteva cazuri tragice, în care lucrurile au ieșit rău și pentru oamenii de treabă ; am o teribilă bănuială că aceste cazuri n-au fost născocite de nimeni ci s-au petrecut cu adevărat, înainte ca doamna Anuše Křižová sau domnul A.V. Racek-Zvičínský să le încredințeze hîrtiei. Cazuri nedrepte se petrec în realitate, însă ar fi de neiertat ca oamenii să le mai și inventeze.

*

Dintr-o afectuoasă atenție pentru cititor, almanahurile se îngrijesc și de înveselirea sa prin așa numitele istorioare amuzante sau schițe vesele din viață. Subiectul lor este o întîmplare de la vînătoarea de iepuri sau de la sărbătoarea hramului unei biserici, de la iarmaroc și alte asemenea prilejuri îmbucurătoare din viață. Iată un fenomen important : humorul apare întotdeauna ca un episod. Există momente comice, însă viața omului nu este comică. Comice sînt doar unele situații, însă

mersul vieții este grav și impresionant. Chiar dacă am lua în considerare cele mai vestite romane humoristice, ele sînt doar episoade comice înșiruite pe o ață. Humorul este instantaneu ; tragedia și proza romantică este o acțiune încheiată ; realismul este expresia literară a duratei și doar moartea îl împiedică să nu fie infinit. Însă acesta ar fi deja un alt capitol.

•

Vorbim despre literatura de almanah, însă deloc despre autorii ei. Aceștia nu au personalități pretențioase ; dacă nu s-ar iscăli, n-ați recunoaște nici ce sex au. Ei poartă cu răbdare și devotament invariabilitatea și convenționalitatea reală a vieții ; nu încearcă să se revolte împotriva ei, așa cum o fac prin opera lor autorii mînați de demonii ambiției și intelectualismului. Ei scriu tot atît de impersonal ca un oficial de la parohie ; cred chiar că scriu și tot atît de caligrafic ca acesta. Gloria literară nu îi sărută pe frunte, însă nici critica înrăită, cum se spune, nu îi împroașcă cu noroi. Căci critica nu are timp să observe ceea ce citesc sute de mii de cititori necunoscuți. Critica trebuie să dezbată o culegere de 17 poezii, editată în 250 de exemplare numerotate. Ea se ocupă de literatură, însă nu de periferia ei. Numai că la această periferie se găsește cîte ceva — și înainte de toate, poporul.

HOLMESIANA SAU DESPRE ROMANELE POLIȚISTE

Pentru ca să pot scrie acest articol despre romanele polițiste, a fost nevoie să veghez nopți întregi : ce e drept nu într-o profundă meditație, ci cufundat în cîte o enigmă criminală teribil de captivantă, cu gura căscată, pierzîndu-mi capul, mort de nerăbdare ; din fericire există și capete mai solide, ca de pildă tăticul Tabaret și agerul Lecoq, Ebenezer Gryce și Sherlock Holmes și inspectorul Ganimard sau inspectorul Beale și Mackenzie și talentatul Beautrilet, detectivul Hewit, Asborn Krag, Horn Fischer și părintele Brown și profesorul Craig Kennedy, dr. Thorndyke și indiscretul Rouletabille ; căci acești băieți descurcă totuși, pînă la urmă întreaga afacere, cît ar fi ea de încîlcită. Nu mi-am precupețit nopțile liniștite, pentru a urmări activitatea lor, și am fost răsplătit pentru veghea mea ; acum cunosc toate metodele detective dar și toate crimele, intrigile, mijloacele tehnice, deghizările, trucurile și fărădelegile pe care le poate făptui un răufăcător uns cu toate unsorile. Îi previn pe toți cei cu gînduri negre față de mine ; aș putea să-i nimicesc prin o mie de metode, una mai ingenioasă decît alta.

Pe lîngă aceasta, ca o acreditare specială în vederea acestui studiu, menționez că eu însumi am încercat odată să scriu cîteva nuvele polițiste ; am intenționat aceasta foarte cinstit, însă în cele din urmă a ieșit cartea *Troița*. Din păcate, nimeni nu a văzut în ea un roman polițist. Se pare că nu mi-a prea izbutit.

*

Romanul polițist (și am în vedere romanul *pur* polițist și nu speciile amestecate cu romanul pasional, ambițiile literare și alte efecte contaminante) este un fenomen literar la fel de simplu ca, să zicem, o poezie epică sau o poveste pentru copii. Însă întrucît tocmai lucrurile simple, solide și care funcționează bine au origini deosebit de ramificate, trebuie să le căutăm în cîteva direcții. S-ar putea să părem pedanți, dacă vom enumera vreo duzină de teme de care este străbătut fie și cel mai simplu roman polițist. Vom călători prin ținuturi sterpe și prin jungle sălbatice, fără să zăbovim asupra unor frumoase priveliști. Ei, domnul să fie cu noi și să o pornim, fără lungi ocoluri, la drum.

*

Motivul criminal. Acesta este cel mai puternic motiv din punct de vedere psihologic. Oamenii citesc cu multă plăcere despre crime. Pare-se că le sînt necesare. De aceea ei citesc romane polițiste și Faptul divers. Suprimați-le pe ambele — și ei se vor așeza serile pe prispă ori în jurul focurilor, povestindu-și crimele săvîrșite în întreaga prefectură în ultimii cincizeci de ani. Își vor povesti cum și-a ucis cîndva acel morar soția. Își vor spune că odată și odată croitorul o să-și ucidă soția și că primarul urbei fură. Trebuie recunoscut deci că crima are în sine ceva extrem de atrăgător.

Unii explică aceasta prin faptul că este o necesitate, o senzație, o foame de excitare nervoasă, un gust pentru fiorii de groază. Cred că acesta nu este întregul adevăr. Oamenii nu-și povestesc despre fantome numai pentru că acestea le creează o emoție poetică, ci pentru că cred oarecum în ele. Oamenii nu se interesează de crime numai pentru impresia literară pe care o produc ci pentru posibilitatea lor generală. Se interesează de ele ca de un lucru important și deosebit de apropiat. Îi

tulbură perspectiva înfricoșătoare că așa ceva se poate face. Îi atrage, ca o grozavă dezvăluire a anumitor posibilități. Un om care n-ar fi capabil de o crimă, s-ar interesa de crimă tot atît de puțin ca și omul cu guturai de aroma trandafirilor.

Un psihanalist ar spune că poveștile criminale ne atrag atît de pătimaș pentru că sînt unica posibilitate deschisă de a ne ocupa cumva de criminalitatea ascunsă. Cred că el ar numi aceasta obiectivizarea tendințelor criminale latente, sau ar folosi o altă denumire erudită. Cît despre mine, eu nu pot fi de acord cu el, însă cred că o lectură polițistă obiectivizează, pe lîngă tendințele noastre criminale latente și tendințele noastre latente și înflăcărate către justiție ; că în noi se fac auzite, în afară de criminalul ascuns, și Sfintele Feme * ascunse. Tu, cititor de romane polițiste, iei parte la crime dar ești și urmăritorul lor ; în tine își face loc Cain, dar și glasul care strigă : „Ce ai făcut ? Fii pentru aceasta blestemat !"

De aici nu decurge, ce e drept, că gustul pentru romane polițiste este înălțător din punct de vedere moral sau invers, ci, cu siguranță, faptul că este dual și deci de două ori emoționat.

*

Sînt silit să fac o digresiune, pentru a trata puțin deosebirea esențială între păcat și crimă. Romanele polițiste nu au nimic de a face cu păcatul. Păcatul este o anumită stare proastă a sufletului, pe cînd crima este un anumit mers prost al lucrurilor. Există păcate grave care nu sînt crime grave și viceversa. Cum începe un scriitor să se preocupe de sufletul criminalilor, el părăsește terenul romanului polițist. De aceea nu vom pronunța numele lui Dostoevski.

---

* Fema (germ. Fehme) — tribunal popular secret medieval în Westfalia, care îi apăra pe cei oprimați de opresorul puternic (N.T.).

*

Motivul justițiar. Tema propriu zisă a romanului polițist este duelul dintre crima și justiția umană. Într-un roman de groază pur, cu crima se ciocnește o rînduială morală superioară și nu pe deplin înțeleasă, care în final îi răsplătește pe buni și îi pedepsește pe răi. În romanele polițiste nu există rînduieli superioare, ci doar justiția umană — și dacă ea iese la sfîrșit victorioasă, aceasta este doar prin forța inteligenței și prin metodele unei ordini foarte omenești.

Gustul pentru cazurile justițiare este vechi cît lumea. De exemplu, modul în care Solomon le-a împăcat pe cele două femei negustorese (I. Cartea regilor, 3, 16-28) este un exemplu foarte frumos de metodă detectivă — și aș putea cita performanțe detective similare din povești indiene, arabe, cordobane și altele; la toate popoarele circulă cîte o istorie despre judecători înțelepți care au reușit să dovedească un răufăcător într-un fel memorabil și prin simpla putere a minții. Este de fapt tradiția foarte frumoasă și foarte veche a ingeniozității pămîntești, a raționalismului, a experienței practice și observației cu excluderea oricărei intervenții metafizice — și este interesant că acest ascuțiș al inteligenței critice și-a găsit loc și în structurile de basm la fel ca farmecele vrăjitorilor și campaniile prinților. De unde se vede că așa numitul „intelect pur" este, de la origini și din vechime, tot atît de impunător și de uimitor ca și mitul sau epopeea.

Remarcați însă încă ceva: un roman de groază cere ca ticălosul să-și primească răsplata; el (adică romanul de groază) este prea pătruns de motive sentimentale, etice și irațională ca să poată să renunțe la această satisfacție extremă. Un roman polițist nu-l însoțește niciodată pe răufăcător la spînzurătoare sau la ocnă și nici dracul nu se interesează cîți ani o să i se dea. Interesul său este epuizat

prin stabilirea faptelor și prinderea persoanei, căci în opera de justiție numai acest lucru este ingenios și rațional. Pedeapsa este, în esență, irațională, vina este irațională; de aceea de astfel de lucruri se ocupă jurații, pentru a înlocui oarecum încercarea prin foc sau alt gen de judecată divină. Observația, experiența și ingeniozitatea însă refuză să meargă dincolo de cercetarea cazului, de clasicul „quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur quomodo, quando", adică de satisfacția intelectuală de a ști ce s-a întîmplat de fapt.

Deci, în timp ce motivul criminal satisface necesitatea primitivă, generală și ascunsă de a face crime, motivul justițiar satisface necesitatea tot atît de primară și de pasionată de a prinde pe răufăcător și a da curs justiției, însă ambele aceste interese sînt limitate în romanul polițist la alinarea intelectuală a unei curiozități mistuitoare (cum s-au petrecut faptele), cu excluderea participării pasionale.

*

Motivul misterului. Acum însă, vă voi spune că nici crima și nici justiția nu sînt cel mai esențial și mai profund motiv al romanului polițist. La început există un alt motiv și mai vechi: Sfinxul care pune întrebări; plăcerea furtunoasă, chinuitoare a intelectului de a rezolva enigme; nevoia pasionată a creierului de a sparge coaja tare a întrebărilor care i se oferă. În cel mai străvechi trecut cultural sînt răspîndite documente literare ale acestui groaznic imbold intelectual: Oedip răspunzînd Sfinxului care se pregătește să-l înghită (căci fiecare enigmă îl înghite pe om); ghicitorile chinezești, Turandot, ghicitorile indiene, malaeze, persane și arabe și nu mai știu care altele, mergînd pînă la șaradele copiilor, rebusurile numerice, acrostihurile și alte jocuri și pe lîngă acestea și finalurile de șah. Este foarte caracteristic pentru evoluția

gîndirii faptul că intelectul își pune mai întîi întrebări pur verbale pentru o soluție absolut verbală, căci la începuturile sale el este îmbătat de-a binelea de cuvînt, opera și instrumentul său ; se joacă cu dublele înțelesuri ale cuvintelor, cu omonimele și simbolismele ; întinde capcane verbale pentru a crea situații verbale paradoxale și a simula cu ele situațiile concrete absurde și imposibile. Însă intelectul este prea fermecător pentru a se mulțumi cu jocul cu cuvintele ; i-l lasă deci moștenire filozofiei și se năpustește asupra realității cu aceeași sete de a se distra prin rezolvarea enigmelor. Și întrucît nu vreau să vorbesc despre știință, afirm că romanul polițist este o rezolvare rațională a unor enigme concrete create artificial.

Și acum, judecați și dumneavoastră practic : ce este, printre alte lucruri, în primul rînd și în cea mai mare măsură enigmatic ? Ceea ce este, din anumite cauze, ascuns. Și ce se ascunde întîi și întîi ? Se înțelege că o crimă. Dumnezeule, ce limpede este ! Romanului polițist, la urma urmei, nu-i pasă de viol, incendiere, paricid și nu știu ce alte monstruozități, ci de situații teribil de încîlcite și de enigmatice, la care rațiunea normală rămîne cu gura căscată prostește cu tot mănunchiul său de probabilități grosolane, de raționamente, experiențe și ipoteze. Trebuie să se creeze o situație tot atît de paradoxală, imposibilă, absurdă și inimaginabilă ca în ghicitori ; apoi vine însă Oedip, vreau să spun detectivul, pentru ca dintr-o dată să descopere dualitatea și caracterul amăgitor al anumitor date, să introducă în ele adevăratul sens — și gata. Detectiv este pur și simplu acela care nu se lasă păcălit de capcana intelectuală și îl ucide pe Sfinxul cel tiranic.

Cît despre cititor, el este extrem de emoționat de misterul cazului și fiind conștient de mărginirea sa, se încumetă doar ici și colo să facă o ipoteză

proprie despre răufăcători și despre esența crimei : ei bine, el pășește infailibil pe de lături : *Nu este acela !*

*

Dacă rezolvarea enigmelor este primul și ultimul motiv al romanului polițist, ea este, din păcate, și accidentul său literar fatal. Cu cît enigma este mai captivantă, cu atît mai oribil dezamăgește soluția ; căci ea este atît de simplă la urma urmei încît cititorul se macină constatînd că și singur ar fi putut să o descopere — și se simte parcă înșelat, jignit și deziluzionat.

*

Motivul performanței. Așa este, sînt un nebun ; abia pe picioare o definiție și nu găsesc nimic mai grabnic de făcut decît să o răstorn la loc. Am spus că romanul polițist este rezolvarea unei enigme ; acum însă afirm că el este de fapt o compoziție epică a cărei temă este o performanță personală neobișnuită.

Și crima este o performanță neobișnuită, iar o compoziție epică se va ocupa mai degrabă de o crimă decît, să spunem, de cîntecul fecioarelor din mînăstire. Criminalul este ca un erou ; este învăluit în romantism, este un proscris, este un răzvrătit ; ducîndu-i de nas pe zbiri, judecători și legea, el se bucură de simpatia secretă a poporului. Janošik și Babinský. Robin Hood și Rinaldo Rinaldini, Fra Diavolo și Ondráš din Lysá Hora sînt cazuri epice pur sînge. Arséne Lupin este doar un urmaș mai șlefuit al acestei aspre și monumentale galerii de strămoși din codru. Arséne Lupin trăiește în metropola densă și romantică precum Robin Hood în codrii deși și romantici ; el folosește acceleratul nărăvaș tot atît de cavalerește cum folosea Rinaldini un cal nărăvaș. Peșterile noastre sălbatice sînt

hotelurile internaționale ; băncile sînt egale cu defileele romantice, prin care negustorii își aduc comorile, iar strada noastră este tot atît de înspăimîntătoare și de aventuroasă ca Abruzzi sau munții scoțieni.

Crima este aventuroasă și epică, printre toate faptele omenești ; mai ales pentru că este într-un fel o descărcare personală a individului împotriva societății, a puterii organizate și impersonale — și pentru că în adîncul sufletului sîntem toți îngrozitor de anarhiști. Criminalul (în roman) este inevitabil un reprezentant al individualismului trufaș și extrem ; relația sa față de societate este într-adevăr foarte exclusivă. Orice erou epic este exclusivist și singuratic, fie că acționează complet pe cont propriu, fie că este conducătorul și șeful altora, ceea ce nu este decît altă formă de singurătate individualistă. Un om trebuie să fie sau o personalitate foarte puternică, sau măcar un criminal, pentru a deveni un adevărat caz epic ; dar mai ales el trebuie să se acrediteze ca atare printr-o performanță personală însemnată.

În al doilea rînd, crima este aventuroasă și epică pentru că criminalul este vînat ca un elefant sălbatec, un tigru sau un urs. Cele mai vechi instincte umane sînt cele legate de vînătoare, iar omul primitiv din Cro-Magnon sau Altamira a inventat, desigur, pe lîngă pictură sau plastică și poezie epică, atunci cînd sugînd măduva dintr-un os povestea ce grozav l-a nimerit el pe un anume bizon și cum a dat de urma unei cete de mamuți. Astăzi nu mai este cu putință să compui lîngă foc o epopee despre o iepuroaică vînată sau să povestești foarte colorat urmărirea aventuroasă a unui leu al peșterilor. Poți citi însă lîngă foc ce grozav l-a prins Sherlock Holmes pe un anume criminal și cum a dat de urma unei cete de spărgători de bancă. Găsim în aceasta urmărirea, capcanele, citirea urmelor

prin praf și noroi, furișarea, hăituirea, atacul, apărarea, încercuirea prăzii, lupta corp la corp și toate practicile vînătorii din peșteri. Romanul polițist este cea mai veche literatură ; el este cea mai bine conservată relicvă preistorică de la începutul epocii de piatră. Arta cinegetică este mai veche decît scrisul.

Detectivul este omul originar, vînător și urmăritor. Însă detectivul este și un individualist epic, la fel ca și criminalul, prada sa. De obicei disprețuiește total aparatul colectiv al poliției și își face treaba pe cont propriu. Între el și poliție, instrument al societății organizate, domnește o animozitate incontestabilă și destul de încordată, dacă nu chiar un duel. Întotdeauna face ceva diferit de ceea ce face poliția ; el este singur în chip genial, de multe ori este chiar un individualist bizar și închis în sine, în mijlocul acestei lumi colective. Riscul este voluptatea sa sportivă și eroică, iar el intră adesea în situații în care pielea îi este în joc. Ei bine, el are nervi de oțel, mușchi de piatră, un bun pistol cu repetiție și pe deasupra poate boxa ca un campion la categoria cocoș (fiind totdeauna subțire la trup. Manifestă o adevărată gelozie în a face totul singur ; întreaga chestiune este pentru el o performanță personală și s-ar rușina dacă ar trebui să răpună un criminal printr-o grosolană superioritate numerică organizată.

*

Aici este cazul să ne referim în trecere la motivul special al însoțitorului, care apare în cele mai multe romane polițiste. Da, detectivul este singur din punct de vedere epic, însă din motive anumite el are de obicei — încă de pe vremea lui Dupin al lui Poe — o altă persoană care îl însoțește, oarecum pasivă și devotată, care îl ajută uneori și mai adesea îi servește drept auditoriu, îl amuză

prin incapacitatea sa detectivă și, de multe ori, este apoi cronicarul și bardul performanțelor sale. Nu pot să explic toate cauzele acestui fenomen ; știu numai că regii din Sahel își luau întotdeauna în expedițiile lor un cronicar, precum și că de un adevărat cavaler epic, chiar dacă nu este tocmai Don Quijote, aparține parcă inevitabil un scutier devotat. În afară de aceasta este negreșit nevoie de cineva care să-l observe pe detectiv în acțiune și să se mire de planurile și de pașii săi, deocamdată de neînțeles.

*

Till Eulenspiegel. Dacă vom trece în revistă basmele tuturor popoarelor de la ecuator și pînă dincolo de cercul polar, ne vom întîlni pretutindeni cu figura foarte simpatică a unui om isteț, viclean ca o vulpe însă numai pentru plăcerea sa proprie ; ingeniozitatea sa este excentrică și paradoxală, căci nu stă nici în slujba afacerilor și nici a politicii, după cum nici a altor lucruri rentabile și respectabile. Este un fel de amatorism pur, pentru sine însuși, o artă pentru artă a vicleniei absolute. ceva între șrengărie și șiretenie genială, între șarlatanie și filozofia practică. Există un veșnic și general uman motiv al lui Eulenspiegel : cel mai antic și mai eroic Eulenspiegel fiind însuși divinul Odiseu.

Nu ne putem extinde aici mai mult asupra acestei frumoase teme. Să constatăm numai că omul, de la primele începuturi, înconjoară istețimea cu o admirație tot atît de poetică și de profundă ca pe faptele eroice ; căci în lupta pentru viață agerimea și iscusința au un preț tot atît de mare cît puterea și îndrăzneala.

Romanul polițist este personificarea și transpunerea literară a acestei șiretenii gratuite și practice. Există detectivi (ca Asbörn Krag sau inspec-

torul Beale, Mackenzie, bătrînul Gryce și mulți alții) care își îndeplinesc misiunea extrem de gravi, așa cum o face un reprezentant al statului sau un portar de tribunal. Cauza este, pesemne, faptul că ei sînt oficial în serviciul poliției : o activitate oficială nu se poate face cu humor și fără o anumită morocăneală. Însă eternul Eulenspiegel, care se distrează de minune însuși de exercitarea șmecheriei sale, care are simțul humorului, al efectului și al mizanscenei, artist puțin cam încrezut, Bosco pe podium, actor pe care îl interesează mai puțin să-și facă treaba decît *cum* să și-o facă, cum să uimească, cum să-și facă la sfîrșit plecăciunea, este întotdeauna detectivul amator, băiatul neoficial, sportivul criminalisticii, pe scurt Sherlock Holmes sau Rouletabille sau, dacă vreți Arséne Lupin sau atîți alții în toate nuanțele posibile. Își iau galeria lor de spectatori, susceptibilitatea lor artistică, supremul lor zîmbet malițios, satisfacția muncii și o plăcere personală de pe urma perfecțiunii formale a numărului pe care îl execută. Ei sînt artiști în observație, raționament și alte exerciții înalt cerebrale — iar admirația pe care le-o purtăm este tot atît de profundă și de meritată ca și admirația pentru Bărbatul de la trapez.

Unul dintre cele mai vechi romane polițiste din lume este stabilirea de către Odiseu a identității fiicei lui Achile printre fiicele lui Lycomede. Dacă Odiseu ar fi fost detectiv de profesie, ar fi tras cu ochiul prin gaura cheii sau le-ar fi interogat pe spălătorese ; fiind însă dotat cu o inteligență ascuțită, el a folosit trucul cunoscut și splendid din punct de vedere psihologic cu spada și bijuteriile. Inteligența obișnuită se mulțumește cu rezultatul ; inteligența superioară gen Eulenspiegel se mulțumește numai cu performanța. Eulenspiegel nu vrea numai să dezlege ghicitoarea, el vrea să-l păcălească

și să-l tragă pe sfoară pe însuși Sfinxul. Nu vă lăsați înșelat de masca de nepătruns a detectivului genial ; dacă sînteți tot atît de isteți ca și el, veți găsi sub aceasta expresia unui farsor amuzat și satisfăcut, căruia tocmai i-a reușit să ducă de nas pe criminal, Scotland Yardul sau pe dumneavoastră.

Într-un cuvînt, tradiționalul Eulenspiegel este o inteligență liberă și gratuită, care încă nu s-a decis dacă să devină un mare criminal sau un mare detectiv.

*

Spiritul metodei. Există însă o importantă deosebire culturală și istorică : Eulenspiegel este fiul clipei și al dispoziției de moment, pe cînd detectivul este un tip metodic. Istețimea sa înnăscută, flerul vînătoresc, spiritul de observație, capacitatea analitică, experiența, studiile de specialitate despre diversele calități ale scrumului de țigară, despre botanică, armele orientale, nautică, mineralogie ca și despre toate celelalte, uimitoarea universalitate a cunoștințelor sale (cu excepția istoriei universale, a astrofizicii, a exegeticii teologice și a altor cîtorva domenii înguste ale științei), toate aceste frumoase haruri ale spiritului la care mai pot adăuga o deosebită memorie, prezență de spirit, logică ca și o precizie înspăimîntătoare, toate, cum spuneam, sînt supuse disciplinei severe a metodei, ordinei și coerenței ; pe cinstea mea, nu există creier mai organizat și mai disciplinat decît cel al detectivului. Fie el Dupin sau Holmes, îi place ca într-un moment de intimitate (vezi *motivul însoțitorului)* să dizerteze despre metoda analitică, înflăcărat ca un conferențiar universitar ; pînă și o astfel de iscoadă șmecheră ca Rouletabille își caută „părticica sănătoasă de rațiune" pentru a-i subordona caracterul haotic și echivoc al faptelor. Un detectiv primitiv, cum este Clifton, se năpustește

într-un caz criminal ca un cîine într-o încăierare ; funcționarii de poliție, să spunem Ganimard, Krag sau Gryce, lucrează cu răbdare și sistematic, însă fără fantezie inductivă ; mai degrabă ca niște practicieni versați decît cu elanul științific al ideii disciplinate. Și totuși, părintele romanului polițist modern, Edgar Allan Poe, a dedus metoda detectivă pe cale abstract filozofică, din legile inducției, analizei, criticii pe text și probabilității logice ; detectivul clasic Sherlock Holmes a îmbogățit aceste procedee printr-un teribil arsenal de noțiuni de specialitate ale expertizei natural-științifice și ale observației directe, reunind astfel în creierul său toată seriozitatea, luciditatea matematică a concepției pozitiviste despre lume. Profesorul Craig Kennedy și Dr. Thorndyke alătura acestora experimentul modern de laborator, prin care metoda observării directe se desăvîrșește dar se și închide, căci aici aparatele de măsură și experiența de laborator ajung să înlocuiască ochiul inteligent, ațintit asupra realității și care caută relațiile reciproce. Astfel această cale se sfîrșește definitiv.

La francezi, metoda rămîne ceva personal ; este mai mult rolul temperamentului decît al studiului. Un Rouletabille sau Beautrilet, ba chiar și Lecoq și tătucul Tabaret s-au născut așa cum se naște un baset sau un doberman ; ei sînt urmăritori înnăscuți și instinctuali ; nu pot face nimic altceva ; pur și simplu merg după cum adulmecă nasul lor ; inteligența lor este direct animală. Sherlock Holmes este atît de explicit metodic încît și exteriorul său, buzele sale subțiri și mîinile cu vine aparente, nasul ascuțit, ochii și pipa capătă o expresie profesional detectivă ; însă Tabaret al lui Gaborian are aspectul și tabieturile unui pașnic rentier, Rouletabille vă zîmbește cu fața rotundă a unei haimanale cumsecade, Lecoq suge zaharicale dus pe gînduri, pe scurt, n-ai spune că sînt ce sînt. Și în ei este metodă,

așa cum și un ogar sau o mangustă care prinde șerpi au metoda lor, însă această metodă cuprinde febra instinctului și caracterul fantastic al intuiției.

În sfîrșit, mai există metoda mistică a părintelui Brown, sfîntul Francisc al detectivilor. Experiența sa de spovedanie îl ajută să caute și să prevadă căile nefaste ale omului, însă simțul său detectiv este în esență altul : smerenia sa. Bunul și modestul părinte își coboară privirea din simplitate și culege din praf lucrurile mărunte și neobservate, pe care un alt spirit, mai trufaș și mai lumesc, nu le recunoaște drept semne de atenție. Și iată, aceste urme risipite sînt cifruri tainice din care sfîntul părinte, cu ajutorul lui dumnezeu și într-o bruscă milostenie, citește intențiile sau faptele teribile ale unor oameni rătăciți. Nu cred că această metodă ar fi mai rea decît miracolele de laborator ale profesorului Kennedy.

•

Aici însă nu mă pot reține să proslăvesc spiritul metodei. Să ridice alții în slăvi pasiunile, demonii romantici, frumusețea ochilor femeii sau răsăritul soarelui ; eu laud claritatea, coerența și ordinea, forța rațiunii care compară, raportează, ordonează și cîntărește, metoda, această conducătoare înțeleaptă, care ne duce de mînă prin haosul faptelor ; și, minune ! acestea se deschid.

Vreau să mai remarc faptul că detectivul este, dintr-un anumit punct de vedere, tipul eroic al omului modern. Este activ și rapid, este și multilateral, universal, educat, plin de cunoștințe științifice ; este un om care se pricepe, om al faptei și al cunoașterii. A ști totul, a se descurca în toate, a da de rostul tuturor lucrurilor și, cînd este cazul, a da de pămînt cu un individ cît muntele : care

dintre dumneavoastră n-ar avea înțelegere pentru un asemenea ideal? Detectivul nu are ce face cu sine, nu este pentru sine însuși o problemă, nu privește către sentimentele sale, deoarece privește către lucruri și fapte. El nu se întreabă dacă va fi mîntuit; se întreabă ce are de făcut rațional în momentul dat. Nu meditează asupra a ceea ce este omul, ci reflectează unde este acest om. În lumea sa există anumite întrebări și anumite lucruri, însă nici un fel de umbră, de himeră, de principii generale sau de ficțiuni. El este cel mai pur realist din Univers.

Nu are relații. Dacă se îndrăgostește, își pierde pe dată puritatea intelectuală.

Motivul providenței. Însă la ce ar fi bună toată rațiunea, toată metoda, toată erudiția universală, dacă detectivului nu i-ar servi, într-un chip ciudat și miraculos, întîmplarea fericită? Întîmplarea îl aduce la momentul oportun în locul oportun; întîmplarea îi trimite în cale dezvăluiri neașteptate — iar dacă s-ar împiedica, ar cădea exact peste urma criminalului fugărit, în loc să-și rupă nasul cum ni s-ar întîmpla, desigur, mie sau dumneavoastră. Adesea m-am gîndit că sînt și eu atît de deștept cît un detectiv însă nu am noroc; asta e tot.

Există oameni care consideră întîmplarea în romanul polițist ca fiind — ca să zic așa — o figură nepermisă, un truc nedemn, prin care autorul își ajută necavalerește favoritul. Este o greșeală grosolană. Teoreticienii criminaliști atît de pedanți și atît de nemțește tipicari ca Gross și Höppler, atunci cînd au enumerat tot ceea ce trebuie să știe și să stăpînească un judecător de instrucție, cum trebuie să fie și ce să facă în primul și în al paisprezecelea rînd, declară deschis și fără ascunzișuri că trebuie să aibă baftă; altfel cică nu fac nici cît o para chioară. Unii oameni au o mînă norocoasă,

alții sînt ghinioniști și neputincioși ; asta este fără discuție. La urma urmei, secretul succesului este secretul întîmplării ; orice lucru cît de cît mai complicat (de exemplu a duce o scrisoare la poștă cu adresa și cu un timbru, a jefui o bancă sau a pune în perete un tablou) este expus la o mie de posibilități perfide și incalculabile, care își amenință succesul ; iar fără puțin noroc nu vă puteți lega nici șireturile. Deși, prin urmare, întîmplarea este incalculabilă și tainică, asupra ei are o anumită influență concepția dumneavoastră despre lume, temperamentul, dispoziția, curajul, energia și hotărîrea dumneavoastră. Norocul îi surîde celui îndrăzneț însă pentru ca respectivul să fie îndrăzneț este nevoie, oameni buni, să aibă o anumită filozofie practică, un creier bun, un interes viu, încredere în sine și multe alte proprietăți optimiste. Succesul nu este, ce e drept, decît întîmplare, însă întîmplarea nu este numai întîmplare ; întîmplarea poate fi meritată ; întîmplarea poate fi convinsă. Întrebați-i pe marii oameni ai practicii.

Un detectiv trebuie să aibă noroc ; trebuie să aibă natura potrivită pentru aceasta : o anume voioșie, nici un fel de depresiune, nici o pasiune fatală, bucuria unei vieți active și un fel de libertate de spirit. În el își găsește glorificarea eroul modern : omul de succes.

*

*Antropometria criminalistică**. În literatura romantică omul este fie frumos, fie de o urîțenie respingătoare. În romanele polițiste aceste categorii nu există. Dacă un detectiv vorbește cu o fată, el nu

* În original, Bertillonaj — după numele lui Bertillon, om de știință francez care a pus bazele acestei metode (N.T.).

constată că are mîini grațioase ci că scrie cu ele la mașină ; el trece cu vederea pînă și expresia sfioasă a nevinovăției, pentru ca în schimb să observe cîțiva pistrui pe nas sau noroiul de pe pantof. În literatura romantică nu se observă niciodată după pantof în ce a călcat cineva. Aici însă este o cu totul altă lume. Nici criminalului nu îi stă scris pe nas că este un nemernic, ci că bea rachiu de ienupăr și că este deci, probabil, negustor ambulant ; nici măcar semnul lui Cain n-ar fi aici pecetea lui dumnezeu, ci un semn de identitate și o indicație asupra profesiunii sale anterioare (poate că s-a lovit cu fruntea de un plug sau a căzut din hambar, nu știu).

Aici și realitatea este supusă „bertillonajului" ; din ea se scoate doar un proces verbal. Dacă un detectiv intră într-o cameră, nu este ca să caute răsuflarea a douăzeci de ani de viață pașnică, ci o zgîrietură pe ușă sau praful șters de pe cămin. Toate lucrurile există doar pentru urmele pe care le poartă, iar oamenii sînt și ei numai suma propriilor lor urme. Detectivul nu mă privește în ochi ca să-mi spună : „Ascultă, dumneata ești un om de treabă, un om minunat, se simte de la prima vedere". El mă privește și spune : „Dumneata ești un om care își cîștigă existența cu condeiul, care meditează cu capul rezemat de speteaza fotoliului (probabil, pentru că am părul ciufulit la spate) și iubește pisicile ; astăzi ai mers pe strada Jindřišska — va fi terminată curînd casa care se construiește acolo ? — și ai trimis o scrisoare în Anglia". (De unde cunoaște asta, n-o să înțeleg cît oi trăi.) Pentru un detectiv, această lume pămîntească este doar „locul faptei", acoperit de urme doveditoare, iar eu îl aștept pe marele detectiv care va scoate de pe stele amprentele digitale ale lui dumnezeu, va măsura în iarba înrourată urmele pașilor săi și îl va prinde.

*

Unicitatea. Ba nu și nu : fără amprentele digitale ale lui Galton ! Un detectiv ca lumea nu se coboară pînă într-acolo încît cu ajutorul unei nenorocite de amprente digitale (care, ca să știți, poate avéa formă de spirală, de nod sau de ondulație)* să-l caute pe răufăcător în arhivele poliției. Practica polițienească reală procedează de obicei prin subsumarea fiecărui caz nou unei grupe de cazuri cunoscute ; deci îl caută pe tîlhar printre tîlhari și nu printre proprietarii vilelor din Bubeneč, sau îl urmărește pe bandit mai degrabă în Židovské pecí decît printre membrii Societății Filozofice. Poliția ar fi rezolvat fără îndoială asasinatul din strada Morgue, dacă pe baza unei experiențe demne de încredere ar fi putut spune că asemenea asasinate sînt, de regulă, săvîrșite de gorile. Poliția are credința sa specială și, întrucîtva, melancolică, că toate cazurile sînt vechi și uzate și se desfășoară conform anumitor reguli tradiționale. Curios este faptul că, de obicei, are dreptate.

Dimpotrivă, cazurile din romanele polițiste sînt unicate criminale, care se abat de la toate regulile tocite, generalizările și practicile luate de-a gata. Fiecare rezolvare trebuie să fie nouă, fiecare este un original de maestru, o operă de inventivitate și un nou record mondial. Trebuie căutate mereu cazuri noi, ceva ce n-a mai fost, ceva ce depășește tot ce este cunoscut, ceva față de care orice intrigă anterioară este fleac, ceva... ceva... pe scurt ceva formidabil. Acesta este blestemul imanent al romanelor polițiste, demonul lor, chinul și pieirea lor. Căci trebuie să știți că de pe acum ele gîfîie din greu, istovite de moarte de această goană nebunească. S-au mai putut agăța cu disperare de politica ma-

---

* Degetele lui dumnezeu însă ar avea semnul infinitului : ∞ (N.A.)

rilor puteri, de împăratul german și de războiul mondial, însă și din acestea s-a stors tot ce se putea, iar dacă nu le vor ajuta papa, marțienii sau sfîrșitul lumii, putem vorbi despre o literatură trecută. Fueramus Pergama, amen.

Și să spunem bogdaproste noi, ceilalți scriitori care scriem despre lucruri vechi, oricît am părea de moderni ; căci nimeni nu ne va lua lucrurile vechi. Lucrurile vechi sînt inepuizabile căci, iată, și noi le adăugăm mereu altele, le tot înmulțim — iar cînd ne vom face nouă însine bilanțul, vom vedea că și noi sîntem un lucru vechi, deși acum mulți ani credeam că sîntem ceva nou. Se poate inventa cîte ceva nou, însă printre faptele vechi se află atîtea din cîte n-au fost încă nici descoperite nici inventate, încît ne putem îndrepta într-acolo totdeauna ca înspre un Eldorado aurit.

Se pare, într-adevăr, că romanul polițist a trecut deja de apogeul său ; a fost un fel de modă trecătoare. Însă la fiecare modă efemeră este remarcabil faptul că conține ceva foarte vechi. Dacă sînt la modă blănurile, nici cel mai bătrîn memorialist nu-și va aminti că au mai fost la modă și în vechea epocă de piatră. Dacă se poartă, să spunem, fuste scurte se uită că ele au fost la modă și la locuitorii originari ai insulelor Salomon. Într-un fel, fiecare modă este o întoarcere și un atavism.

Am văzut că în romanul polițist se întorc străvechile motive ale judecătorilor ingenioși, ale ghicitorilor, lui Eulenspiegel și ale vînătorii epice. Am văzut însă și că aici se desfășoară o răsturnare istorică a gîndirii moderne, printr-o metodă direct documentară ; astfel mai ales raționalismul practic, spiritul metodei, erudiția științifică multilaterală, empirismul absolut și pasiunea observației, analiza și plăcerea experimentului, antropometria filozofică și suprimarea oricărei subiectivități rușinoase, nu sînt oare toate acestea adăpate cu corasla și cu

laptele vacii divine a secolelor scurse. Aceasta și în bine și în rău ; detectivul este tipul global al veacului nostru, așa cum Cidul este tipul global al Evului Mediu cavaleresc. Trăiește pe deplin și cu aviditate în prezent, întotdeauna *up to date*, folosind totdeauna tot ceea ce îi oferă știința, tehnica, ziarele, ultimul moment ; nu există om mai modern decît el. Ce are el cu Hecuba ? dacă însă cineva ar fura de la muzeu trepiedul ei de aur, da, ar fi măcar un caz.

Facts, facts, facts ! Căci a venit vremea faptelor și nu a vorbelor.

Iar tu, sfinte Toma, ești patronul detectivilor ; căci nu ai recunoscut taina pînă ce nu ai băgat degetul în rană ; constatînd apoi faptul că a fost practicată cu un instrument metalic ascuțit, că lovitura s-a dat de jos și a fost absolut mortală, el a considerat faptul ca fiind cercetat satisfăcător.

*

Concluziile le veți trage singuri. Sînt cîteva posibile ; alegeți-vă ; în ce mă privește n-am vrut să vă conving de nimic, însă îmi face plăcere să găsesc anumite lucruri bune și în unele reputații extrem de rele.

ULTIMA EPOPEE
SAU ROMANUL PENTRU SLUJNICE

Este deja ora două noaptea, iar pînă la sfîrşit au mai rămas o sută cincizeci de pagini. Iar Fany sau Marie, într-un aşternut vărgat, citeşte :

„— Nicidecum ! strigă Berta cu o voce înspăimîntătoare şi căzu leşinată".

Sau „Mizerabilul hohoti şi o străpunse pe Anděla cu priviri diabolice.

— Acum n-o să-mi mai scapi ! şuieră el şi se năpusti asupra sărmanei orfane".

„— Vă jur conte de Belval, spuse Cecilie cu o voce maiestuoasă, că voi duce taina mea cu mine în mormînt".

„Buzele lor se întîlniră într-un prim sărut cast.

— Este oare numai un vis ? oftă Angelica sprijinindu-se ca să nu se prăbuşească. Deodată uşa se deschise şi în cameră intră..."

„— Acest nobil domn, spuse bunul notar adînc mişcat este chiar tatăl dumneavoastră, domnişoară de Cléans. Aflaţi dar, că acum douăzeci de ani, la scurt timp înainte de a vă fi născut..."

...Este deja ora trei noaptea şi lămpiţa de gaz încă nu s-a stins. Marie sau Fany poate adormi acum liniştită, însă şi eu pot adormi liniştit. Sînt clipe cînd mă simt toropit şi trist, nu am încredere nici în mine, nici în lume, îmi rumeg plictiseala şi torc în mine o pînză de păianjen atît de cenuşie încît mi-aţi plînge de milă. Iar dacă bătrîna servitoare mă vede într-o asemenea stare, îmi procură cîte o carte groasă fără coperţi — o împrumută nu ştiu de unde,

prin vecini — și îmi spune cum că e o carte foarte bună, pe asta ar trebui să o citiți, domnule doctor. Spun asta ca să explic de ce cunoștințele mele privind acest gen de literatură sînt cam nesistematice. De obicei, pagina de titlu lipsește ; fapt este că nu știu nici un nume de carte sau de autor. De altfel, aici numele contează tot atît de puțin ca și numele compoziției pe care o cîntă jos, în curte, o flașnetă. Frumusețea flașnetei, ca și frumusețea unui astfel de roman, este impersonală, anonimă și general umană.

Dacă veți fi dezamăgiți de toate, bolnavi sau abătuți, luați în mîini romanul Mariei sau al lui Fany și citiți, citiți pînă la două noaptea.

*

Întîi și întîi trebuie să distingeți „romanul pentru servitoare" de literatura de almanah. Literatura de almanah provine pe linie femeiască (deoarece este un vlăstar mult mai feminin) din realism. Romanul pentru servitoare este urmaș direct al romantismului. Romanul Mariei sau al lui Fany se trage, la urma urmei, din literatura epică cavalerească. Se poate mîndri cu tradiții mai vechi decît creștinismul. Rădăcinile sale răzbat pînă în timpuri mitice. Începuturile sale pot fi găsite în basme.

De mult este stabilit că în vreme ce stăpînul citește cu plăcere un roman din viața drojdiei metropolei, servitoarea citește cu aceeași plăcere un roman din viața ducilor și conților. Este foarte natural : fiecare este atras în mod romantic de o altă viață, necunoscută — și în timp ce domnul, cufundat în cartea sa, trăiește posibilitatea imaginară de a fi o lepădătură a societății, servitoarea trăiește posibilitatea la fel de substanțială de a fi contesă. Astfel, literatura netezește inegalitățile sociale ale acestei lumi.

Însă această explicație socială nu este complet satisfăcătoare. Cred că ducii și conții din romanul lui Fany sau al Mariei sînt variațiuni pe tema epică a cavalerilor, prinților și împăraților și că Fany și Marie, în așternuturile lor dungate, se leagă de tradiția milenară a Marii Epopei Eroice. Lui Fany îi place un lăcătuș, ce e drept, iar Marie se mărită cu un croitor, însă în adîncul inimii lor mocnește secularul instinct epic, cultul eroului, patima admirației, adorarea puterii și splendorii. În această lume epică, bogăția și noblețea nu sînt inegalități sociale ci, mult mai simplu și mai primitiv, idealizări și glorificări ale omului. Marie știe că croitorul ei nu poate să debordeze de fapte nobile și eroice, pur și simplu pentru că nu are vreme de ele ; nimeni dintre cunoștințele ei nu poate fi nici măcar un mizerabil diabolic, pentru că nu are timp de asta. Trebuie să fii conte sau duce ca să te poți dedica fără rezerve pasiunilor, faptelor, iubirii sau uneltirilor. Noblețea și avuția sînt un fel de mijloc de acțiune al înfăptuirilor romantice și al unei intrigi complicate. De la baron în jos începe zona realismului, psihologiei și, eventual, a problemei sociale : însă zona prozei epice se află de la baron, bancher sau tîlhar în sus, dacă nu ținem socoteală de țări îndepărtate.

Un om obișnuit, ca Marie, Fany, eu și dumneavoastră care citiți aceasta, are destul de lucru pentru a-și cîștiga existența ; se ocupă de profesiunea sa în loc să se ocupe de faptele sale ; nu poate cu una cu două să se ducă și să ucidă pe cineva sau să se jertfească pentru cineva ; există, ca să zic așa, obstacolele de natură pur tehnică. Marie trebuie să gătească, eu trebuie să scriu iar dumneavoastră aveți ce face în cele șase sau opt ore pe zi ; contele de Belval însă „a moștenit de la tatăl său o rentă de trei sute de mii de lire" ; pe deasupra — spre deosebire de conții obișnuiți — nu se ocupă nici de politică, nici de exportul de zahăr, nici de

creșterea vacilor olandeze ; el este, ca să zic așa, un obiect epic pur, sută la sută. Este frumos și voinic, este „cel mai bun spadasin din întreaga Franță", are bani grămadă și un suflet nobil : ei, acum să arate ce poate !

În treacăt vom sublinia că acest obiect de roman (fie el masculin sau feminin) este de regulă bătător la ochi de perfect în sensul în care este perfect de exemplu un model universal de nas din ghips sau un manechin universal din trestie la croitorese. Deci nu numai că nu are un nas prea mare sau un umăr mai coborît, dar și din punct de vedere psihologic este lipsit de orice particularități și trăsături strict personale. Dacă ar avea un nas mare, ar fi un personaj al lui Rostand și ar aparține deja poeziei. Dacă ar fi pasionat de pescuit, dacă s-ar bîlbîi, dacă s-ar ocupa de studierea infuzorilor, dacă ar avea o preferință pentru unele flori sau ape minerale laxative, ar trece din acel moment într-un cu totul alt gen de literatură, unde nu l-am mai putea urmări. Dacă îi este îngăduită vreo slăbiciune, atunci poate fi vorba doar de vînătoare și de călărie — după cum se vede, vechi deprinderi cavalerești ; figura sa este fie palidă, fie bronzată ; nu are chelie, nici gușă, nici negi, fire de păr, pete sau zbîrcituri, este cel mult „brăzdat de riduri adînci, care dau mărturie despre durerea prin care a trecut". Este absolut fără defecte și distilat în caracterul său ; nu este nici exuberant, nici posomorît, nechibzuit sau flegmatic, distrat sau curios ; fiind perfect, nu are nici o slăbiciune sau mică preferință, însă nici nu iese în evidență prin nimic afară de curaj, spirit de sacrificiu, iubire, scrimă și alte virtuți epice. Tot așa, domnișoara de Cléans sau oricare alta este grațioasă, este castă, este un înger de bunătate și devotament ; alte semnalmente nu are.

Omul care are caracteristici personale este, în primul rînd, purtător al caracteristicilor sale ; el nu

poate fi deci un purtător pur al acțiunii. Ceea ce are importanță, este, să zicem, ca Cecilie să fie străpunsă de mizerabili, pusă în lanțuri și zăvorîtă într-un pavilion în flăcări ; într-o astfel de situație este absolut indiferent faptul că Cecilie este, de pildă, cam rece, uitucă și nepractică în multe privințe. Prin astfel de caracteristici, situația ei disperată s-ar complica teribil. Amintiți-vă că în capitolul următor se vor deschide porțile și Cecilie va pătrunde în camera în care asasinii ei stau la sfat. Pentru ca să izbutești așa ceva, trebuie să ai un caracter de piatră sau să nu ai nici un fel de caracter, ceea ce este în interesul acțiunii. Cu cît acțiunea este mai complicată, cu atît sînt mai simple personajele. Dacă situația trebuie să fie palpitantă, Cecilie trebuie să nu fie palpitantă. Dacă ambele aceste lucruri s-ar combina, ar ieși ceva groaznic, ceva în genul Dostoevski sau Stendhal.

*

Altfel stau lucrurile cu nemernicii. Un nemernic poartă înscrisă pe frunte pecetea ticăloșiei sale ; este slab, cu piele ca de pergament, ochi pătrunzători și înghețați, nas coroiat ; adesea este marcat și trupește iar glasul său sună respingător. O nemernică este brunetă, de o frumusețe orbitoare și cu priviri deosebit de arzătoare. Oamenii răi sînt în întregime răi ; lubricitatea, lăcomia, minciuna și cruzimea s-au contopit pentru ca să rezulte un diavol cu chip de om. Nemernicul nu are alte plăceri decît faptele rele și nu se ocupă de nimic altceva decît de rele. Mijloacele sale de acțiune sînt nemărginite și direct vrăjitorești : are la îndemînă uși secrete, coridoare subterane, parașute, otrăvuri, falsificatori de documente, complici la poliție și asasini de profesie. Vă poate ucide cu un ac otrăvit. Este în stare să se deghizeze în orice pe lume. Aflați că niciodată nu puteți fi siguri cu cine aveți

de a face : un asemenea ticălos se deghizează în propria dumneavoastră soție și nu vă veți da seama. Tot așa, vrăjitorul cel rău se poate preschimba în porc mistreț, sau în cîine negru ; cred că deghizarea se leagă oarecum de păgînism, magie și șamanism.

Și ceilalți oameni din roman sînt buni sau răi. Printre slugi, birjari, pădurari și notari veți găsi oameni cinstiți, minunați și devotați, care se lasă literalmente tăiați în bucăți pentru o cauză bună ; iar pentru că participă la acțiune cu mai multă ardoare decît prudență, pier deseori de pumnal sau de armă de foc. În general, de partea răufăcătorilor este mult mai multă organizare, chibzuință și ingeniozitate decît de partea celor cinstiți ; faptul că, în ciuda acestora, la sfîrșit mizerabilii își primesc răsplata dreaptă dovedește că virtutea, cu toată neobișnuita ei sărăcie cu duhul, este protejată de o voință superioară și miraculoasă.

*

În ce privește judecata de apoi, cred că dumnezeu nu-i poate judeca pe păcătoși, pentru că îi cunoaște prea bine. Dacă l-ați pune în adevărata lumină pe cel mai nemernic dintre nemernici, ați descoperi fără îndoială că, de fapt, nu este chiar atît de nemernic ; că este într-adevăr un ticălos afurisit, însă că în afară de aceasta are tot felul de slăbiciuni, înclinații, dureri și pasiuni ; și ar trebui să fie dracul în persoană pentru ca să nu vi se pară că măcar ceva din el este exceptat de la regula răutății infernale. Ceea ce vreau să spun este că psihologia nu îi prieste unei clasificări morale precise și limpezi a binelui și răului ; ceea ce se face desigur spre paguba binelui și spre folosul nemeritat al păcătoșilor.

Așa că romanul Mariei sau al lui Fany respectă vechea tradiție morală potrivit căreia binele este

pur și simplu bine iar răul — rău ; el respectă chiar vechea tradiție mitologică în virtutea căreia există, în mod absolut și inevitabil, o rînduială bună și o rînduială rea. Există duhuri bune și duhuri rele ; există cer și iad. Un duce rău seamănă mai degrabă cu un duh rău sau cu un vrăjitor rău ; el este rău în sens cu adevărat mitologic, așa cum este rea în sens mitologic o stafie sau vrăjitoarea din coliba de turtă dulce. În el, răul se manifestă nu ca un caracter personal ci ca un principiu impersonal. Dimpotrivă, Angelica sau Cecilie sînt în chip tot atît de simplu și de pur virtuoase ca și Cenușăreasa sau nobilul prinț ; ele sînt prin definiție virtuoase : iar pentru că virtutea este frumoasă mai sînt și frumoase.

Și iată că în sfîrșit putem să ne îngăduim un răgaz în concluziile noastre. Ne este foarte străină psihologia cea corupătoare. Aici nu se apropie de noi Cel ce ne duce în ispită, șoptind : „Privește, privește-l pe om ; acum voi smulge vălul de peste el, căci află că sînt Artă ; vreau să zic că sînt viață și îți aduc compătimire și cunoaștere". Cum spuneam, nimic de acest fel ; în lumea virtuoșilor și a nemernicilor nu există jumătăți de măsură și nici ambiguități, cauze determinante sau circumstanțe atenuante ; din țesătura acțiunii se dezghioacă, pură ca aluna din coajă, tema eternă a Vinei și a Nevinovăției.

*

Cine spune „nevinovăție", spune „vitregie a soartei", căci acestea două se țin una de alta cu o necesitate absolută și predeterminată. Din motive de acțiune și motive morale, nevinovăția este supusă vitregiilor soartei ; ea este persecutată, amenințată cu focul, spada și otrava, calomniată, întemnițată ; nici nu-ți vine să crezi cît este de riscant să fii nevinovat. Nevinovăția are un ghinion

cu adevărat neobișnuit ; în credulitatea sa divină ea se lasă prinsă în fiecare capcană orbește, așa încît cititorul nu se poate împiedica uneori să se indigneze în fața unei imprudențe atît de nemaiauzite. De ce naiba și-a găsit contele Raoul să se culce tocmai acolo, de ce nu și-a luat în buzunar un pistol sau cel puțin pe cineva ca să-i ajute ? Dacă nu-l ajută providența, este pierdut fără speranță. Ei, și ce să vezi ? Providența l-a ajutat : credinciosul Iacob l-a urmărit pe furiș și totul s-a terminat, slavă domnului, cu bine. Iar peste trei pagini Angelica va cădea în mîna mișeilor, momită de o scrisoare falsificată.

Bărbații sînt, ce e drept, viteji, însă nimeresc în toate belelele. Femeile, de regulă mai puțin active, îngreunează situația prin altceva : au adesea cîte o taină și n-ar împărtăși-o pentru nimic în lume, deși în acest fel totul s-ar simplifica fantastic. O fac cu bune intenții și acționează din cele mai nobile imbolduri ; însă dacă Cecilie i-ar fi spus la timp lui Raoul că nemernicul nu este altul decît tatăl Angelicăi nu s-ar fi ajuns la întîmplările atît de oribile din cauza cărora Cecilie și-a ieșit din minți iar contele de Belval a fost pe jumătate ucis. Virtutea, lăsată în voia ei, este uimitor de nepractică ; nu se coboară pînă într-acolo încît să țină cont de circumstanțe.

În schimb nemernicul ține cont de toate, afară de întîmplare ; fiind absolut rațional și sistematic, el nu este pregătit pentru intervenția miraculoasă a neprevăzutului. Cine ar fi putut bănui că nefericita nebună își va veni brusc în minți și va interveni împotriva mizerabilului ? Ce noroc că fidelul Iacob a dat peste hîrtiuța aceea aruncată ! Ce supranatural și fără cea mai mică lacună se închide în cele din urmă lanțul acuzator al evidenței ! Binele a izbîndit, însă nu fără ajutorul rînduielii superioare care pare să guverneze mersul lumii. În-

tîmplările, minunile și întîlnirile neașteptate retează nodul de nedreptăți strîns de răutatea inteligentă și cît se poate de practică. Vina este pedepsită, ducele cel rău înghite otrava pe care o avea în inel și cel puțin o nuntă urmată de un copilaș adorabil încununează opera într-o armonie restabilită.

Este un fapt curios dar sigur : cu cît este de nivel mai înalt o literatură, cu atît este mai rău sfîrșitul romanului. *Crimă și pedeapsă* nu se încheie cu un copilaș adorabil. *Madame Bovary* nu sfîrșește printr-o nuntă. Strindberg este în literatura sa groaznic de fără copii și așa mai departe. Există un fel de lege tainică, în virtutea căreia calitatea literară este invers proporțională cu sfîrșitul fericit. Romanul Mariei sau al lui Fany se termină, fără excepție, norocos ; prea ar fi groaznic dacă o *astfel* de nevinovăție n-ar fi răsplătită și o *astfel* de răutate demascată ; cosmosul moral ar fi spulberat dacă n-ar fi așa. Basmul ar înceta să mai fie basm dacă zmeul n-ar fi în final ucis iar vrăjitoarea pedepsită ; ar deveni nu știu ce, ceva monstruos de asemănător cu realitatea. Dacă Cenușăreasa n-ar deveni la sfîrșit soția prințului, istoria ei ar fi doar o imagine întunecată a vieții ; să zicem a vieții Mariei sau a lui Fany.

*

Da, acum totul este în ordine. Nevinovăția este a priori pozitivă, răutatea este a priori și fără alte argumente negativă ; tot ce provine din ea poartă amprenta negației. Nemernicul nu poate să iubească : poate urî doar. Nemernicul nu poate zîmbi ; poate numai să rînjească diabolic. Nemernicul nu poate avea un copilaș adorabil, cel mult poate să pună ca acesta să fie ucis. Lasă-l să triumfe cît o vrea de pe urma succeselor, însă fericirea nu-i este dată. Pentru el nu strălucește soarele iar florile nu au aromă ; pe el îl înconjoară obscuritatea, noaptea, galeriile subterane și șușotelile complici-

lor. Întreaga lume e împărțită în două : o jumătate luminoasă, grațioasă și virtuoasă și o altă jumătate neagră, umedă, înfricoșătoare și nocturnă. Cred că este vorba — într-o ultimă formă — de străvechiul dualism filozofic și religios al binelui și răului. Așa circulă printre noi (fără coperți și cu pagina de titlu ruptă) cea mai străveche tradiție mitologică, iar noi nu știm despre ea numai pentru că este prea obișnuită ; așa după cum nu observăm cele mai vechi tradiții doar pentru că dăm de ele la tot pasul.

*

Să nu credeți însă că romanul Mariei sau al lui Fany este o compoziție morală sau mitologică. Este o epopee. Tema sa este lupta. Lupta pe viață și pe moarte, sîngele, uneltirile, urmăririle, instigările, înfrîngerile și victoriile. Orice ați face, singurul lucru care-l va interesa pe om pînă la sfîrșitul lumii este lupta. Și dragostea. Tot restul este efemer. Psihologia, pacifismul, problema sexuală, problemele sociale și toate celelalte lucruri vor dispare, însă dragostea și lupta nu. Noi urmărim cu încordare lupta unor partide sau a unor principii ; Marie și Fany urmăresc cu încordare lupta ducelui hain împotriva Angelicăi și a lui Raoul. Noi vrem să ne salvăm pe noi înșine sau întreaga lume ; Marie și Fany vor să o salveze pe Angelica. Vor să salveze, în general, nevinovăția. Însă mai ales vor să salveze dragostea.

Ce să proslăvesc mai mult oare ? Nevinovăția virtuoasă și neînfrîntă, hăituită ca o căprioară și suferitoare ca un miel ? Sau dragostea credincioasă și plină de abnegație, marea dragoste, dragostea virtuoasă și mărinimoasă, dragostea vitează și durabilă, într-un cuvînt, dragostea ? Acestea sînt idealuri cu adevărat măreț ; acum însă vreau să preamăresc acțiunea, ceva captivant, complicat,

neobișnuit și esențial ; acțiunea epică, sîngeroasă, uimitoare și înfricoșătoare, acțiunea plină de mistere, planuri, intrigi, coincidențe, situații teribile, întîmplări neașteptate, capcane ucigașe, răsturnări miraculoase, documente pierdute, uși secrete, de notari, de dragoste, de dezvăluiri, tărîmuri pustii, dueluri, copii părăsiți și răpiri. Și groaznice jurăminte. Și secrete de familie. Și testamente, ocne, evadări, comori ascunse, casete tainice, bărbi false și mărturii false și celelalte lucruri minunate și emoționante pe care nu le pot enumera în totalitate. Da, pe deasupra și incendiile, căsătoriile secrete, paharele de vin otrăvite (cu un praf alb), atacurile în miez de noapte și scrisorile falsificate. Și răni de pumnal. Și șperacle și cripte.

Caracterul captivant este considerat a fi ieftin și neliterar. Nu vreau să discut în contradictoriu despre aceasta, însă sînt de părere că acest caracter captivant este foarte vechi. Cred că istoria lui Iosif Egipteanul a fost cîndva foarte palpitantă. Sînt de părere că și Romanul despre trandafir a fost, tr-un fel captivant. Dintr-un punct de vedere, *Iliada* este un roman polițist iar *Odiseea* îl prefigurează pe Karl May. Fără îndoială că și *O mie și una de nopți* este unul din izvoarele literare ale romanului Mariei și al lui Fany. M-aș mai putea referi la *Alexandria, Beowulf,* la scalzi și barzi, la *Legenda de aur,* la *Cîntarea lui Roland* și multe altele, ca să nu mai vorbesc de basmele populare. O altă sursă literară este romantismul și *Faptul divers* din ziare ; tradiția, după cum se vede, este aici mare cît lumea și veche cît omenirea.

Ajuns aici, ar trebui să scriu un studiu despre Declinul caracterului epic sau despre Dispariția acțiunii. Romanul Mariei rămîne aproape unica rezervație în care se retrage Acțiunea, alungată din literatură, subțiată prin teribila mortalitate a personajelor de roman, stîrpită de progres, de tăierea

pădurilor, de democrație, de ofensiva erotismului, realismului și psihologiei, îmbrîncită din viață de către poliție și din poezie de către critică, străveche și dezrădăcinată ca indienii, exclusă din societate, menținută în ignoranță și lipsită și de credința predecesorilor ei. Mai are un locșor — și încă doar pe ascuns — în patul Mariei și pe masa unei domnișoare bătrîne ; îl însoțește încă pe cîte un băiat și are voie să se apropie de patul unui bolnav căruia i se recomandă lecturi ușoare ; i se mai lasă încă în ziare un loc de rușine între accidentele de circulație și fraudele bancare. Eu însă cred că ea nu va pieri. A preluat-o romanul polițist. O preia filmul. Poate că ne aflăm înaintea unei mari renașteri epice. Căci acțiunea este bătrînă și indestructibilă ca vrăjitoria, ca fantezia și ca omenirea.

Aș mai putea medita asupra efectului pe care îl are declinul caracterului epic asupra vieții noastre. Caracterul epic are un singur opus : nu lirism, ci mecanizare. În tramvai, să zicem, călătoriți absolut mecanic, însă dacă v-ați gîndi la o posibilă ciocnire de autovehicule, la calmul eroic și abnegația pe care le-ați arăta cu acest prilej, la posibilitatea ca vatmanul să înnebunească iar dumneavoastră să apucați pîrghia sa după o încăierare scurtă și victorioasă, ori la perspectiva ca tramvaiul dumneavoastră să fie atacat la Můstek de o ceată de tîlhari mascați pe care să o puneți pe fugă cu un baston și cu cheia casei — ei bine, în acest caz ați merge cu tramvaiul în mod tot atît de epic ca și Roland la Bayard. Orice primă iubire care își merită numele este mai degrabă epică decît erotică ; se gîndește mai mult la răpire decît la altă satisfacție. A iubi pe cineva înseamnă a visa să o salvezi pe cea în cauză dintr-o casă în flăcări ; de cele mai multe ori se ajunge apoi la căsnicie doar din lipsa unei acțiuni adevărate. Cele mai primare instincte ale omului sînt epice ; ne gîndim la eroism înainte de a ne gîndi la autoconservare sau la în-

mulțire. Prima literatură pe care o ia în mînă un băiat este eroică ; iar noi, cei mari, citim uneori pe furiș (cu o plăcere ascunsă, însă profundă) un roman de groază sau unul polițist. Impulsurile refulate, după cum afirmă Sigmund Freud, au consecințe îngrozitoare ; provoacă traume sufletești, vise urîte și perversiuni. Poate că fanatismul politic este o distorsiune psihică provocată de un caracter epic inhibat. Poate că sufletul politic al mulțimii este eroicul Suflet al Cetei în formă pervertită. Este probabil că cititul ziarelor este doar o variantă patologică a rapsodiilor eroice.

Numai un roman de groază toarnă vin curat, vreau să spun sînge curat. Aici dragostea nu este încă o ceremonie sexuală ci una eroică ; aici se încrucișează spada binelui cu spada răului ; aici se luptă și se acționează. Aici omul este ucis, însă nu și autopsiat. Aici domnește asasinatul, nu analiza. Sîntem într-o lume veche netulburată, în care fapta țîșnește din necesitate sau din situație și nu din vreo cauzalitate sociologică sau genetică. Totul este limpede și neschimbat de la început pînă la sfîrșit : numai acțiunea, acțiunea pură, evenimentul absolut, faptele totale și simple țes cu un fir roșu sîngeriu de o mie două sute opt sau dumnezeu știe cîte pagini.

Să remarcăm că orice acțiune este inevitabil fantastică. Doar nici în viață nu există acțiune fără o fantezie ca lumea ; orice aventură adevărată apare prin ciocnirea fanteziei cu realitatea. Unii oameni nu pot spune cuvîntul „fantezie“ decît cu un accent de compătimire ; ei bine, acești oameni pot ajunge pînă la gradația a șasea sau a cincea, însă nu se ridică pînă la nici o aventură.

*

Tu însă, Acțiune, eliberezi sufletul omenesc, sufletul Mariei sau al lui Fany, din cătușele materiei

și obiceiului ; tu deschizi ventilul posibilităților imanente și asiguri ceea ce viața, dintr-o nebăgare de seamă, a omis să dea. Căci Marie și Fany sînt destinate de la natură unor lucruri măreție : dragostea și nevinovăția, persecuția și eroismul, răpirea și primejdia. Ele înțeleg foarte bine toate acestea, fără îndoială mai limpede decît problema Norei lui Ibsen sau idealul Supraomului : aceasta se află pur și simplu în ele — ba chiar mult mai de la origini decît capacitatea de a găti sau de a citi romane.

*

O, îngrijorare arzătoare, o, nerăbdare, *cum o să se termine ?* O, grabă, care îl gonești pe cititor de la o pagină la alta în întîmpinarea finalului eliberator și decisiv ! O, ore nocturne, întrecute de zborul teribilelor întîmplări ! În această clipă Angelica este azvîrlită într-o celulă subterană, în timp ce Raoul este arestat pentru un pretins asasinat. *Cum o să se termine ?*

N-aveți decît să credeți ce vreți despre romane ; însă un bun roman de aventuri trebuie să fie *prost* scris. Trebuie să fie scris în paragrafe scurte, de-a lungul cărora ochiul saltă în mare grabă, ca atunci cînd cobori în fugă scările. Nu este vreme să te încurci cu un paragraf lung. Nu este vreme să prețuiești o frază bine construită sau să te oprești la o imagine gingașă. Mai departe, repede mai departe ! chiar de-o fi ca fraza să se prăvale, ca să zicem așa, pe urmele cititorului în goană ! chiar dacă dialogurile și situațiile se năruie de îndată ce le-am părăsit ! Frază bolovănoasă, ești aici doar pentru ca să te sări, conversație a îndrăgostiților, ești superficială pentru ca să te pot traversa în galop și să gonesc mai departe. Ar fi îngrozitor ca Tacitus să fie pasionant. Aș înnebuni dacă Nietzsche ar scrie romane de groază. Cu toată viteza înainte ! Este nevoie de întinderi largi, peste care cititorul să-și ia zbo-

rul : întinderi fără detalii, lărgimi fără farmec, pagini și foi bune de sărit. Am citit o mie două sute opt pagini în două ore și cincizeci de minute ; acesta este recordul meu personal de viteză ; domnul Vohralík sau Arne Borg n-au decît să încerce și ei. Din păcate, titlul acestei cărți remarcabile era rupt.

*

Acum știu că nu mi-am epuizat tema ; ea mi se răsfiră dinaintea ochilor pînă la nesfîrșit, curge într-o parte în direcția romanului istoric iar dincolo se revarsă în romanul criminal. Toate realitățile necunoscute și necercetate sînt extrem de largi. Știința a făcut multe pentru cercetarea acarienilor sau, să zicem, a sîngelui, însă n-a făcut nimic pentru cercetarea romanelor de groază. Există o întreagă literatură despre problemele sociale ale slujnicei, dar pare-se că nimeni nu s-a apucat să scrie despre problema morală și omenească a romanului pentru slujnice. Spun în cele din urmă ceea ce ar fi trebuit să spun dintru început : aceasta îmi depășește forțele. Am încercat să lansez cîte o sondă ici și colo ; am scos pe firul meu cu plumb doar un grăunte de nisip și am încercat să-l denumesc după rocile cunoscute. A coborî mai în adînc este peste puterile mele.

Nici măcar nu sînt sigur că scriu... despre ceva din trecutul literar.

ARTA PROLETARĂ

Poate că am fost derutat și în această privință ca în atîtea altele, însă mărturisesc că mă așteptam la ceva. Îmi imaginam ridicarea unor oameni noi cu o nouă fantezie și noi noțiuni, cu o potență primitivă și inepuizabilă și cu o puternică productivitate. Nu că m-aș fi așteptat la minuni, însă așteptam cel puțin o anumită eliberare. Sau, cel puțin, un izvoraș, chiar dacă nu foarte abundent, însă cu adevărat nou și țîșnind din pămînt... din pămîntul cel nou al proletarilor. Se spunea că sosește o nouă cultură, proletară, care o azvîrle pe cea burgheză de pînă acum la gunoi; se spunea chiar cu o deosebită încredere în sine că ea este deja aici și că în timp ce scriem aceste rînduri se desfășoară o revoluție în artă. Ce bine ar fi fost!

Nu intenționez să vorbesc despre calitatea artistică a ceea ce se oferă sub semnul artei revoluționare; printre acestea sînt unele lucruri foarte puternice și unele foarte neînsemnate, ca și în arta catolică sau în oricare alta. Aș vrea însă să mă conving de calitatea ei proletară. Artă proletară poate însemna: 1. arta creată de proletari sau 2. creată despre proletari sau 3. creată pentru proletari sau, în fine, 4. însuflețită de spiritul care conduce înaintarea mondială a proletariatului cum ar fi caracterul colectiv, revoluționar, internațional și altele. Cu această minimă premiză teoretică să pornim în căutarea artei proletare.

*

Artă creată de proletari : Iulius Bab a luat aceasta textual și a încercat să culeagă poezie scrisă de muncitori. Mare lucru nu este : în proporție de nouă zecimi este vorba de o poezie derivată formal din romanticii burghezi, din punctul de vedere al conținutului este înclinată către efuziuni programatice și este curioasă doar prin faptul că în locul unor oameni care au trecut, mai mult sau mai puțin dificil, prin gimnaziu, ea a fost scrisă de muncitori autodidacți, fapt care nu i-a împiedicat să-l citească pe Walt Whitman și să fie liberali ca Richard Dehmel. După părerea mea, un bacalaureat cu orice instruire poate fi tot atît de puțin împovărat de tradiția literară ca un cărămidar, iar un muncitor este în stare să scrie tot atît de subtil și de literar ca, de pildă, Ruskin, dacă are un cap destul de bun și se străduiește suficient. Poate că în viitor, avînd mai multă încredere în sine și relații mai umane, se vor găsi mult mai mulți muncitori care acasă să se așeze în fața colilor de hîrtie ; poate că printre ei va apărea un poet mare și cu totul nou, însă acesta va fi un miracol al naturii la fel de uimitor, ca și cînd un astfel de poet ar apare printre farmaciști, funcționari de bancă sau scriitori.

Este vorba mai degrabă de o artă creată de acei intelectuali care simpatizează din anumite cauze cu revoluția proletară. Poate că aceasta are — și chiar în majoritatea cazurilor — o influență puternică asupra conținutului operei lor. Bernard Shaw este, în toate manifestările sale, un socialist indiscutabil, însă nimeni pînă acum nu a denumit piesele sale artă proletară. Anatole France nu a fost, fără îndoială — mai puțin socialist decît, de pildă, deputatul Haken ; însă nimeni nu a denumit Istoria sa contemporană — artă proletară. Mulți tineri poeți, la noi și aiurea, fac să fîlfîie în poeziile lor stindardul revoluției, atunci cînd cu cîteva versuri mai devreme făceau să fîlfîie fusta iubitei

lor ori se minunau de lămpile cu arc electric : iertați-mă, poate că este o artă foarte nouă, însă nu negreșit proletară. Oricît de revoluționare ar fi exclamațiile lor, este vorba doar de o lirică exclusivă, a cărei circulație este limitată la un mediu literar foarte îngust.

Este de mirare că nimeni nu ridică problema artei proletare în sensul că aceasta ar fi o nouă artă populară și anume orășenească. Cunoaștem foarte bine arta populară sătească în toate țările ; știm că există și ce este poezia populară, cîntecul popular, povestea populară, ornamentul popular și arhitectura populară. Știm de asemeni că nu totul a crescut pur și simplu pe răzoare și în pădure, ci că în mare parte este vorba de o prelucrare populară a unor culturi mai mult sau mai puțin aristocrate sau burgheze ; și totuși este o cultură populară indigenă și anonim creatoare. Se înțelege că ne putem aștepta din ce în ce mai puțin ca o fată din Vršovice să-și brodeze un șorț sau ca un proaspăt ginere din Rafanda să sculpteze și să picteze un leagăn de stejar pentru viitorul său prunc. Însăși producția industrială, adică solul cel mai propriu al proletariatului urban, înăbușe toate aceste erupții de creativitate personală. Orășeanul a încetat să producă singur pentru sine însuși ; în cele din urmă este natural ca munca sa, care a căpătat valorile practice ale banilor, să nu se irosească într-un mod de lux și ineficient din punct de vedere economic, cum este producția manufacturieră folclorică. Proletarul industrial poate fi sărac, însă nu este primitiv ; farfuria sa este poate ciobită, însă este o farfurie de porțelan și nu de argilă. Arta populară este în același timp o producție de lux și una primitivă ; la nici una dintre acestea nu prea mai este cale de întoarcere. Se pare că oricum ne-am gîndi la arta populară, proletariatul va fi mai degrabă obiectul și consumatorul ei decît subiectul și pro-

ducătorul ei. La aceasta conduce, de altfel, și specializarea în producție.

*

Sau mai puteți înțelege prin artă proletară arta a cărei tematică și material ar fi proletarul și viața sa. Ei bine, se pare că aceasta ar fi ceva cu totul nou și nemaipomenit ; și nu mi se pare că, de pildă, literatura zilelor noastre s-ar năpusti în această direcție cu mînecile suflecate. Ar fi bine pentru viață și pentru literatură dacă am avea, să zicem, un roman monumental ca *Iliada* despre un mecanic de locomotivă sau o epopee despre un filator la fel de pasionantă ca, de exemplu, romanele despre o mare actriță și frumoasă. Există încă multe de descoperit în viața omului și în munca sa ; însă așa ceva nu poate fi forțat de nici un program. Nu-i putem cere domnului Seifert să scrie un roman din viața minerilor, atîta vreme cît nu va cunoaște îndeaproape această viață ; eu n-aș servi bine cauza dacă aș încerca să scriu un roman din viața culegătorilor de hamei, căci cursul bizar și aventuros al vieții mele nu mi-a prilejuit vreo legătură mai intimă cu aceștia. Aici bunăvoința nu face doi bani ; contează cîștigarea experienței și legătura foarte concretă de viață. Însă nu mi-aș dori ca proletariatul să fie privit ca un animal ciudat și remarcabil ; nimic nu este mai burghez decît interesul ațițător față de „păturile de jos" și de pitorescul vieții lor.

La urma urmei însă, literatura despre poporul muncitor nu este cu nimic mai mult artă proletară decît cum este, să spunem, romanul despre prințesa Melusina o expresie tipică a societății aristocratice.

*

Artă pentru proletariat : cu aceasta, pare-se, s-au produs și se produc cele mai multe neînțe-

legeri. De obicei prin aceasta se înțelege o literatură unsă gros cu tendință revoluționară. În acest caz, față de artă nu se ridică mari pretenții și nici față de cititorii proletari. Se tot rumegă unele afirmații politice sub o formă distractivă ; din păcate, de obicei, cam puțin distractivă. Nu refuz cu vreo repulsie fizică tendința în artă, cred numai că în ce privește tendința, adevărații poeți sînt înaintea vremii și nu aleargă cu mare zarvă după ea. Arta își poate îngădui orice ; poate născoci zîne în păduri și îngeri printre oameni, însă nu îi este permis să mintă ; nu îi este permis să deformeze ceea ce este, pentru a servi anumitor țeluri care nu îi sînt proprii. Aceasta este, ce e drept, o haină veche, însă nici cea mai țipătoare cravată nouă nu face ca haina veche să fie inutilă. Arta pentru un partid politic nu este încă neapărat o artă pentru popor.

*

Mai rămîne, în fine, arta proletară în sensul că, în felul ei, prin procedeele sale de stil, se inspiră din ideologia de care este marcată mișcarea revoluționară a proletariatului. Unii poeți consideră că au o contribuție la revoluția mondială dacă provoacă, de exemplu, o oarecare dezordine pe terenul prezentării tipografice a poeziilor. Alții sînt de părere că iau parte la mișcarea maselor discutînd despre posibilitățile teatrului de masă. Alții propagă internaționala scriind despre marinari sau amestecînd în același rînd Timbuktu și Liverpool. Alții se alătură muncitorimii industriale proslăvind mașinile industriei grele — și așa mai departe. Este în aceasta multă strădanie dar și multă naivitate. De exemplu, teatrul de masă poate fi frumos, însă este prea scump pentru a putea deveni o distracție proletară. Iar eliminarea punctuației, chiar dacă este destul de distractivă, cel puțin pentru cel care o face, nu prea are efect asupra situației ma-

selor ; cît despre interesul literar al proletariatului însuşi, cred că în cea mai mare parte rămîne la liniuţe şi apostrofuri la locul lor obişnuit. În general, nu s-ar părea că masele revoluţionare ar purta cu ele un nou gust revoluţionar. Deocamdată aceasta este o problemă a unor literaţi şi artişti foarte exclusivi, fără alte legături cu proletariatul.

*

Cred, deci, că nici unul dintre tipurile de artă amintite nu poate, fără o oarecare înşelătorie, să se numească artă proletară. Poate că însă am cădea de acord fără multe discuţii asupra altei definiţii, cît se poate de simple : artă proletară este aceea consumată de proletariat, pentru că este o necesitate vitală a sa. Dacă îi place mai mult armonica decît muzica cvadritonală, să vorbim despre armonică şi nu despre muzica viitorului. Presupun, desigur, că proletariatul ar fi lăsat să fie el însuşi în preferinţele sale, fără ca unii conducători grijulii şi profesionişti să îi dicteze aşa numita lectură şcolară obligatorie proletară. Mărturisesc... şi în numele celorlalţi că ştim foarte puţin despre ceea ce citeşte şi preferă proletariatul dacă este lăsat în voia sa. Presupun că — în măsura în care vrea să se distreze — preferă un film de aventuri ca lumea faţă de operele alese ale lui Marx ; bănuiesc că, cel puţin din acest punct de vedere nu este mare deosebire între el şi noi, ceilalţi. Cred că citeşte mai degrabă romane decît versuri, iar în ce priveşte romanul, că şi astăzi ar prefera *Contele de Monte Cristo* faţă de Ilia Ehrenburg. Desigur că mai sînt şi cărţi pe care le preferă faţă de Dumastatăl ; însă nu noi, dragi prieteni, sîntem cei care le-am scris.

Deseori sînt uimit atunci cînd, la majoritatea cărţilor noi pe care le citesc, îmi dau seama cît de îngust este cercul de oameni cărora li se adresează. Veţi exclama poate că sînt retrograd, însă cărţile

vechi se adresau unui număr mai mare de oameni, iar cea mai veche literatură vorbea celui mai mare număr; în egală măsură prinților și păstorilor de capre. Publicul căruia ne adresăm noi cu întreaga noastră creație este, ca să zic așa, doar simbolic; în realitate este doar o mînă de excentrici care, din motive destul de tainice, se interesează de artă sau de noi. Să nu spuneți că scriem pentru burghezie sau pentru popor sau pentru un anume gen de oameni; avem de a face doar cu un număr foarte limitat de indivizi destul de exclusiviști și de singuratici, despre a căror viață reală nu avem idee. Noi avem nevoie de frizer sau de lenjereasă, însă este foarte puțin probabil că frizerul sau cusătoreasa de la confecții ar avea nevoie tocmai de noi și de cărțile noastre. Au nevoie, în general, de vreo artă? Se pare că da, căci uneori vor să se amuze; iar eu consider revendicarea lor de distracție drept foarte justificată și corectă. Nu vă răstiți la mine, vreau să fiu sincer; vreau să mărturisesc că mă aștept de la artă să fie un fel de divertisment — sau, să spunem, un fel de bucurie. Știu că în afară de aceasta, ea are și alte roluri, mari și tainice; însă nici acesta nu este dintre cele mai de pe urmă. Desigur că misiunea tainică a toporului cioplit a fost cea de a contribui la progresul instrumental al omenirii și de a da mărturie despre originile acestuia; însă rolul său mai imediat și actual era de a ucide lupul sau ursul. Rolul actual al artei este de a ucide plictiseala, tristețea și platitudinea vieții: dacă face și mai mult, cu atît mai bine; însă dacă nu face aceasta deloc, ea este un prost topor cioplit, căci nu ne apără de fiarele care ne devoră.

Aș susține deci că lumea are cu adevărat nevoie de o artă proletară, adică de o artă care să fie o bucurie vie și căutată cu patimă a pavatorului de drumuri, a ajutorului de zidar, a minerului, muncitoarei din fabrică și tuturor celorlalți. Sigur,

într-o anumită măsură acesta o face filmul însă eu vorbesc despre artă, iar filmul este artă numai în cazuri nu tocmai numeroase; în cea mai mare parte este o marfă industrială la metru, ca și cartonul, americа sau ziarele. Totuși, chiar și un film destul de prost aduce mărturie despre ceea ce este apropiată de inima orășeanului, cam viciat și plictisit; este vorba de anumite valori naturale și eterne ca dragostea, vitejia, isteţimea, frumusețea, optimismul, evenimente puternice și emoționante, fapte mari, aventuri, dreptatea și alte motive care nu s-au prea schimbat de la crearea lumii. Mirarea și simpatia, acestea sînt și astăzi sursele adînci și inepuizabile ale plăcerii populare; poate că sînt mai multe, însă toate sînt la fel de primitiv și de imperios omenești.

Dacă ar fi să se nască o nouă artă populară, adică trăită intens de popor, ea ar trebui pe semne, să se adreseze foarte direct și pe deplin acestei naturi umane și populare, însă nu i-ar fi îngăduit să se coboare către ea cu un fel de condescendență ci să își croiască drum către ea cu strădanie și înălțime spirituală; căci altfel nu există marea artă. Această artă ar trebui dezgropată din kitsch și nu din zona creațiilor exclusive; ar trebui avute în vedere tot felul de străvechi tradiții (dintre care citez și faptul divers, filmul de epopee eroică, romanele de colportaj și alte surse insuficient prețuite) și apoi să se facă din ele artă. O, de aș putea prezice cum să se facă aceasta, n-aș scrie acest articol ci un ronam; s-ar găsi în el dragoste și eroism și alte mari virtuți și ar fi atît de frumos, de sentimental și de înălțător, încît fiecare exemplar ar circula din mînă în mînă, dintr-o mînă zgîriată, arsă de spălat rufe, ruginită de praf de cărămidă, pătată de cerneală, într-o mînă tot atît de marcată de o altfel de viață grea, pînă cînd la toate exemplarele s-ar pierde foaia de titlu și nimeni n-ar mai ști cine a scris-o. Ar fi, de altfel,

inutil să se ştie, căci fiecare s-ar regăsi acolo pe sine însuşi, aşa cum se regăseşte pe sine însuşi cînd îşi cîntă „anii tineri care nu ştiau ce-i lumea“. A fi general, a fi infinit şi sacru popular, aceasta este o perfecţiune inaccesibilă, în faţa căreia ne este scris să deznădăjduim.

Oare aceasta nu are nimic de a face cu proletariatul, cu conştiinţa de clasă ? Poate ; însă cu oamenii, oameni buni, are mult de a face : şi anume tocmai cu acea clasă de oameni de care arta uită în cea mai mare măsură.

LAUDA LIMBII CEHE

Nu știu cum definește fiecare națiunea.

Poate că se definește prin limbă ; însă cînd îi privesc pe oamenii care umblă pe străzi și vorbesc în limba cehă văd bărbați brahicefali și dolicocefali, tipuri evident dinarice sau evident mediteraneene, cu păr negru, blond sau roșcat, lins și creț, pieptoși, borțoși, mușchiuloși, cerebrali, și de toate constituțiile care s-ar putea trece prin cap. Nu, nu e nimic de făcut ; mai degrabă va găsi profesorul Rádl o misiune națională cehă decît să găsească profesorul Matiegka un craniu național ceh cu indici naționali și caractere rasiale. Cunosc cehi declarați, de tip mongoloid, care se întrec în convingere națională cu dolicocefali perfect blonzi ; nu mă încumet să spun a cărui legitimitate rasială este mai cehă. Poate că străbunica mamei noastre a fost nemțoaică, iar un poet ceh crede că o străbună de-a lui și-a pierdut capul în timpul războiului de treizeci de ani cu un suedez. În aceste condiții, cu greu s-ar putea vorbi despre tipul rasial ceh.

Este mai simplu să se definească o națiune printr-o istorie comună, însă mi se pare că practic nu se poate scoate prea mult din această temă. Nu guvernarea binecuvîntată a lui Karel al IV-lea este ceea ce mă leagă, să spunem, de aproapele meu ceh care îmi pune geam la fereastră ; bucuria pe care o am cînd întîlnesc un compatriot în străinătate nu izvorăște, pe cît îmi dau seama, din suferințele istorice de pe vremea contrareformei ;

ba nici războaiele husite nu sînt ceea ce îmi provoacă sentimentul de solidaritate cu librarul meu căruia îi place să discute politică. Nu mă ridic contra tezaurului național al istoriei ; cred doar că această mare valoare nu poate fi preschimbată în mărunțiș, ci este mai degrabă simbolică și poate fi folosită doar în ocazii festive și, eventual, în discuții academice.

Nici destinul comun în actualitate nu poate delimita pe aparținenții unei națiuni : cred că un muncitor șomer și președintele unei mari bănci nu ar putea să cadă de acord asupra a ceea ce este comun în destinul lor. Profesorul Rádl, acordînd atenție bunurilor spirituale, ar defini națiunea printr-un țel sufletesc comun sau printr-un program național. Mă tem că în acest caz nu sînt din aceeași națiune cu profesorul Rádl. Sau, dimpotrivă, eu n-aș îndrăzni să spun că un abstinent oarecare, fiind, neîndoielnic, de altă concepție despre lume decît majoritatea națiunii, nu aparține acestei națiuni. Nici măcar nu se mai poate vorbi despre firea națională cehă ; de cînd (slavă domnului) a ieșit din uz părerea duioasă despre firea noastră de porumbel, nu prea putem cădea de acord asupra chestiunii cum sîntem noi de fapt. În fine, nu vom defini națiunea nici prin unitate de teritoriu, fie și numai din considerație pentru cehii americani.

Nu ne rămîne deci altceva decît să spunem, cu înțelepciunea registrelor de recensămînt, că națiunea cehă este ansamblul oamenilor pentru care ceha este limba maternă ; cu toate că nici această definiție primitivă nu exprimă toate cazurile (am cunoscut un nobil din trecut care vorbea, gîndea și chiar scria versuri în nemțește, ceea ce nu îl împiedica să fie cel mai pătimaș dintre cehi în ce privea forma statală, cel mai antigerman ceh), nu veți găsi, cred, nimic mai concret și mai general decît limba, prin care să delimitați tainica esență a unei națiuni.

Spun toate acestea pentru a putea cînta lauda limbii cehe, care distinge sufletul ceh de toate celelalte din lume. Fratelui nostru nu-i spunem „nene“ ci „mă deșteptule“ ; chiar dacă ne ocărîm unul pe altul o facem în aceeași limbă și dintr-o dată între noi este o adîncă înțelegere, o legătură puternică și fermecată, ceva ca un singur suflet. Conștiința noastră a tuturor gîndește în aceleași cuvinte ; este ca și cum ar fi o singură conștiință în toate aceste capete încăpățînate. Dacă vom spune, de exemplu „ghiocel“ sau „bună ziua“, nimeni altcineva nu va înțelege, însă noi ne înțelegem de parcă ne-am face cu ochiul, complice. Și chiar dacă ar fi cel mai neînsemnat și mai fără valoare dintre cuvinte, să zicem „slăbănog“ sau „gură-cască“, gîndiți-vă că el este o părticică din conștiința a milioane de oameni și deci ceva atît de formidabil încît nu se poate descrie. Limba este sufletul și conștiința unei națiuni.

Limba este unica manifestare autentică a sufletului națiunii. Religia, obiceiurile, misiunea națională și toate relațiile se pot răsturna printr-o revoluție ; doar în limbă nu există revoluție, ci o eternă continuitate, o veșnică preluare, o dezvoltare tăcută și profundă ca în natura creatoare. Limba este însăși continuitatea națiunii ; ea nu poate fi transformată artificial, în ea nu se poate interveni în mod nenatural ; ea poate fi distrusă dar nu schimbată ; ea are ființa tenace, organică a lucrurilor din natură. Trecutul milenar străbate fiecare cuvînt : cînd vorbim în cehă facem un lucru minunat de bătrîn și de istoric. Și totuși fiecare dintre noi a trebuit să redescopere fiecare cuvînt ; limba maternă este limba copilăriei, prima limbă a sufletului, comoara primelor aventuri, a

primelor descoperiri și noțiuni. Cînd vorbești în limba maternă, reînnozi veșnic legătura cu copilăria ta.

*

Limba este însuși sufletul și cultura națiunii. Sonoritatea și melodia ei dau mărturie asupra bucuriilor poetice ale neamului ; structura și puritatea ei exprimă legile tainice ale gîndirii ; calitatea ei și caracterul ei logic dau măsura aptitudinilor raționale ale națiunii. Acolo unde limba scîrțîie și huruie, ceva scîrțîie și huruie în ființa profundă a poporului, fiecare vlăstar sterp și insipid al limbii, fiecare clișeu sau banalitate este simptomul a ceva stricat în viața colectivă. Gîndurile sînt ale noastre, însă limba aparține națiunii. Orice corupere a limbii perturbă conștiința națională. Dacă națiunea se perfecționează, limba trebuie la rîndul ei să se perfecționeze căci ea este vie și se dezvoltă odată cu noi toți, purtată mereu de înălțimea tensiunii spirituale naționale.

*

Iată pentru ce prețuiesc literatura mai mult decît orice activitate omenească. Materialul cu care lucrează scriitorul este însăși conștiința națiunii ; vai de el dacă abuzează de limbă pentru a spune lucruri de rînd. Cred că a fi scriitor este în primul rînd o mare misiune lingvistică ; este rolul de a păstra limba națională și de a crea în ea valori melodioase și ritmice, valori de precizie concretă, de puritate, formă și continuitate. Oricît ar fi de adînc înfipte rădăcinile poeziei în subconștientul personal, coroana ei foșnește cu bogăția de noțiuni a conștiinței naționale.

Printre toți oamenii, scriitorul se distinge sau trebuie să se distingă nu prin aceea că scrie, ci prin aceea că știe cehește ; însă a ști înseamnă a munci,

a experimenta în permanență, a căuta și a te concentra în permanență : cu limba maternă nu termini niciodată. Poetul, care marchează cel mai înalt nivel al limbii, marchează în același timp cel mai înalt nivel al conștiinței naționale ; eu susțin că această operă nu este mai puțin utilă decît economia națională sau apărarea națională. Se spune că un sfînt trăiește întru domnul ; scriitorul, care de obicei nu este sfînt, trăiește direct întru sufletul neamului, căci trăiește în limba acestuia, ca peștele în apă. Nu-mi pot închipui că un poet ar putea fi nenațional ; este ca și cum un pește ar lua o poziție de principiu împotriva apei care îl susține și îl hrănește. Tot ceea ce dați limbii, dați conștiinței naționale. Dacă faceți limba melodioasă și plăcută sau îi dați sunet de clopot ori de tun, sau dacă o faceți limpede și înțeleaptă, flexibilă, concretă, ușoară, logică sau avîntată, inspirați aceste virtuți sufletului însuși al neamului ; însă dacă graiul vă este greoi, confuz, inform, uzat și fals, fiți blestemați, căci ați păcătuit față de ființa spirituală a națiunii.

*

Scriitorul lucrează cu sufletul vorbitor și cîntător al națiunii ; el face din limba practică o valoare spirituală și culturală ; fiecare nouă întorsătură de frază, fiecare treaptă superioară a substanțialității și preciziei limbii înalță conținutul și claritatea conștiinței naționale. Nu știu vreun bun scriitor care să nu fie creator de limbă : nu există o literatură bună fără o limbă perfectă. Cine nu știe să dea cuvîntului prospețimea de gîndire sau concretețe, nu este scriitor ; ducă-se să scrie articole de fond sau să corupă neamul pe altă cale.

*

Şi mai trebuie să te laud pe tine, pe tine, limbă cehă, limbă dintre cele mai grele din cîte sînt, limbă dintre cele mai bogate în tot felul de înţelesuri şi nuanţe, limba cea mai desăvîrşită, mai sensibilă, mai cadenţată dintre toate cele pe care le ştiu sau le-am auzit vorbite. Aş vrea să ştiu să scriu tot ce poţi exprima, aş vrea să folosesc măcar odată toate cuvintele frumoase, precise, vii pe care le cuprinzi. Niciodată nu mi-ai dat greş ; doar eu am dat greş, negăsind în capul meu cel tare destulă conştiinţă, destul elan, destulă cunoaştere pentru a exprima totul cu precizie. Ar trebui să trăiesc o sută de vieţi pentru a te cunoaşte pe deplin ; pînă acum nimeni nu a întrezărit tot ceea ce eşti. Stai încă în faţa noastră, tainică, plină de clocot şi de perspective îndepărtate, conştiinţă viitoare a unui neam care păşeşte înainte.

DACĂ AȘ FI LINGVIST

Dacă aș fi lingvist aș face și eu pesemne ceea ce fac de cînd lumea lingviștii : i-aș asculta pe oameni cum vorbesc și aș cugeta la aceasta într-atît, pînă cînd în cuvinte și în îmbinarea lor, în fraze și ritmuri, aș izbuti să simt anumite reguli generale, legi, categorii și sisteme. Cred însă că n-aș fi în stare să judec limba făcînd abstracție de oameni, că nu aș putea să prezint limba ca pe un fenomen pur filologic, ci ca pe o manifestare a anumitor oameni, a anumitor meserii, tipuri, grupări, culturi și, în cele din urmă, a anumitor opinii despre lume ale oamenilor. Știu că această concepție nu este nicidecum nouă, însă sînt de părere că n-am ajuns atît de departe, din punct de vedere lingvistic, încît să izbutim a folosi analizele și criticile limbii pentru analiza și critica oamenilor precum și a ideilor, opiniilor, concepțiilor, atitudinilor sociale ale acestora, a sistemelor lor culturale și politice și așa mai departe.

Iată, de pildă : s-ar putea cerceta felul în care un număr mare de cuvinte generalizatoare apar în limbajul oamenilor în funcție de educație, treaptă socială și apartenență de grup, sau, mai departe, cărei concepții sociale și politice îi corespunde capacitatea ori tendința de a folosi cuvinte generale și imprecise. Una va fi, desigur, comportarea politică a acelui om care gîndește și se exprimă prin imagini concrete și alta a omului care gîndește în generalități nedefinite ; de partea acestuia din

urmă se va afla, fără îndoială, cu mult mai multă generalizare, mai mult radicalism, mai multă intoleranță. Ar fi important să se cerceteze ce gen de oameni folosesc cu plăcere cuvinte străine pe care nu le prea înțeleg, sau cuvinte mari, fără contururi definite; cărei distorsiuni a spiritului omenesc, cărei devieri sociale, cărei nesiguranțe interioare îi corespunde acest fenomen lingvistic. Desculțul lui Gorki, care se îmbată cu cuvintele „organism, organon" este astăzi un fenomen de masă; neîndoielnic, și în politică el va umbla după cuvinte mari și nedeterminate, vrăjit de rezonanța lor.

S-ar putea ajunge printr-o analiză lingvistică la diagnoza demagogiei. Fără îndoială, s-ar constata că demagogia trebuie să fie, din punctul de vedere al limbajului, sugestivă și totuși, pe cît se poate, imprecisă; trebuie să intre în cap cu ușurință, însă nu are voie să se lege de fapte, pentru ca formulările ei să poată subsuma cît mai multe păreri, interese și concepții diverse. Metodele ei evidente sînt echivocul și culoarea sentimentală a cuvintelor, înlocuirea ideilor prin lozinci fixe și cadență rapidă, care îl poartă pe ascultător sau pe cititor printre neclarități și nepotriviri fățișe — și așa mai departe.

Printr-o analiză lingvistică s-ar mai putea stabili adînca deosebire dintre sistemul de vorbire poruncitor și cel persuasiv; cu alte cuvinte, între limbajul dictatorilor și limbajul democrației. Este de ajuns să răsucești butonul la radio și să asculți vocea statelor și a reprezentanților lor; ce ușor se poate stabili, cum din considerente pur lingvistice, din alegerea cuvintelor, din îmbinarea lor și din dicțiune apare imaginea autorității, a puterii, a patosului, voinței și hotărîrii colective sau, dimpotrivă, expresia meditației publice, a demonstrării și convingerii, care corespunde, mai mult sau mai puțin, sistemului parlamentar. Printr-o analiză a stilului lingvistic autoritar sau a celui parlamentar

am vedea cu mare precizie căror caracteristici intelectuale, căror laturi umane și sociale li se adresează fiecare regim, pe care dintre ele se sprijină și de care ține seama.

O asemenea lingvistică a discursurilor publice ar deveni inevitabil în cele din urmă o critică socială, nu în sensul evaluării ci în sensul diagnosticului spiritual. Dînd în vileag distorsiunile, folosirea abuzivă, incoerența și lipsa de precizie a expresiei verbale ea ar duce la cunoașterea unor defecte similare în gîndirea socială. Nu mă îndoiesc că, mai devreme sau mai tîrziu, lingvistica va deveni un astfel de procedeu de diagnoză, căci prin limbajul omenesc se manifestă tot atît de direct și de nedisimulat, viața noastră spirituală ca și viața trupească prin metabolism sau prin bătăile inimii.

CRITICA CUVINTELOR

NOTA INTRODUCTIVĂ A AUTORULUI LA PUBLICAREA ÎN REVISTĂ

Este o critică a cărților — și dumnezeu știe dacă aceasta este un bine sau un rău ; sigur este numai faptul că foarte adesea doare și că se cere un spirit cu adevărat răbdător pentru ca dacă cineva te-a lovit peste o carte, să i-o întinzi pe cealaltă.

O carte se scrie greu, însă un cuvînt zboară ușor din gură ; cartea este a ta, însă cuvîntul aparține tuturor ; de aceea, *critica cuvintelor*, chiar dacă nu va fi un mare bine, nu va durea pe nimeni.

6 ian. 1918

INTRODUCEREA AUTORULUI LA PUBLICAREA ÎN VOLUM

Cel care ar dori să prezinte o imagine critică a opiniilor care predomină astăzi, ar scrie, pesemne, o critică a marilor sisteme filozofice, a curentelor de viață, a ideologiilor politice, școlilor artistice și așa mai departe. Planul meu este mai modest ; nu scriu decît o critică a cuvintelor. Aceste cuvinte sînt, mai mult sau mai puțin, o proprietate comună : de aceea nu îl critic pe părintele lor spiritual — de multe ori necunoscut — ci utilizarea lor generală.

Un cuvînt prinde mai degrabă decît o idee şi are mai multă influenţă politică. De aceea nu este cu totul zadarnic să se scrie o critică a cuvintelor. O greşeală, o prostie sau o minciună nu încep cu un gînd, ci un cuvînt. Şi întrucît, pe deasupra, folosim cuvintele mult mai frecvent şi mai eficace decît gîndurile, o critică a cuvintelor ar avea un rol dublu : 1. de a critica conţinutul cuvintelor, 2. de a critica folosirea cuvintelor ; căci cele două aspecte nu se suprapun nicidecum.

Logica ar căuta conţinutul sau semnificaţia unui cuvînt în interiorul său. În realitate însă, cuvîntul nu-şi ascunde în sine semnificaţia, ci semnificaţiile cresc peste el ca muşchiul pe o piatră sau vîscul pe un copac. Sau este acoperit de semnificaţii ca o stîncă de aluviuni. Fiecare vreme face să crească peste cuvînt alte înţelesuri. De aceea nu prea este la îndemînă să se arate care dintre înţelesurile de pînă acum sau, în genere, dintre cele posibile va creşte şi va acoperi un anume cuvînt cu mai multă îndreptăţire decît oricare altul. Acolo unde se prinde o semnificaţie, acolo creşte ; este greu să o împiedici.

De aceea, critica cuvintelor va rămîne mai mult la cel de al doilea rol, adică la folosirea cuvintelor. însă orice utilizare este o problemă de viaţă practică, aşa că nu am putut în ruptul capului să împiedic această critică a cuvintelor de a degenera într-o excursie în probleme care nu sînt de loc numai filologice, ci şi de viaţă. Astfel, din critici ele au devenit predici şi din acest motiv sînt în număr de cincizeci şi două, cîte săptămîni sînt în an.

I
NOI ÎN RAPORT CU EU

„Noi“ se spune în vremuri tulburi şi cu un glas tulburat este un cuvînt prietenesc, social şi fortifi-

cant, pe cînd „Eu“ este neprietenos, personal, autoadmirativ și egoist. Cel puțin așa pare. Însă cuvîntul „Noi“ are și defectul său. Este comod și nu angajează. Este, de pildă, lesne să se spună „Noi, un neam blînd“, însă se spune mai greu „Eu, un om blînd“. Oricine poate spune : „În noi trăiește marea moștenire a lui Hus“ — dar cine dintre dumneavoastră poate spune „În mine trăiește marea moștenire a lui Hus ?“. „Noi“ ne-am jertfit sîngele și libertatea pentru cauza neamului, însă, nu vă supărați, „eu“ nu mi le-am jertfit ; atunci cînd „noi“ am suferit cîte și mai cîte, „eu“ stăteam acasă. „Noi“ sîntem numai eroi, mucenici și frați, „noi“ sîntem însăși mărinimia și spiritul de sacrificiu, „noi“ luptăm, „noi“ cerem ; într-adevăr, mă pot mîndri cu un „noi“ foarte frumos, un „noi“ foarte viteaz, glorios și merituos, însă vai mie dacă „eu“ nu am nimic, absolut nimic, din aceste merite ale „noastre“ ! Nici cel mai desăvîrșit „noi“ nu adaugă nici un deget la statura mea, nici o fărîmă la meritele mele ; nici un „noi“ nu mă va mîntui dacă „eu“ n-am dat de pomană nici o ceapă. „Eu“ este un cuvînt practic angajant și activ ; este infinit mai modest decît „noi“, este neliniștitor și greu ; „eu“ este în același timp cuvîntul conștiinței și cuvîntul faptei.

II

NOI, POPORUL CUIVA

Ne place să spunem : noi, poporul lui Hus, Žižka, Smetana ; noi poporul lui Komenský. Tot așa, germanii spun : Noi, poporul lui Goethe, Kant, Bismarck și nu mai știu cui. Noi, poporul lui Goethe ! Ești oare tu, cel care scrii sau spui asta, omul lui Goethe ? Ai ceva asemănător cu el, ești înțelept și omenos, iubești Franța, scrii versuri și

dai exemplu omenirii ? Noi, poporul lui Schiller ! Strigi tu oare, odată cu Schiller „In tyrannos", ceri alături de el „Sir, geben Sie Gedankenfreiheit"* ? Noi, poporul lui Kant ! Dar vezi tu oare, precum Kant, în om un scop și nicidecum un mijloc ? A existat Goethe, a existat Kant și nu știu cine încă, însă este oare acesta meritul *tău*, ești *tu* prin aceasta mai mare sau mai bun cu ceva ? Ești cult, mare, omenos și universal pentru că cineva a fost așa înaintea ta ? Ești al lui Wolf sau al lui Goethe, al unui gazetăraș sau al lui Kant ? *Ce ești tu ?* Cititorule, potrivit cu cîte citeam, au fost doar alde Goethe și Kant cei care au mărșăluit prin Belgia înfrîntă ; la fiecare acuzație din străinătate se răspundea cu nume mari ; cititorule, și tu ai avut impresia că prin aceasta li se face un prost serviciu numelor mari. Ar fi fost mai bine să nu fi existat deloc Žižka, decît să fie lași în sînul poporului lui Žižka. Nu are importanță ai cui sîntem, ci ce ești *tu*. Poporul însuși are nevoie mai degrabă de oameni decît de nume.

IV

NOUTATE

Pentru majoritatea cititorilor, în acest cuvînt se află imaginea a ceva nefiresc, artificial și forțat, în timp ce tot este vechi este *eo ipso* natural. De exemplu, nu încape îndoială că telefonul este nenatural. Astăzi nu mai simțiți asta, însă amintiți-vă de prima întîlnire și prima bătălie cu el : a fost groaznic. Hîrîia și nu auzea : degeaba ați strigat și ați lovit în cutiuță ; cu cît strigați mai tare, cu atît mergea mai rău. În cele din urmă l-ați părăsit, frînți trupește și sufletește. Asta a fost de mult. De atunci ați *inventat* cum să-l manipulați. O serie de

* Sir, dați-ne libertatea de gîndire (în germ. în original) (N.T.).

mici invenții, de care erați aproape tot atît de mîndri ca Bell și Edison de ale lor. Căci și dumneavoastră ați inventat telefonul. Lucrurile pot părea nenaturale, însă invenția nu este nefirească ; dimpotrivă, invenția este însăși natura în om, însăși spontaneitatea și energia vieții. Noutatea, lucrul nou, este desigur, ceva nenatural, însă a inventa, a crea, a descoperi noutatea, această activitate este extrem de naturală. Iar eu, cititorule, nu la telefon m-am gîndit ; m-am gîndit la noile idei, noile curente și noua artă. Și aici, cititorule, este zadarnic să strigi și să bați cu pumnul în aceste lucruri care îți sînt atît de străine, nefirești și recalcitrante. Cu cît strigi mai mult, cu atît merge mai rău. Noutățile nu pot fi decît inventate. Noutatea se adresează laturii tale active și spontane. Nu este un simplu obiect ci o activitate. De tine depinde să o poți prinde ; iar după aceasta vei simți că este tot atît de firească ca și pulsul inimii, creșterea florilor, munca cîmpului și jocul copilului.

V

PREA

Acest cuvînt cu mare popularitate exprimă neîncrederea omenească în fața cazurilor lămurite și pregnante. Dacă spuneți că o strofă este „prea“ neagră, ea este (probabil) pur și simplu neagră ; dacă ar fi mai puțin neagră, n-ar mai fi, de fapt, neagră ci cenușie. „Prea“ optimist vi se pare cel care crede că viitorul va realiza ceva bun ; credeți însă că ar mai fi în genere optimist cineva care ar crede mai puțin ferm și într-un viitor mai puțin bun ? „Prea“ consecvent este de obicei cel care este pur și simplu consecvent ; „prea“ ia lucrurile în serios cel care, în genere, le ia în serios și „prea“ le trece cu vederea cel care într-adevăr le trece cu

vederea. Dacă Petru și Pavel se întîlnesc, Petru decide că Pavel este prea îngrijorat, prea laș, prea pesimist, pe scurt, prea prost ; iar Pavel pleacă cu convingerea că Petru este prea superficial, prea imprudent, prea impetuos, într-un cuvînt, prea prost. Shakespeare este prea neclasic, Hugo prea romantic, Zola prea realist, cutare prea științific, cutare prea poetic, versul prea scurt, romanul prea lung, ziua prea lungă, viața prea scurtă : pe scurt, deși este o constatare crudă, așa este : așa numita „cale aurită de mijloc" ne duce numai printre extremisme și exagerări. Dacă vă aflați pe ea, tot ce este la stînga vi se pare prea la stînga și tot ce este la dreapta, prea la dreapta ; cu adevărat, o priveliște îngrozitoare. Pentru dumneavoastră Nero este „prea crud ; s-ar zice că l-ați ierta dacă ar fi *mai puțin* crud. Regele Zikmund a fost „prea" fățarnic ; dacă ar fi fost ceva mai puțin fățarnic, toate ar fi fost bune. Și așa mai departe. Aceasta este morala cuvîntului „prea".

IX

REÎNTOARCEREA LA CINEVA

Mereu se aude printre națiuni : „Înapoi la mărețul trecut ! Să ne întoarcem la părinți !" Franța își are întoarcerile ei la clasicism, germanii se reîntorc azi la Kant, mîine la romantism iar altă dată la Germanii lui Tacit, iar noi înșine, nefiind cu nimic mai prejos decît ceilalți, ne reîntoarcem la Smetana, Aleș, Neruda și nu mai știu cine. Această nostalgie este tipică pentru momentele de slăbiciune. Oare trebuie să mergem înainte ? Ce o fi acolo ? În viitor nu este nici un punct fix, nici o valoare garantată ; toate posibilitățile par a fi deja epuizate, totul ne decepționează și nu mai avem încredere nici în noi înșine. O, mai bine deci înapoi,

către valorile neîndoielnice și nemuritoare; mai bine înapoi decît să trăim efemer către înainte! Înapoi la rădăcini! Însă (dacă este vorba de rădăcini) dacă nu vrem „la rădăcini" ca niște viermi parazitari, ce vrem cu ele? Se întoarce oare frunza, floarea sau ramura înapoi la rădăcini? Dimpotrivă, mai degrabă rădăcina se întoarce la floarea care a fost odată. Sămînța nu scoate la iveală o mică rădăcină nouă din nostalgie, ci pentru ca ochișorul său să înainteze orbește. Lozinca rădăcinilor este „înainte" — natura nu ne oferă o altă învățătură. Sau „întoarcerea la tradiții"; prin aceasta se dă de înțeles că tradiția este ceva încheiat și invariabil. Dar dacă tradiția este vie ca însăși viața? La ce bun să năzuiesc „înapoi, la puterea bătrînului meu bunic?" S-ar putea — pot avea încredere — să trăiască în mine tradiția sa de longevitate: însă eu n-am de făcut altceva decît să verific și să merg înainte pînă la optzeci și opt de ani. S-ar putea ca în noi să trăiască nenumărate tradiții naționale; trebuie să verificăm aceasta trăind, creînd și prosperînd — izbînda este înaintea noastră, nu în urma noastră. Adevărata încredere în tradiție se exprimă astfel: „ea este cu noi, totul e gata, cu dumnezeu înainte!"

X

OBLIGAȚIE

Este un cuvînt fermecat, atît de puternic încît dacă n-ar exista ar fi trebuit să-l inventeze Kant. Să zicem că nu vă face plăcere să primiți o lovitură de ciomag; dacă însă ați primi dintr-un loc suspus ordinul ca, sub amenințarea nu știu cărei pedepse, să vă așezați în colțul intersecției Můstek și să dați cu ciomagul în fiecare trecător, ați proceda probabil așa cu o conștiință curată ca de copil — și

după fiecare lovitură solidă ați avea un sentiment aproape plăcut : „Nu îmi fac decît obligația". Să zicem că nici n-ați face asta sub amenințarea cu moartea, ci pentru o leafă de consilier cu avansare și drept de pensie ; și atunci tot „v-ați îndeplini doar obligația". Nu e neapărat necesar, desigur, să fie un asasinat primitiv și imperfect cu ciomagul ; există obligații mai crude, mai elegante și mai puțin istovitoare, obligații pe care vi le îndepliniți cu o trăsătură de condei, cu cuvîntul sau cu o clătinare din cap. Există deci două puteri în domeniul moral : „conștiința" care nu îngăduie multe și „obligația" care îngăduie ceea ce nu îngăduie conștiința ; prin aceasta se completează golul usturător lăsat de conștiință în lumea faptelor. Obligația este un cuvînt puternic și liniștitor, care aduce ordine în lume. Călăul nu este, el personal, un om rău și antipatic, o, cîtuși de puțin : nu își face decît obligația iar conștiința sa este curată. Mulți, foarte mulți oameni au conștiința tot atît de curată — ce vreți ? Și-au îndeplinit doar obligația. Poate că dumneavoastră, trăsătura lor de condei, acel mic cuvînt, acea clătinare din cap v-au provocat o adîncă durere ; însă au făcut aceasta doar pentru că și-au îndeplinit... Și este nevoie de răutatea lui Shaw, pentru ca „discipolul diavolului" al său, Richard Dudgeon, înainte de a fi executat, să întrerupă explicația liniștitoare a judecătorului: „Domnule Dudgeon, vă atrag atenția că facem aceasta doar...." cu cuvintele nefilozofice : „...pentru că pentru asta sîntem plătiți".

XV
SARCINA

În epoca noastră „gravă și critică" apare zilnic odată sau de două ori în fața ochilor noștri consti-

incioşi cîte o „sarcină" : cîte un colţ întunecat din ziare sau reviste se luminează brusc cu o nouă „sarcină" care ne arată calea către un viitor mai bun. Nici nu mai ştiu cîte înseamnă sarcina noastră naţională : să avem copii sănătoşi, să fim membri ai Muzeului, să cumpărăm *Cartea de aur* a lui V. B. Třebízský, să intrăm într-un partid, să fim partizani ai eugeniei, să ne amintim de cei flămînzi, să susţinem sute de scopuri, să construim un teatru nou, să înfiinţăm şcoli noi şi aşa mai departe. Nu vorbesc, doamne fereşte, împotriva unor lucruri bune şi utile care ne apar ca fiind Sarcini, ci numai — şi fără prea multă îndrăzneală — pentru ca să nu facem din ele numai sarcini. Pot doar să fie şi o mulţime de alte lucruri : plăceri, bucurii, distracţii, mîndrie, înlesnire, dragoste, nebunie. Mă întreb dacă n-ar fi mai vesel prin Cehia dacă oamenii ar considera ca o bucurie şi nu ca o sarcină să fie, de pildă, membri ai Muzeului ; dacă ar fi o distracţie naţională şi nu o sarcină naţională aceea de a construi şcoli noi şi frumoase ; dacă am da săracilor de mîncare pentru că ne face mare plăcere şi nu pentru că vedem în aceasta o sarcină ; dacă pungile noastre de galbeni s-ar deschide dintr-un temperament filantropic de nestăpînit, dacă am face „totul pentru copil" pentru că ne plac copiii, şi totul pentru adulţi, totul pentru ştiinţă, totul pentru artă, totul pentru viitor, doar din imbolduri personale voioase şi pline de simpatie. „Sarcinile" conduc şi reglementează viaţa, pe cînd imboldurile personale o trăiesc. Ca sarcină *avem* umanism, însă din inimă îl trăim. Cuvîntul „sarcină" este contrariul cuvîntului „naturalete", însă i-aş dori să cuprindă cel puţin o parte mai mare din ceea ce denumim astăzi „sarcini naţionale".

XVI

MOARTE

Nu ridic obiecții împotriva morții însăși, ci numai împotriva abuzului care se face de ea. Nu un abuz în fapt (fiecare moare o singură dată, greu și în durere), ci un teribil abuz prin vorbă și scris. Este de mirare cu cîtă ușurință și bunăvoință se moare în literatură. Dacă s-ar face o statistică a mortalității în beletristică, ar ieși niște cifre teribile ; aici o inimă se frînge de durere cu siguranța punctuală a unei mașini infernale, orice sinucidere izbutește, orice boală duce triumfător și timpuriu la țintă. Se moare dintr-o trăsătură de condei, de dragul deznodămîntului, de dragul unui final de efect. Omul se împușcă din motivul fatal că și-a încheiat rolul în roman, se spînzură din convingerea urgentă că povestea trebuie să aibă sfîrșit, moare la timp pentru a salva baza acțiunii. Iar eu nu pot să concep că, de exemplu, dramatismul este un motiv moral suficient pentru ca un autor să-și ucidă eroul. Contest cu îndîrjire dreptul autorului de a face moarte de om. În cea mai mare parte a cazurilor scriitorul își ucide eroul pentru a ascunde slăbiciunea și găurile din concepția proprie. Să zicem că eroina declamă ceva despre dragoste și deziluzie, după care se împușcă. Dacă nu s-ar împușca, ar ieși prea clar la iveală că declamația sa a fost falsă. În altă parte, eroul trebuie să piară pentru că, fatal, pentru el nu există altă ieșire ; dacă însă n-ar pieri, s-ar vedea că de fapt era și o altă ieșire, cea de a trăi. Doar și a trăi înseamnă gradație, acțiune și dramă ; majoritatea crizelor nu numai că încep ci se și termină cu viață — și, mai mult decît atît, se rezolvă prin viață. La urma urmei, semnul autenticității în literatură nu este moartea, ci viața.

XVII

POZIȚIE

Se spune cu satisfacție „a te situa pe o poziție". „Față de acest lucru nu m-am situat încă pe nici o poziție". Conform acestei expresii caracteristice, „poziția" este ceva ce se află în afara omului : nimeni nu spune „m-am situat" pe o părere sau o credință, „m-am situat" pe aprobare sau pe respingere ; dimpotrivă, tot ce este interior „se situează" în noi. În schimb, v-ați situat pe o poziție aprobatoare, sau de expectativă, binevoitoare, aristocratică, negativă ; tot așa cum v-ați situa pe un loc, pe o bancă, pe ceva ce nu are legătură cu dumneavoastră, și nu provine din dumneavoastră. Pe drept cuvînt se spune : „de pe poziția socialismului" lucrurile stau așa, iar „de pe o poziție conservatoare" altfel, căci ambele poziții îmi pot fi străine ; mă pot duce pe rînd la ele ca pe terasa Letná sau în grădinile Riegr ca să mă desfăt cu vederi asupra lumii din perspective foarte diferite. Pe orice poziție pot, însă nu sînt obligat să mă aflu ; pot vedea lumea de pe o poziție elevată fără să trebuie pentru asta să fiu un om înalt. Nici prin gînd nu v-ar trece să spuneți că v-ați situat față de un cîine rău pe o poziție de împotrivire, sau față de o supă fierbinte pe o poziție de expectativă ; reacțiile dumneavoastră față de cîini și de supă sînt prea naturale ca să le dați numele de „poziții". În schimb, în chestiunile publice și omenești cunoaștem numai poziții. În loc să le stimulăm cu acordul nostru, în loc să fim zguduiți de repulsie, în loc să suferim de nesiguranță și să nu știm încotro să o apucăm, „ne situăm pe o poziție" și aceasta textual și cu adevărat. Ce e mai rău în „situarea pe o poziție" nu este că o spunem, ci că o și facem în realitate.

XIX

PRINCIPIU

Cuvînt tainic şi puternic. Dumneavoastră, din principiu, vă plimbaţi înainte de cină ; mătuşa dumneavoastră nu merge, din principiu, la teatru ; înţeleptul dumneavoastră văr evită, din principiu, mulţimea, în timp ce răposatul dumneavoastră bunic bea, din principiu, berea încălzită. Dacă v-aţi face plimbarea din obişnuinţă şi din cauza dispepsiei, dacă mătuşa dumneavoastră şi-ar petrece serile acasă din comoditate şi zgîrcenie, dacă vărul dumneavoastră pur şi simplu s-ar teme de mulţime iar răposatul dumneavoastră bunic şi-ar fi încălzit berea dintr-o gingaşă atenţie faţă de guturaiurile sale, lumea ar fi, fără îndoială, mai pestriţă şi limba mai bogată, însă viaţa ar pierde, pare-se, din responsabilitatea morală. Dacă vă plimbaţi din principiu, vă împliniţi prin aceasta, cu importanţă şi fidelitate o obligaţie morală ; este mai important să ieşi la aer din principiu decît să-ţi vizitezi fără principiu un prieten bolnav. Dacă mătuşa dumneavoastră face seara pasenţe, pentru că din principiu nu agreează vanităţile lumeşti ale muzicii şi scenei, acesta este un act demn al voinţei morale. Din fiecare tabiet, din fiecare lenevie, slăbiciune şi inerţie puteţi face un obiect de principiu : lumea, ce e drept, nu cîştigă prin aceasta absolut nimic, însă dumneavoastră, da ; aveţi o anume satisfacţie în sine şi, pe deasupra, vă simţiţi caractere tari.

XX

STERIL

Acest cuvînt nu se foloseşte în legătură cu bărbaţii şi femeile care nu au copii, ci se spune de obicei „meditaţie sterilă“ sau „scepticism steril“.

Poate că omenirea a avut o experiență proastă cu meditația și cu scepticismul, dar desigur, putea avea o experiență la fel de proastă și cu acțiunea și cu încrederea. Cunosc oameni care acționează foarte mult, care sînt neosteniți ; nimic nu se face fără ei, trebuie să fie pretutindeni, sînt considerați peste tot ca niște „factori" indispensabili ai vieții publice, economice — sau de alt fel, tot atît de însemnat. Și deodată un astfel de factor moare, și cîntărești cu șovăială în mînă ce a rămas de fapt de pe urma lui. Doamne, și pentru atîta lucru a meritat să se ostenească întreaga viață ? Poate că este steril să urmărești o idee ; dar de ce li se pare oamenilor mai fecund să meargă la o ședință, să alerge, să se înfurie, să poruncească sau să țeasă intrigi ? Dacă am lua o mie dintre ideile de astăzi și o mie dintre faptele de astăzi și am putea privi ce va rămîne din ele peste o sută de ani, cred că acest examen al fecundității ar ieși cam prost pentru fapte. — La fel este și cu încrederea și „scepticismul steril". Este, de exemplu, fecund să cred că cineva va veni să îmi aștearnă patul ; steril și sceptic este dacă prefer să îmi aștern singur. Este fecund și pozitiv să cred că șeful meu are dreptate ; steril este să fiu de părere că eu am dreptate. Căci scepticismul este steril. Este fecund să fii primar în Hostivař, însă steril este să meditezi asupra fericirii eterne : fecund este să candidezi la adevărurile vechi, iar steril este să inventezi unele noi — căci meditația este sterilă. Și visarea este sterilă iar în lumea naturii, steril este să înflorești iar fecund este să rupi fructele.

XXIII
NATURĂ

Acest cuvînt se ia de obicei ca un contrariu excelent a tot ce este tuns neted, simplu și transparent : pentru cea mai mare parte a oamenilor, în con-

tradiție cu natura nu sînt numai, de exemplu, liniile ferate, ci și orice dreaptă, orice geometrie spirituală, orice idee consecventă, orice rază rectilinie a minții. Majoritatea filozofiei moderne construiește un contrariu absolut al naturii față de intelect. Sau altceva : gustul comun reproșează artei moderne faptul că este geometrică, deci antinaturală. Natura este deci extrem de individuală, neregulată și irațională ; ea este instanța supremă pentru individualizarea fiecărui fir de păr și pentru incomensurabilitatea oricărei legături între două puncte. Tot ce este drept și simplu este absolut artificial, nenatural și monstruos. Dacă un om cu un asemenea gust natural ar fi pus în fața misiunii de a transforma lumea, vă puteți închipui ce mult ar avea de lucru. El ar respinge cu înverșunare propagarea în linie dreaptă a luminii și ar decide o traiectorie individuală a fiecărei raze : zboară cum îți place, i-ar porunci, numai nu drept în lungul nasului. Tot așa, s-ar opune traiectoriei circulare a planetelor, paralelogramului forțelor, căderii directe și nu mai știu cui încă ; fiecărei mișcări ar trebui să-i stabilească o traiectorie incalculabilă, de o varietate absolut individuală. Și acum gîndiți-vă dacă un astfel de creator ar fi reușit pînă astăzi să isprăvească măcar cu gravitația ! E frumos să vorbești despre infinita complexitate a naturii ; însă în măsura în care natura lucrează și creează, ea are nevoie de legi simple, netede ; căci simplitatea, regularitatea, linearitatea este o lege a muncii. Legile fizice, geometria cosmică sînt un fel de taylorism al universului ; legile naturii sînt economia de lucru a naturii. Însă și geometria morală. Adevărurile sînt mai simple, mai lineare și mai geometrice decît greșelile ; virtuțile sînt mai puțin complicate și mai geometrice decît viciile : iar dumnezeu însuși, ca să zicem așa, este mai linear decît demonul cel rău. Problema simplității geometrice nu este numai o problemă de gust, ci și de morală.

XXIV

CULTURĂ

Cultura se definește de obicei ca educație, creație spirituală, imperiu al valorilor sau așa ceva. În sensul curent însă, cultura este ceva coerent și organizat, spre deosebire de tot ce este întîmplător și neorganizat. Nimeni, de pildă, nu spune că este un fapt cultural dacă îi vine cuiva inspirație pentru o poezie. În schimb este un fapt cultural acela că în Cehia se tipăresc anual, să zicem, 2657 publicații sau ceva mai mult. Nu este un fapt cultural dacă cineva aleargă pe sub stele după himera ideii sale, însă este fapt cultural acela că avem atîția și atîția studenți la filozofie. Dacă stai în fața unei priveliști frumoase fericit ca un crin de cîmpie, acesta nu este un fapt cultural, însă devine fapt cultural de îndată ce faci aceasta în calitate de delegat al Societății pentru Înălțarea Cunoașterii Patriei. Un eveniment individual pare că se sustrage de la noțiunea de cultură ; este prea întîmplător, prea natural. Suma dă cultura și nu media. — De la o vreme ne prețuim cu pasiune cultura, însă nu s-ar părea deloc că prețuim cumva mai cu pasiune poeziile sau ideile, că ne-am îmbulzi către ele cu mai multă nerăbdare și ne-am bucura de ele mai fierbinte... Și iată că îmi răspunde o voce maiestuoasă : Cum așa ! Am făcut prea puțin pentru poezii și idei ? Ei bine, să adoptăm o rezoluție rapidă : Va lua ființă neîntîrziat : 1. o facultate pentru poezii și idei. 2. un institut pentru culegerea și conservarea poeziilor și ideilor. 3. o anchetă ministerială despre poezii și idei 4. ce altceva ? — Nimic, nimic altceva ; ai lucrat destul, te-ai străduit destul o, tu, factor însemnat. Acum du-te la plimbare, fă un semn cu mîna, uită o clipă de sarcinile culturale și poate că o să ți se întîmple să vezi în drum vreo poezie, vreo idee, vreo floare.

XXVI

INSTINCT

Acest cuvînt este folosit de artiști, atunci cînd vor să desemneze și să dea cinstire unei forțe speciale misterioase sau unui har care se află în ei. Aproape că le-ar fi rușine să spună că au compus ceva după o chibzuință temeinică sau că au pictat altceva după un plan rațional. „Aceasta" spun ei „a țîșnit din mine instinctiv, iar cealaltă este tot o manifestare instinctivă ; artistul, în genere, creează instinctiv, îmboldit de ceva mai puternic decît el". De altfel, există și astfel de teorii despre artă, există și critici care cred neclintit că artistul creează din instinct, așa cum viespea ihneumonidă își depune din instinct oul în omida cea proastă sau cum rîndunica nimerește în Italia sau cum albinele pun de o parte, din instinct, miere pentru iarnă. Cred, desigur, că ihneumonida, rîndunica sau albina fac din instinct tot ceea ce le poruncește natura ; însă dacă ar avea rațiune omenească atît încît să se poată înțelege cu noi, probabil că ar vorbi altfel. „Noi, ihneumonidele", ar spune pesemne viespea, „sîntem niște gîze extrem de inteligente ; avem atîta minte încît, de pildă, ne depunem ouăle direct în omizi". „Iar noi", s-ar face auzită rîndunica, „avem o viziune și o consecvență atît de splendidă : da, acesta este cuvîntul ; încît cînd vrem în sud, apoi în sud zburăm". „Iar la noi", ar încheia albina, „domnește o lege din străbuni, că mierea trebuie adunată ; iar cel ce nu ascultă de lege este un trîntor și un imbecil, nu o albină cinstită". „Dar, dragi animale", ar obiecta omul ; „doar voi faceți toate acestea fără să știți pentru ce, din pur instinct". La aceasta animalele s-ar simți jignite și ar spune : „Cum adică, sîntem așa niște toante ? Tu, tu ești cel care nu știi ce vorbești !" Această fabulă arată că natura însăși nu se laudă cu metoda

ei, ci cu succesul şi pofta ei de viaţă. Luaţi oare masa dintr-un instinct de alimentare, sau pentru că este raţional să mănînci bine ? Ambele afirmaţii sînt adevărate, însă mai adevărat este, pe scurt, că vă place gustul. Tot aşa, un artist ar putea să spună : „Am făcut asta pentru că exist şi pentru că m-am simţit cumva împins şi pentru că am chibzuit în mod raţional ; dar mai presus de toate, pentru că mi-a plăcut al naibii şi am nădăjduit în adîncul sufletului că îţi va plăcea şi ţie".

XXVII
RECE

Potrivit utilizării curente, „rece" este raţiunea ; conform unei filozofii larg acceptate în zilele noastre, ea nu este numai rece ci şi mecanică. De aceea i se preferă instinctul, despre care am vorbit mai înainte. Am vorbit însă despre aceasta, aşa cum mi se mai întîmplă, complet greşit. Presupuneam că viespea amofilă, dacă ar putea vorbi, s-ar lăuda cu inteligenţa şi nu cu instinctul ei. Ei bine, dacă ar face aşa ceva, i-aş azvîrli în ochi un teribil exemplu pentru lipsa ei de inteligenţă, despre care povesteşte rigurosul şi înţeleptul Fabre. Viespea sfîrleză, numită Bembex, îşi face prin solul nisipos un culoar orizontal ; la capăt este o cămăruţă în care se depune larva şi muştele pe care Bembex le aduce drept hrană progeniturii sale. Iar dacă viespea ar zbura la kilometri distanţă, ea s-ar întoarce, cu o certitudine neînţeleasă pentru noi, exact la deschiderea culoarului. Şi dacă aţi îngropa culoarul sau l-aţi astupa cu pietricele, viespea şi-ar croi drum cu o sîrguinţă pătimaşă şi febrilă, pentru a-şi hrăni larva. O, ce dragoste maternă, veţi spune : însă Fabre cel înţelept a tăiat cu un cuţit jumătatea superioară a cuibului, aşa încît a lăsat din culoar doar un mic canal şi cămăruţa fără aco-

periș cu mica larvă vie și nefericită. Și iată că a sosit și mama Bembex cu o nouă pradă exact la găurică, însă găurica nicăieri. Viespea caută peste tot, rîcîie, pipăie, se străduie să dea de gaură cu o îndărătnicie neostenită. Caută și prin fostul culoar, pătrunde și în cămăruța deschisă unde larva se zvîrcolește la lumina zilei peste o grămadă de muște prinse, însă mama o dă la o parte ca pe un pachet, ca pe un obstacol fără viață și caută încăpățînată un singur lucru : gaura ! Gaura care duce la copilul ei. Viespea nu-și cunoaște odrasla : știe doar că la ea trebuie să ajungă printr-o gaură, iar dacă nu e gaură nu mai e nici odrasla. „Ce prăpastie de deosebire între inteligență și instinct" exclamă aici Fabre, care totuși iubea gîzele. „În ruinele unui cămin prăbușit, o mamă condusă de inteligență se năpustește drept la copilul ei ; dacă este condusă de instinct, ea se oprește cu încăpățînare acolo unde era ușa". Fabre demonstrează iarăși și iarăși că instinctul insectelor este, cu adevărat uluitor, însă mecanic ; anumite operații trebuie să se succeadă una după alta : dacă perturbați ordinea lor stabilă, s-a terminat cu instinctul. Instinctul are o perfecțiune rafinată atîta vreme cît lucrează cu condițiile pentru care este destinat ; dacă modificați vreuna dintre ele, instinctul devine cea mai rafinată imbecilitate. Instinctul este perfect adaptat condițiilor ; rațiunea se adaptează singură și organizează condițiile, chiar dacă imperfect. Instinctul este istețimea naturii, dar și prostia individului ; rațiunea sărmană în comparație cu natura, îi dă individului agerime și iventivitate. Instinctul este conservator, pe cînd rațiunea este un organ de invenție. Instinctul duce la bun sfîrșit, fără greș operații milenare, pe cînd rațiunea duce cu un succes cît de mic la capăt operații noi. De aceea, vă rog, pentru dumnezeu, să prețuiți rațiunea și să nu spuneți că este rece. Dimpotrivă, o rațiune bună și ageră este foarte fierbinte din cauza frecării puter-

nice de condițiile și situațiile pe care le biruie. Este inventivă ca un copil și simplă ca un meseriaș ; își face munca cinstit, însă trece printr-un salt ușor peste unele verigi înlănțuite de care instinctul trebuie să se țină. Vă asigură o posibilitate nesfîrșită de greșeli și de aventuri, însă și posibilitatea alegerii.

XXX

LOGIC

Acest cuvînt este răspîndit mai ales în expresia : „Vă voi demonstra logic". După care urmează o explicație care fie repetă ce s-a mai spus, deci este inutilă, fie spune altceva, deci este nelalocul ei ; în orice caz însă este mult mai complicată decît afirmația inițială care trebuie demonstrată. De obicei „demonstrația logică" este condusă astfel de parcă ar trebui în primul rînd să-l obosească și să-l încurce pe adversar : este o tactică teribilă și vicleană, plină de figuri misterioase, poduri, cravate și masaje, ca la luptele greco-romane. Despre demonstrația logică greco-romană însă, singurul lucru adevărat este că nimic nu poate fi demonstrat logic, ceea ce vă voi demonstra logic. Fie îmi demonstrez afirmația prin raționamente evidente, însă dacă afirmația mea ar decurge din raționamente evidente ar fi ea însăși evidentă și n-ar mai trebui să fie demonstrată, fie îmi demonstrez afirmația cu propoziții neevidente, însă apoi ar trebui să demonstrez logic toate aceste propoziții „usque ad infinitum", cum spun luptătorii de greco-romane, de unde decurge logic că demonstrația logică este imposibilă ; iar dacă demonstrația logică de față nu este foarte convingătoare, se vede din asta că o demonstrație logică nu e bună de nimic. Singura demonstrație posibilă a unui adevăr general, a unui

principiu, criteriu și așa mai departe este absolut nelogică. Enunță o anumită afirmație care îți place și pe care ai dori deci să o consideri un adevăr general. Pune, fictiv, această afirmație în gura dușmanului tău cel mai mare, pe care în plus îl consideri un măgar lipsit de caracter; dacă afirmația îți va plăcea și după aceea, este bună — ține-te de ea; căci nu poate fi o demonstrație mai puternică decît recunoașterea dreptății pe care o are adversarul.

XXXI

PROVERB

sau înțelepciune populară, cel mai bun procedeu de a lăuda sau a condamna, după nevoie, unul și același lucru. Tăceți? „Gura leneșă e o adevărată năpastă". Nu tăceți? „Vorbirea e de argint, tăcerea e de aur". Șovăiți să continuați cu ceva? „Perseverența te duce la țintă". Deci continuați? „Urciorul nu merge de multe ori la apă". „Fiecare cu ai săi" îl sfătuiește proverbul pe cel singuratic. „Cine se aseamănă se adună" rîde el de cel sociabil. „Norocul îi ajută pe îndrăzneți" vă încurajează proverbul înainte de a începe ceva „Niciodată prudența nu este prea multă" vă înfricoșează el, de îndată ce ați început. Vă țineți, modest, în umbră? „Marfa bună se laudă singură". Vă lăudați deci, singur? „Lauda de sine nu miroase-a bine." Vreți să îl sfătuiți pe seamănul dumneavoastră? „Nu te băga unde nu-ți fierbe oala". Vă abțineți de la sfaturi? „Un sfat bun este mai scump decît aurul". Vreți să învățați ceva? „Dacă nu ți-e dat de sus, nu poți cumpăra la spițerie". Este, deci, zadarnic să înveți? „Nimeni n-a căzut din cer gata învățat". — Este, deci evident că înțelepciunea populară ascunde, printre mii de adevăruri, și un altul, nedez-

văluit și incontestabil : adevărul despre relativitatea tuturor valorilor și adevărurilor.

XXXII
ADEVĂR

În viața de zi cu zi, cuvîntul „adevăr" desemnează ceva deosebit de neplăcut și de grosolan. „A-i spune cuiva adevărul în față" înseamnă, de obicei, a-l înjura ; cel care se fălește că îi „spune oricui adevărul în față" afirmă despre sine prin aceasta că este un grobian, care vă insultă pe loc cu mare plăcere, deși nu i-ați făcut absolut nimic. Din senin vă împărtășește observația sa psihologică interesantă că sînteți un filfizon superficial sau un om fără caracter, simțind în aceasta o mare satisfacție pentru sinceritatea sa slavă și spiritul său de observație ; ba chiar simte că are un merit deosebit în faptul că este atît de deschis, neîndurător ca însuși adevărul, fără ipocrizie ca însăși conștiința. Niciodată nu va veni să vă spună aspru și necruțător că aveți o inimă bună sau un suflet profund ; este chiar de mirare că adevărul trebuie să fie întotdeauna sumbru și foarte neplăcut ; altfel poate că nici n-ar mai fi adevăr. În general, în viață adevărul are un renume prost. Se spune „încîntătoarea iluzie" și „crudul adevăr" ; niciodată nu se spune „cruda iluzie" și „încîntătorul adevăr". Poate că aceasta se justifică prin numeroasele experiențe proaste, însă nu numai din experiență este făcut adevărul ci și din credință, și nici o experiență proastă nu răstoarnă credința că adevărul poate fi, în cele din urmă, ceva mult mai plăcut și mai fericit decît iluzia. Chiar dacă de atîtea ori au căzut încîntătoarele iluzii și a rămas doar adevărul dur, putem încă nădăjdui că vor cădea și iluziile dure și va rămîne doar încîntătoarea realitate. Și,

într-adevăr n-ar fi indiferent pentru educația lumii, dacă prin lume ar umbla oameni iubitori de adevăruri fără compromisuri, care i-ar apuca de un nasture pe cei răi pentru a-i asigura cu asprime : „Ascultă, eu ți-o spun drept în față : ești un om de treabă, dar faci totul de parcă n-ai fi ; nu încerca să negi, așa este". Și poate că prin aceasta chiar realitatea ar cîștiga ceva bun. Adevărul se conduce, ce e drept, după realitate, însă este și mai bine cînd realitatea se conduce după adevăr. Cele mai bune sînt adevărurile din care realitatea are ceva bun de învățat.

XXXIII
PRISMA

Prisma este o invenție optică așa cum sînt și ochelarii sau telescopul, însă mai fermecătoare. De exemplu, prin prisma eternității puteți vedea lumea, dacă vă situați la asemenea înălțime, încît să priviți totul de sus ; o, ce mărunt este, ce furnicar este jos, la pămînt, cît de mari sîntem și de deasupra tuturor ! Sau, prin prisma istoriei puteți vedea ziua de astăzi dacă vă situați cu atîta pricepere de parcă nu v-ar păsa de nimic ; o, voi ceilalți, dacă ați ști numai ce priveliște divină se deschide de aici asupra faptelor voastre efemere ! O deosebită satisfacție pe care o provoacă prisma este și faptul că prin ea orice poate fi condamnat cu mult mai multă ușurință. Prin prisma umanității puteți condamna naționalismul ; prin prisma naționalismului — socialismul ; prin prisma socialismului — proprietatea ; prin prisma proprietății — idealul, prin prisma idealului — realitatea, și așa mai departe și invers. Este de ajuns să se ia o prismă convenabilă și sentința este gata : o scuturați

chiar din prismă ușor, eficace, incontestabil ; ce mai, prisma este un adevărat corn al abundenței : cîți oameni nu-și iau ideile exclusiv din adîncurile ei. Căci rațiunea unui foarte mare număr de oameni constă în faptul că condamnă. Există însă și o altă rațiune, care nu condamnă, ci privește. Chiar dumnezeul cu care eram speriați în copilărie, nu face decît să privească și „vede toate", însă condamnarea o lasă pentru judecata de apoi. Iar eu cred că a vedea este o mare înțelepciune și că este mai meritoriu să vezi mai multe decît să judeci ; ba chiar cred că cu cît mai multe vede cineva, cu atît mai puțin poate să dea judecăți și dealtfel cu atît mai puțin își dorește să fie judecător. Însă unde te duci, omule, cu prisma ta, dacă tot ceea ce vrei este să vezi ? Prisma nu este un instrument de vedere ci de judecare. Deschide-ți larg cele trei sute șaizeci de grade ale sufletului și lasă prismele de o parte ; ele nu sînt bune de nimic, dar absolut de nimic, atunci cînd îți asumi cea mai grea și mai înaltă misiune optică : aceea de a vedea ceva.

XXXV

A REEVALUA

Acest cuvînt nu înseamnă numai „a schimba evaluarea" ci și „a schimba valorile". Cică orice valoare ar depinde de judecata mea ; prin aprobarea sau respingerea mea, prin interesul sau indiferența mea dau sau contest lucrurilor valoare ; dacă mi-am schimbat modul de a judeca un lucru, i-am schimbat prin aceasta valoarea ; l-am reevaluat. Doamne, ce filozofie urîtă ! Cînd eram un băiețel, mă cățăram pe fiecare copac și constatam că valoarea deosebită a copacilor este faptul că te poți cățăra în ei. Astăzi nu mai găsesc la copaci această valoare ; însă prin aceasta copacii nu și-au schimbat valoa-

rea nici cu o iotă ; prin aceasta pierd numai eu ; copacii nu s-au schimbat, însă, din păcate, m-am schimbat eu. Pe atunci, cînd mă legănam cu fiori de plăcere şi de groază pe creanga cea mai înaltă (pentru dumnezeu, puştiule, o să cazi !), pe atunci nu îi preţuiam pe oamenii rezonabili : astăzi ştiu să-i preţuiesc, prin aceasta am cîştigat ceva (însă vai, este altceva decît fiorii de plăcere şi de groază), m-am schimbat, însă oamenii raţionali nu s-au schimbat şi poate că nici nu mai sînt atît de respectabili ca atunci cînd eu nu-i preţuiam. În viaţa mea n-am reevaluat nimic, m-am schimbat doar eu însumi. Valoarea tuturor lucrurilor nu a depins de modul în care am gîndit eu, suveran şi liber, despre ele, ci de cum am fost eu, cum am ştiut să le folosesc şi ce am putut să fac din ele. Am putut să fac multe pe care nu le mai pot face ; am suferit multe pierderi, însă prin aceasta a suferit multe pierderi şi tabla mea de valori. Iar cuvîntul „a reevalua' este un cuvînt urît şi gol. Oare ai reevaluat ceva — prin simplul Liber Arbitru ? Fie ai cîştigat, fie ai pierdut ; fie ai devenit mai înţelept, fie mai prost ; fie ai crescut, fie ai slăbit ; însă dacă ţi-ai schimbat valorile, ceva s-a petrecut cu tine. Schimbarea valorilor este tot atît de puţin acţiunea ta liberă ca şi primele fire de păr cărunt care îţi înmuguresc la tîmple. Iar dacă vrei să vorbeşti despre reevaluare, spune cum te-ai schimbat şi ce ai cîştigat.

XXXVI

CEL MAI..

Unul dintre cele mai... preferate cuvinte în critică şi în viaţă este superlativul. Puteţi citi, de exemplu : „cel mai mare poet ceh", „cea mai importantă operă a vremii noastre", „cel mai bun hu-

morist" şi aşa mai departe, aproape ca în reclame : „cea mai bună băutură nealcoolică", „cea mai mare cursă de acest fel", „cea mai..." şi, „cel mai..." la nesfîrşit. Trăim într-o lume a superlativelor. Însă băutura nealcoolică Alfa ori Omega poate fi cea mai bună, fără să fie bună. Cel mai mare poet al imperiului Trebizondei nu este neapărat mare, iar cel mai mare humorist al vremii noastre nu este neapărat bun ; pe scurt, bun este mai bun decît cel mai bun, mare este mai mare decît cel mai mare, iar pozitivul este un cuvînt mai serios, mai absolut şi mai cu greutate decît superlativul. Dacă o femeie vrea să fie cea mai frumoasă dintr-o societate, este o cochetă vanitoasă : dacă vrea să fie, pur şi simplu, frumoasă, face un lucru clasic şi pe placul lui dumnezeu. Dacă cineva vrea să scrie cel mai bun roman ceh, îşi îngăduie o concurenţă murdară faţă de cel puţin o sută cincizeci de romane cehești cele mai bune ; dacă însă vrea să scrie un roman bun, ambiţia sa este măreaţă şi cinstită. Atunci cînd Leibniz a demonstrat că lumea noastră este cea mai bună dintre toate lumile posibile, l-a apărat prin aceasta pe dumnezeu într-un mod foarte îndoielnic ; ar fi făcut mai mult dacă ar fi dat demonstraţia (desigur, imposibilă) că lumea noastră este bună. Nimic mai mult decît bună. O, am inventat superlativele mai ales pentru a scăpa printr-un tertip de cercetarea dificilă dacă lucrurile sînt bune, mari şi frumoase ; vorbim în superlative nu pentru că ne-ar place să exagerăm, ci pentru că nu avem îndrăzneala de a vorbi în pozitive.

XXXVIII
AL NOSTRU

Cuvîntul „nostru se referă mai ales la personalităţi foarte glorioase şi deosebite ; Hus al nostru, Žižka al nostru, Palacký al nostru, Aleš şi Smetana

al nostru, Svatopluk Čech al nostru și mulți alții. În schimb, nu se spune niciodată „Milota din Dědice al nostru", „Koniáš al nostru", „Dědera al nostru" — ca să nu numesc pe nimeni dintre cei vii. Este adevărat că Žižka este „al nostru", însă din păcate este adevărat și că Milota din Dědice sau alt trădător, transfug, laș sau rău este la fel de „al nostru"; nu numai pentru că provine dintre noi, ci în primul rînd pentru că este exemplul și tipul a ceva din caracterul nostru, ceva la care nu vrem să aderăm, dar de care nu putem scăpa pe deplin. Iar tu, prăpăditule, care nu ești nici Žižka, nici Koniáš, ci un netrebnic care dă din coate pentru cîștigul său mărunt, tu Michál cel leneș, tu, Honza cel prost, tu, Vášek cel fricos și tu, cel din dreapta și tu, cel din stînga, fiecare dintre voi este „al nostru" cu toate greșelile sale. La ce bun a spus Hus al nostru adevărul, dacă Vášek al nostru minte? Cu ce ne ajută viteazul nostru Žižka, dacă Franta al nostru este laș ca un iepure? Pentru noi, poporul nostru este înfățișat de Žižka al nostru, Komenský al nostru, Smetana al nostru și așa mai departe; pentru cei de peste drum, vecini și străini, poporul nostru este însă reprezentat de Vášek al nostru, Honza al nostru, ministrul nostru, nu știu cine al nostru; iar cel mai trist lucru este că cele două imagini nu seamănă de fel. Poate că Hus al nostru aruncă puțină lumină peste Franta al nostru; mai rău este dacă Franta al nostru aruncă ceva umbră peste Hus al nostru. Orice patrimoniu onorabil și intelectual obligă; trebuie, după cum se spune, „să se arate" nu numai prin vorbe ci și prin fapte mari. Dacă sîntem atît de bogați în „ai noștri", apoi fiecare dintre noi ar trebui să arate aceasta prin întreaga sa comportare, prin vitejia și arta sa, prin educația și vioiciunea sa: dacă nu se vede pe el cît de puțin, chiar că nu are de ce să se laude. Iar faptul că nu se poate lăuda, nu e nici o nenorocire;

necazul începe atunci cînd nu ne ajută cu nimic, dar chiar cu nimic, faptul că el însuşi este „de-al nostru".

XXXIX
LUPTĂ

Este unul dintre cuvintele cele mai frecvente din vocabularul nostru public. Luptăm pentru pîine, pentru recunoaştere, pentru drepturile femeilor, pentru suprimarea prostituţiei, pentru înfiinţarea de şcoli profesionale sau de mici funcţii neprofesionale, pentru cîte şi mai cîte ; iar dacă unui locuitor paşnic de pe Saturn i-ar cădea în mîini declaraţiile noastre şi le-ar lua textual, s-ar îngrozi şi şi-ar închipui lumea noastră într-o stare dezolată de veşnic război civil unde fiecare trecător îl atacă pe celălalt şi se luptă cu el pe viaţă şi pe moarte, ca să-i ia pîinea sau poziţia, unde se desfăşoară bătălii regulate şi ucigătoare între muncitori şi fabricanţi, între Secţia sociologică şi clienţii cîrciumii „U Fleků", între fiecare şi toţi celalţi. În realitate, omul care „luptă pentru o bucată de pîine" stă foarte lipsit de eroism într-un birou sau coase ghete ; artistul care „luptă pentru recunoaştere" aşteaptă acasă sau la cafenea să fie aureolat de glorie, fără să-l umple de sînge pe criticul obtuz sau să se ia la trîntă cu primul cetăţean care nu-i acordă recunoaşterea. Dacă deci sîngerosul cuvînt „luptă" n-ar însemna nimic altceva decît o iluzie de eroism în viaţa noastră neepică, n-ar fi cazul să îl luăm de la oameni. Însă aşa cum ideea generează fapta, cuvîntul este părintele ideii. Dacă nu s-ar spune „luptă pentru o bucată de pîine" ci cîştigarea pîinii, oamenii n-ar sta în birou sau în atelier cu sentimente atît de mînioase şi duşmane. Dacă nu s-ar spune că artistul

„luptă pentru recunoaștere“ ci că năzuiește din suflet la gloria sa, ar fi mai puțină amărăciune în destinul nefericit de a fi artist. Iar dacă, în general, nu s-ar spune „luptă de clasă“ ci interese materiale sau dorința de dreptate, nu credeți că lumea ar fi dintr-o dată mult mai binevoitoare și poate că și mai generoasă? Iar dacă ați denumi, fie și din intenția de a mă măguli, faptul că scriu aici ceva „luptă pentru o mai bună cunoaștere“, mi-ați inspira gîndul că lupt împotriva cuiva, că undeva se află un dușman pe care trebuie să îl lovesc sau, cel puțin, să îl urăsc. Iar eu scriu acestea fără nici o umbră de ură în suflet; uneori cad pe gînduri, uneori zîmbesc; iar dacă mi se pare uneori că am măcar o fărîmă de dreptate, simt ca și cum aș întinde cuiva o mînă și nu ca și cum m-aș lupta: pentru nimic, nici măcar pentru un adevăr nu.

XLIII

MATERIALISMUL

ar fi cică boala epocii noastre și se definește ca adorarea materiei. Însă cea mai evidentă caracteristică a epocii noastre este tocmai că nu adoră cîtuși de puțin materia; că mai degrabă o subapreciază decît să o venereze. Vechiul cioplitor prețuia un lemn bun, însă angrosistul de lemn nu are nici un grăunte de stimă pentru lemnul pe care îl vinde; faceți din el rumeguș sau hîrtie pentru rotativă, însă metrul cub costă atît și atît. Vechiul pietrar prețuia o piatră bună, însă pietrarul de astăzi prețuiește un partid politic sau casa de asigurări de boală sau chiar nimic, poate pentru că nici nu-i cade în mînă o piatră bună, ci doar un surogat de piatră. Da, epoca noastră prețuiește atît de puțin materia, încît se înconjoară de surogate de materie. Este atît de puțin materialistă, încît nu are nici un

fel de prietenie serioasă şi solidă pentru materie. Consumă materiale, însă nu le stimează. A stima un vin nu înseamnă a da peste cap sticle de cincizeci sau o sută de coroane, ci a turna vin zeilor, a crea cîntări anacreonice sau, cel puţin, a vedea cerurile deschise. A stima o femeie nu înseamnă a o cumpăra, ci a o iubi. A idolatriza materia înseamnă a cresta şi a ciopli, a picta, a construi biserici, a ţese frumos, a cultiva pămîntul ca Booz, a paşte oile ca Paris, a face poezii, a iubi natura, a cînta în timp ce munceşti, a te închina în faţa Creatorului şi a avea o mulţime de plăceri ieftine şi mărețe cu ochii, urechile, limba, nasul şi pipăitul. A venera materia înseamnă a-ţi face o mobilă eternă ca idolii şi frumoasă ca bisericile. Materia o stimează meşterul şi artistul ; nu o stimează nici fabricantul, nici muncitorul. Fabricantul şi muncitorul nu recunosc materia, ci banii pe care ea îi aduce, banii însă nu sînt o materie cinstită, ci cel mai sărac şi mai fără sens surogat de materie. Poate că în epoca noastră se găseşte ici şi colo cîte un idealism al spiritului ; mult mai mult însă ne lipseşte un idealism al materiei. Dacă în clipa asta aş căpăta o putere divină, le-aş lua oamenilor orice materie curată şi venerabilă şi le-aş lăsa doar două lucruri : cuvintele şi banii. Şi poate că cei mai mulţi nici n-ar băga de seamă că s-a schimbat ceva în lume.

XLIV

A juca

La acest cuvînt nimic nu este mai rău decît abuzul care se face de el în expresia „a juca un rol". Aşa de pildă, Napoleon „a jucat un rol excepţional" în istoria lumii, sau zahărul „ joacă un rol însemnat" în exportul republicii noastre. Mă îndo-

iesc că Napoleon „a jucat" ; este posibil să-și fi luat misiunea istorică foarte în serios și fără prefăcătorie. Dacă însă „a jucat", despre jocul său trebuie să se spună și ceva în plus. Nu ajunge să se spună că Vojan „a jucat un rol excepțional (sau titular)" în „Negustorul din Veneția", pînă și cel mai slab critic va spune ceva în plus și anume *cum* l-a jucat. Închipuiți-vă că un istoric ar scrie : Domnul Napoleon a jucat cu exactitate și inimitabil excepționalul său rol în istoria lumii ; a redat scenele de bătălie cu o vervă impresionantă, masca sa de împărat a fost foarte izbutită, însă pe insula Sfînta Elena a jucat palid și fără ritm. Sau că s-ar scrie despre zahăr : Zahărul nu a satisfăcut de data aceasta toate așteptările ; a jucat slab rolul său însemnat în export, nu știa nici replicile și ar fi înregistrat o cădere dacă publicul din străinătate nu ar agrea în continuare interpretarea sa dulceagă. — Prin asta nu vreau să reproșez cuiva că nu ia în serios zahărul sau pe Napoleon, ci că jocul nu este luat destul de în serios, căci în acest paragraf ceea ce mă interesează sînt meritele jocului. Unui lucrător leneș i se spune : „Nu te juca cu munca". Dacă s-ar juca în adevăr cu ea, ar face-o cu înfocarea unui copil, care uită de timp și își dăruiește toate puterile desăvîrșirii jocului său, căci la joc desăvîrșirea contează mai mult decît la muncă ; jocul este o ocupație pur calitativă. La joc este foarte important să fie bine făcut ; de aceea jocul este mama ambiției, un prim și veșnic teren de competiție și de autoperfecționare. Nu luăm jocul destul de în serios — asta se vede și din insuccesele civilizației noastre. Dacă la lucru n-am face „decît" să ne jucăm, lucrul nostru ar cîștiga prin aceasta o uimitoare perfecțiune. Dacă în viață „ne-am juca rolul", n-am fi atît de neciopliți și de amorfi din punct de vedere moral cum sîntem adesea. În cele din urmă, jocul ne-ar învăța ce este

stima față de regula, pe care orice joc o respectă și față de adevărata competență, care cîștigă jocul.

XLVIII
PROBLEMA

Acest cuvînt folosit din abundență și cu succes, este de natură să dea vorbirii tale un caracter profund și cercetător. Nu spune „masă" ci „problema mesei"; nu vorbi despre dramă ci despre problemele dramei. Nu spune „necesitățile femeilor" ci „problema feminină" iar dacă vrei să te rogi înainte de culcare, apoi nu lui dumnezeu ci „problemei religiei". Avantajele sînt evidente: 1. Dacă vorbești despre fapte, trebuie să vorbești clar; dacă vorbești despre probleme poți, ba chiar trebuie să vorbești complicat. 2. Despre fapte poți avea o certitudine sau cel puțin experiență, pe cînd despre probleme trebuie să ai o incertitudine sau cel puțin lipsă de experiență. 3. Problema este o temă foarte generoasă pentru că în legătură cu ea poți vorbi despre ceea ce este ca și despre ceea ce nu este. Nu o să ne certăm, doamne ferește, despre transmutarea sufletului, însă putem discuta despre problema transmutării sufletului. Certitudinea naivă știe doar că ceva este sau nu este, însă problema pune ceva între a fi și a nu fi, un fel de semiexistență în umbră, de purgatoriu noetic, în care sălășluiesc laolaltă cuadratura cercului și dumnezeu, sexul și infinitul, educația mixtă și evreii precum și celelalte probleme pe care ni le-am făcut în număr atît de mare încît încetul cu încetul ne înghit întreaga Evidență Pozitivă sau noetică. Iar acest procedeu de problematizare este încă departe de sfîrșit, se pare că avem mai mult gust de întrebări decît de răspunsuri, sau cel puțin că problemele noastre sînt mai interesante decît soluțiile

noastre. Poate că, în cele din urmă, vom izbuti să înlocuim toate faptele prin probleme : însă pînă atunci putem proclama un ultim rest de certitudine naivă (prea naivă) : că problema este o chestiune de pasiune şi nu de raţiune ; că o chestiune de raţiune este de fapt şi de siguranţă, pe cînd problemele şi incertitudinile rezultă din patima dezlănţuită a intelectului. Şi declarînd aceasta, putem trece la problema propriei existenţe.

II
DE MULT

Acest cuvînt este contrariul cuvîntului anterior, „problemă", căci apare cel mai frecvent în expresiile : „Această problemă este de mult rezolvată" sau „această problemă este de mult încheiată" sau „această opinie este de mult depăşită". Încă nu mi s-a întîmplat să aud : „Această opinie tocmai a fost alaltăieri depăşită", sau „din aprilie trecut romantismul este un capitol încheiat" ; niciodată, vă spun ; totdeauna numai „de mult". — O, cît de mult este de cînd atîtea lucruri au fost depăşite şi încheiate ! Atît de mult încît nici nu este adevărat, atît de mult încît poate că niciodată n-a fost nici încheiere şi nici depăşire. Dumnezeu ştie de ce li se pare oamenilor că ceva este mai temeinic depăşit dacă a fost depăşit „de mult". Dimpotrivă, mai degrabă se poate spune : dacă este încheiat de mult, poate că a sosit timpul să revină. Ceea ce a fost depăşit anul trecut în aprilie sau alaltăieri este cu adevărat foarte învechit ; însă ceea ce a fost „de mult" depăşit poate reveni mîine ca un progres şi ca ultima noutate. Şi pentru că eu, după cum mi se reproşează, iubesc noutăţile, îmi plac şi lucrurile „de mult încheiate". Au ele ceva — este greu de spus, însă au prospeţimea plină de speranţe a lu-

crului de poimîine, ceva mai tînăr decît tinerețea, doar o posibilitate de tinerețe. Nu, omenirea nu se întoarce, dezvoltarea nu se rotește în cerc, însă vechile lucruri omenești se întorc, vor să se înoiască, năzuiesc să fie încă odată și mai din plin ; atîtea dispariții sînt doar ascunzișuri pînă la viitoarea întoarcere. Și, poate, chiar atunci cînd cu îngîmfarea suverană a contemporaneității noastre vorbim despre lucruri „de mult încheiate", aceste lucruri se urnesc din așteptarea lor răbdătoare : „Cum, e deja de mult ? Atunci poate că vine vremea mea ? M-a chemat cineva ?"

LI
RELATIV

„Relativ" este un cuvînt înțelept și modern ; relative sînt valorile și adevărurile, relativ este spațiul și timpul, noțiunile și cunoștințele, știința și experiența omenească, pe scurt totul este relativ, pînă și alcoolul absolut ; fiule, de vrei să fii înțelept, crede în mod absolut că totul este relativ. O, ce multă vreme ne-au dus de nas adevărurile absolute ! Orice idee cît de cît riguroasă îți spunea : numai eu sînt adevărul, adevărul pur, filozofic sută la sută ; doar marca mea garantează oțetul de frecție veritabil care este cunoașterea, numai matematica, credința catolică, știința empirică, pozitivismul, teozofia sau nu mai știu ce reprezintă concepția absolut corectă, iar tot restul este *eo ipso* o eroare absolută, un fleac și *flatus vocis*. Cîte asemenea adevăruri absolute n-au tot fost ! Ce cimitir neînduplecat de chestiuni absolute este istoria ! „Totul este relativ". Aceste cuvinte de succes sună lîngă mormîntul ideilor ca un fel de : „Omule, nu uita că ești țărînă și că în țărînă te vei întoarce".

Relative sînt toate adevărurile, însă atunci tot relative sînt și greșelile. Să nu arunci, omule relativ, cu piatra în nici o greșeală : dacă nu are nici un grăunte de adevăr are măcar cauze întemeiate pentru care a apărut și a existat. Este relativ succesul, fericirea, binele — însă atunci sînt relative și insuccesele, durerile și păcatele și permit o speranță că pot fi corectate — măcar relativ ; și, desigur, este de preferat o corectare de douăzeci la sută decît o condamnare sută la sută. Iar dacă acest relativism ar trece din filozofie sau „imperiul spiritului" în viața noastră, a oamenilor care ne certăm și suferim cu noțiunile, concepțiile și deznădejdile noastre sută la sută, ar fi un mare cîștig — desigur relativ, căci „Totul este Relativ".

Iertați-mă, nu vreau să mă joc cu cuvintele, însă dacă am spus că totul este relativ, m-a luat gura pe dinainte cu ceva foarte nerelativ, căci cuvîntul păcătos „totul" duhnește a absolutism îndărătnic și ascuns, de parcă aș fi spus împreună cu pitagoreicii că „totul se bazează pe numărul trei", sau cu Hegel că „tot ceea ce este, e rațional". Piei, satană ! Relativismul adevărat, sută la sută trebuie să ajungă la o concluzie superioară : Aproape totul este relativ. Totul este relativ, cu unele excepții. Și abia acum, relativistule, ai făcut o treabă bună ; nu numai că ai gîndit relativismul tău pînă la ultimele consecințe, ci ai deschis prin aceasta o splendidă perspectivă asupra a ceva ce este o excepție în această lume relativă, asupra unor lucruri care nu sînt relative ; unor adevăruri care nu se înșală, unor făpturi desăvîrșite și infinite. Relativismul definitiv vă spune (și aveți grijă, să prețuiți însemnătatea și deliciul acestui adevăr) : Există lucruri care nu sînt relative. Este pe lume ceva absolut ; nu știm în cîte procente, însă există — pentru credință și cunoaștere.

LII

VIAȚĂ

Recitind paginile precedente, am găsit în ele de atîtea ori cuvîntul „viață", încît m-a cuprins în cele din urmă o îndoială : ce înseamnă, de fapt, cuvîntul acesta, „viață" ? Și iată că îmi dă răspuns un glas plăcut și vioi din cărțile contemporane : Cum așa ! Întrebi ce este viața ? Viața este creatoare, fierbinte și puternică ; viața are întotdeauna dreptate. — Omule, și mie îmi place nemăsurat de mult să trăiesc, și mie îmi place acest cuvînt : mi-a răspuns la atîtea incertitudini, încît nu găsesc în mine însumi nimic mai înțelept și mai bun decît viața. Și totuși, m-am revoltat atunci cînd am citit că „a trăi este dulce" și mă revolt și acum cînd mi se spune că viața este „fierbinte și puternică". La urma urmei, chiar și aici, la cîteva șchioape de această hîrtie, nu este totul firbinte și puternic și totuși trăiește, vrea să trăiască, grozav ar vrea să trăiască. Doar și ceea ce este slab, nefericit și nereușit este viață, care vrea să aibă dreptate și să fie în drepturile ei. — Iată însă că se apropie de mine Ispititorul și întreabă : „Consideri că viața este ceva desăvîrșit sau nedesăvîrșit ? — „Foarte nedesăvîrșit". — „Recunoști deci și crezi că există ceva mai desăvîrșit și mai înalt decît viața, ceva deasupra vieții, da sau nu ? — „Da, recunosc și cred". — „Atunci de ce nu vrei să slujești cu ideile tale ceea ce este desăvîrșit și superior ?" — „Pentru că aș vrea să slujesc cumva viața". — Și de ce vrei să slujești cumva viața ? — „Pentru că este foarte nedesăvîrșită". Aici Ispititorul a început să rîdă și a spus : „De unde rezultă că te învîrtești într-un cerc vicios". — Da, duh neastîmpărat, însă noli tangere circulos meos. Nu-mi strica cercurile vicioase.

ÎN CAPTIVITATEA CUVINTELOR

Șablon. Șablonul este definit ca o expresie fixată ; dacă însă ne adresează cineva o expresie atît de fixată ca „Bună seara“ nu îl calificăm încă drept șablonard. Foarte multe expresii pe care le pronunțăm în viața de zi cu zi sînt absolut fixate. S-a spus de un milion de ori „Mă doare capul“ sau „Ce scurte se fac zilele“ și totuși acestea nu sînt șabloane. Limbajul poporului constă mai ales din expresii foarte stabile ; totuși, de regulă, oamenii din popor nu vorbesc în șabloane, cel puțin nu cînd sînt ei între ei și nu despre lucrurile pe care le cunosc bine. Pentru ca o expresie stabilă să devină șablon, trebuie să fie în ea ceva fals, ceva neadevărat și exagerat. Întotdeauna șablonul minte puțin. Un șablon nu este o expresie fixată ci o minciună fixată. Șablonul este nesinceritatea obișnuită și mecanizată.

Exagerare. Pentru șablon și pentru limbajul șablonard este caracteristic faptul că, aproape întotdeauna conține o exagerare. O afirmație simplă, concretă, reală nu poate deveni șablon, chiar dacă a fost repetată de milioane de guri, zilnic. Din propoziția care spune că mătușa cuiva a murit, nici flecarul cel mai mare nu poate scoate un șablon, însă flecarul nu va spune așa, ci va proclama că soarta neîndurătoare i-a răpit-o pe mult iubita sa mătușă. Un flecar nu va spune că oamenii s-au

săturat de atîtea impozite, ci că poporul nostru geme sub povara impozitelor insuportabile. De însăşi natura şablonului ţine faptul că amplifică sau înfloreşte tot ceea ce îi ajunge în gură. Din această cauză, şablonul are o structură de predilecţie adjectivală : el se compune mai ales din adjective. Cuvîntul „ţăran" este un fapt nud şi ca să zic aşa, cinstit ; adăugaţi-i cuvintele „nostru", „ceh", „bravul nostru", „conştientul nostru" şi iese un şablon de toată frumuseţea. „Duşman" înseamnă ceva atît de precis şi de milităreşte lucid, încît, în civil acest cuvînt aproape că nu se foloseşte ; trebuie să spui — duşmanul „înverşunat", „crîncen" sau „secular", trebuie ca acest cuvînt să fie supradimensionat printr-un adjectiv, pentru ca să-şi piardă tăişul său concret şi să poată fi lansat ca o simplă figură verbală.

Filozofia şablonului. Şablonul îşi are poziţia sa logică printre toate enunţurile şi afirmaţiile. În primul rînd, el nu contează pe faptul că va fi luat textual ; dacă poporul nostru geme sub povara impozitelor, asta nu înseamnă că puteţi auzi pe străzi tînguirile, suspinele şi plînsul contribuabililor. Deoarece şablonul se prezintă ca o expresie mai mult sau mai puţin figurativă, are din capul locului un fel de alibi noetic : scapă de a fi controlat dacă este sau nu în corespondenţă cu faptele. Pe de altă parte însă, întrucît orice şablon cum se cuvine este uzat, curent şi absolut, nu poate să se dea nici drept valoare estetică, drept frumoasă ficţiune şi rod al fanteziei pure. Şablonul nu este nici expresia realităţii, nici manifestarea imaginaţiei ; el este ireal şi totuşi fără fantezie ; nu provine din realitate şi nici din spirit, ci le substituie pe amîndouă prin cuvinte goale.

Şablonul ca mecanism verbal, ca clişeu de gata, ca exagerare mai mult sau mai puţin afectivă, ca ornamentaţie verbală nu are nimic de a face, se

înțelege, cu căutarea, formularea critică și comunicarea experienței și cunoașterii. Mai rău este însă că nu este nici o minciună conștientă și intenționată. Un șablon nu poate fi răsturnat ca o greșeală sau un neadevăr. El este în afara adevărului și minciunii. Nici o înșelătorie logică, nici o absurditate nu concepe gîndirea omenească într-atît, cît un șablon. Pe un șablonard nu-l poți convinge, căci el minte inconștient, înșelat el însuși de cuvintele pe care le adoptă în locul faptelor. Cînd citești sau auzi de o mie de ori că dușmanul nostru este secular sau că lumea de astăzi este decadentă, nu mai ai nevoie de demonstrație, așa cum nu trebuie demonstrat că podul Palacký este podul Palacký. O anumită înșiruire de cuvinte devine pur și simplu un tabiet ; prin aceasta ea devine și convingere.

În general, în economia spirituală, șablonul are funcția de surogat : este un surogat de cultură, gîndire, punct de vedere, interes, sentiment, noțiune, convingere, credință ; este o falsificare esențială a tuturor valorilor spirituale. Spre deosebire de falsificarea alimentelor, aceasta este o activitate îngăduită și chiar respectată : în mare măsură este predată în școli, este practicată în ședințele politice și, odată cu inventarea tiparului și rotativei, a devenit un obiect de mare producție mecanizată.

Morala șablonului. I se reproșează șablonului că strică limba și stilul. Este adevărat, însă forța sa destructivă este mult mai profundă. Șablonul estompează deosebirea dintre adevăr și neadevăr. Dacă n-ar fi șabloane, n-ar mai fi demagogie, n-ar mai fi minciuni publice și n-ar fi atît de lesne să faci politică, începînd cu retorica și sfîrșind cu uciderea unor popoare.

CUVINTE ŞI EXPRESII

Principii ferme sînt unele fraze pe care le poţi repeta cu regularitate fără să ţi se facă ruşine. Pentru aceasta este nevoie de :

a) o anumită memorie, sau cel puţin exerciţiu ;

b) o anumită amnezie, care să-ţi evite senzaţia neplăcută că i-ai mai spus aceeaşi frază aceluiaşi om şi ieri, alaltăieri şi aşa mai departe ;

c) o anumită abilitate de a găsi în conversaţie o ocazie cît mai nepotrivită pentru recitarea frazei alească drept principiu ferm ;

d) în fine, o înţeleaptă limitare în numărul de principii ferme ; căci dacă sînt mai mult de două-trei, se contrazic în mod necesar.

Tu însă, tinere vîntură-lume, care ai prea multe idei ca să te repeţi şi prea puţină mulţumire de sine încît să consideri că merită să memorezi ceea ce ai spus deja o dată, tu nu eşti şi nu poţi fi un om cu principii ferme.

Asuprire insuportabilă sau situaţie care nu mai poate dura se spune de obicei despre lucruri care durează foarte multă vreme. Este ciudat. Fie situaţiile care nu mai pot dura au capacitatea miraculoasă de a se menţine, fie oamenii au capacitatea miraculoasă de a le suporta mai îndelung decît pe toate celelalte.

Mi-a ciripit o păsărică se spune pentru confirmarea a diferite noutăţi şi zvonuri mai mult sau mai puţin actuale. Cică păsărica ar ciripi că o anu-

mită cuconiță își înșală bărbatul sau că un ministru are niște necazuri pentru nu știu ce sau în genere că ceva nu este în ordine cu cineva. De obicei păsărica ciripește indiscreții de serviciu, secrete publice și scandaluri sociale. Eu dau mare atenție ciripitului păsărelelor; de cele mai multe ori ele ciripesc în văzul lumii și atît de tare ca zidarii pe schelă și pot jura că ciripesc despre problemele lor păsărești fără ca niciodată, dar niciodată să se amestece în treburile altor oameni. Niciodată nu le-am surprins șușotindu-și pline de importanță despre lucruri în care n-au nici un amestec, ca de exemplu viața particulară a cuconițelor din vecini. Nu ciripesc niciodată despre politică și nu își comunică noutăți despre ce s-ar fi întîmplat sau ce se va petrece în zilele imediat următoare. Este adevărat că ciripesc, ba chiar zbiară, vociferează, se ceartă și se bat, însă jur că nu se ocupă de bîrfe. Aceasta este treaba presei și a politicienilor, nu a păsărelelor. Păsărelele sînt superioare renumelui lor: nu ciripesc despre nimic din ceea ce faima le atribuie. Doar oamenii ciripesc despre lucruri în care n-au nici un amestec sau despre care nu știu mai nimic.

Asta o știu și copiii. Așa mi-a spus un automobilist, atunci cînd m-am trădat că nu știu foarte clar ce este o transmisie cardanică. De atunci mă uit la fiecare copilaș cu un anumit respect, ca la o făptură care știe ce este o transmisie cardanică. Cînd, cu mulți ani în urmă, nu știam ce este cosinus sau între ce ani a domnit Karel al IV-lea, profesorii îmi spuneau mustrător că asta o știu și copiii. Deunăzi am citit chiar într-un articol economic că astăzi știu și copiii cîte ceva despre standardul aur sau despre tarifele preferențiale. Dragi prieteni, copiii aceștia sînt absolut miraculoși; știu totul. Dacă s-ar aduna tot ceea ce, conform afirmațiilor noastre, ale adulților, știe orice copil, ar ieși un dicționar științific de toată frumusețea în pai-

sprezece volume. Dacă un singur adult ar şti tot ce „ştiu şi copiii " ar fi de nesuportat prin felul cum şi-ar zăngăni cunoştinţele. Cu copiii lucrurile stau mai bine : orice copil ştie desigur, ce este o transmisie cardanică şi că bimetalismul este un punct de vedere perimat, însă nu dă aceasta la iveală faţă de ceilalţi.

Cerinţele noastre îndreptăţite. Le găsiţi în orice rezoluţie politică sau de breaslă. Le găsiţi în orice declaraţie de război. Fără a le cerceta mai îndeaproape justificarea, vom atrage atenţia doar asupra unui fapt remarcabil : că nimeni nu a spus încă „cerinţele noastre neîndreptăţite". Neîndreptăţite sînt doar pretenţiile altui partid politic sau altui popor. Orice pretenţie care este a noastră, este deja *ipso facto* îndreptăţită. „Cerinţele noastre îndreptăţite" înseamnă un pleonasm inutil. La ce bun atîtea cuvinte ? Spuneţi numai „cerinţele noastre". Va fi mai scurt. Şi va fi mult mai limpede. Chiar brutal de limpede.

În numele demnităţii noastre sau pentru prestigiu se cere totdeauna ceva energic, mai ales dacă este vorba de demnitatea poporului sau a statului. Nu-mi amintesc ca vreun stat, în numele demnităţii sale, să fi oferit ceva bun şi plăcut, de pildă să înapoieze libertatea unui popor subjugat sau să ispăşească vreo nedreptate. Nu este în interesul demnităţii să dai ci doar să vrei ceva. De îndată ce dincolo de gardul vecinului se vorbeşte despre onoare, este recomandabil să-ţi închizi găinile în coteţ şi să fii pregătit.

Pentru asigurarea păcii se sporeşte de obicei înarmarea pe uscat, în aer şi pe mare. Ce să-i faci, aşa stau lucrurile ; închipuiţi-vă însă că tot atît de evident şi de curent s-ar spune : „Pentru ca la noi la serviciu să fie asigurată coexistenţa paşnică, îmi voi lua cu mine un revolver încărcat. Pentru ca pe strada noastră să fie asigurată liniştea, îmi

voi vîrî în buzunare niște grenade de mînă". Ar fi o lume bizară. Este o lume bizară.

A asigura de prietenia nestrămutată le este permis numai diplomaților. Dacă în viața particulară cineva ar veni să ne asigure de prietenia sa nestrămutată, ar trezi în noi bănuiala : „Individul acesta îmi coace ceva".

Relații încordate — iată una dintre formele pasive care nu pot fi înlocuite prin modul activ al verbului. Pot spune că între două state există relații extrem de încordate, însă niciodată nu se spune că cineva ar încorda cu multă ardoare aceste relații. Cel mult se poate spune, impersonal, că relațiile internaționale s-au tulburat, așa cum spunem că cerul s-a înnorat sau că o boală s-a înrăutățit. De unde se vede că tot mai considerăm politica, mai ales pe cea înaltă, drept ceva independent de acțiunea oamenilor, la fel ca fenomenele naturii și cataclismele.

În interesul coexistenței pașnice se recurge de obicei la intervenție armată.

Relații corecte sînt forma cea mai blîndă de încordare internațională. Așa numitele relații apropiate, prietenești sau de alianță, nu sînt, pare-se considerate corecte.

Cineva ar trebui. Cineva ar trebui să facă ceva pentru ca situația să se îmbunătățească. Cineva ar trebui să dea imbold ca lumea să facă ceva. Cineva ar trebui să vorbească deschis cu cei de la putere. Ar trebui să se întîmple ceva, cît nu este prea tîrziu. Cineva ar trebui să preia inițiativa în această chestiune. Aceste afirmații, și altele asemănătoare le auzim de cîteva ori pe zi, cu atît mai des cu cît timpurile sînt mai grave ; de obicei, în aceste cazuri se și indică în linii mari ce ar trebui acel cineva să facă pentru ca totul să se amelioreze și să se rezolve toate dificultățile ; singurul lucru care rămîne oarecum nedecis este cine este

cel care ar trebui să o facă. Însă cineva ar trebui să o facă.

În schimb nu se spune aproape niciodată : ar trebui să fac una și alta ; ar trebui să fac ceva măreț și hotărît. Tot atît de rar apare și afirmația : Noi, cei care stăm aici, ar trebui să facem singuri aceasta sau cealaltă ; ei, îi dăm drumul ? Fantezia și înțelepciunea omenească este direct inepuizabilă în inventarea sarcinilor pe care cineva ar trebui să și le asume ; în schimb este deosebit de zgîrcită cînd este vorba de ce ar trebui să facem sau să încercăm noi înșine. Din anumite pricini, ideea că ar trebui să facem ceva noi înșine frînează foarte puternic zborul liber al meditației noastre despre ceea ce ar trebui să se facă ; în schimb ceea ce ar trebui făcut de cineva nu este mărginit de nici un fel de piedici.

Numai că, din cîte știm, lucrurile și faptele nu apar prin faptul că cineva *ar trebui* să le facă, ci prin aceea că cineva le face. Columb nu a spus că cineva ar trebui să navigheze spre vest, ci că el însuși va naviga într-acolo, dacă i se dă o corabie. Cînd cineva se îneacă, nu este de ajuns părerea rezonabilă că cineva ar trebui să sară în apă după el. Istoria are, mai degrabă, nevoie de oameni care fac ceva decît de oameni care propun ce anume ar trebui cineva să facă.

DESPRE LIMBA ACTUALĂ

Prin meritele Cercului lingvistic din Praga și a serilor sale de discuții s-a constatat că printre noi există un interes mare și viu privitor la limba noastră. Nu este vorba doar de a se soluționa vechiul conflict între puriștii în materie de limbă și partizanii unei limbi vii, maleabile și care, prin urmare, ajunge cu timpul să dea în clocot peste normele lingvistice fixate. Cred că în acest conflict — ca și în atîtea altele — nu se va ajunge la un acord asupra *cui* are dreptate, însă se poate cădea de acord asupra problemei *unde* are dreptate fiecare, în ce domeniu de utilizare. O limbă vie este ca și natura, unde fiecare fir de iarbă, fiecare vrabie se deosebește prin ceva de toate celelalte. Într-o măsură, fiecare om își are idiomul său propriu ; fiecare familie își are argoul său, fiecare grup, fiecare pătură are vocabularul, cadența, caracteristicile sale de exprimare : și în deosebi, fiecare poet și scriitor își are propriul său limbaj. Viața, în întregul ei, este individualizare ; unitatea, validitatea, regula generală este doar o operă a abstracției. Altfel stau însă lucrurile cu limba cehă ca obiect de învățămînt ; din acele mii și sute de mii de idiomuri vii cărora, global, li se spune limbă, nu poate fi predată decît o singură limbă, mai mult sau mai puțin normalizată, stabilă și convențională. Aceasta este, aș zice, limba literală — spre deosebire de limba vie și literară ; o limbă

şcolară, preparată sau abstractizată artificial într-o anumită măsură ; pe scurt limba gramaticală. Nici aceasta nu este valabilă pentru vecie, se va adapta şi ea utilizării populare, însă în primul rînd nu trebuie să-şi asume o valabilitate care nu i se cuvine : nu trebuie să încerce a înlocui limba vie. Trebuie să fie fundamentul teoretic şi nu normarea practică a limbii vii. Aş spune astfel : bine ar fi ca scriitorii să fie puriști, însă nu mi-aş dori ca puriştii să fie scriitori — pur şi simplu din motive filologice. Un bucătar trebuie să ştie ceva higienă, însă dacă profesorii de higienă ar găti, probabil că n-ar fi de mîncat. Conflictul între puriști şi noi, ceilalți, este zadarnic : puriştilor le aparţine şcoala iar nouă ni se cuvine să vorbim, să comunicăm, să facem poezii şi — din timp în timp, aşa cum ne întoarcem practic la tabla pură a înmulțirii, să ne adresăm gramaticii pure a limbii noastre.

Însă dacă există deja acest interes însufleţit pentru limba noastră, aş veni şi eu la moară cu picătura mea de apă. Nu mă refer la limba literară ; ba chiar cred că aceasta este acum mai vie, mai bogată şi mai flexibilă decît cum ne-a fost înmînată. Mi se pare că în oarecare primejdie se află limba vie, limba oamenilor între ei. Limba populară actuală este mai plată, mai stearpă şi mai sărăcăcioasă decît era limba bunicelor noastre. Seamănă din ce în ce mai mult cu fisele de joc tocite : este neadevărată, neconcretă, semidoctă. Se înţelege că aceasta este influenţa ziarelor, a literaturii populare, a şedinţelor politice şi aşa mai departe. Se spune întru apărarea limbii cehe gazetăreşti că în febrilitatea muncii ziariştilor nu rămîne vreme pentru o mai bună exprimare. Să nu credeţi aşa ceva ; pentru scrierea unui articol, ziaristul are cam tot atît timp cît i-ar trebui să i-l povestească cuiva. În cea mai mare parte din cazuri i l-ar povesti mai bine decît îl scrie ; în primul rînd, s-ar

exprima mai simplu. Handicapul lingvistic al ziaristului este acela că deseori el scrie ceea ce a mai scris de cel puțin douăzeci de ori, iar și mai frecvent, că este silit să scrie despre lucruri pe care nu le cunoaște bine și pe care le pricepe doar pe jumătate. Dacă este obligat să scrie un necrolog la moartea scriitoarei noastre Květoslava Vyskočilova-Mnichovohradištská, de care n-a citit în viața lui nici un rînd, ce poate scrie altceva decît niște șabloane tocite? Priviți, de pildă limbajul și scrisul politic, cu necesitatea sa fatală de a exagera și a amplifica totul; ce mai rămîne din limba care se obișnuiește cu cuvinte mari și definitive, fără să înțeleagă prin ele ceva măreț? Priviți, de pildă, limbajul funcționăresc, această monstruozitate îngrozitoare și ridiculă în ce privește vocabularul și sintaxa: nu este oare și aceasta o educare a oamenilor în spiritul teribilei idei că limba simplă, așa cum o vorbim, trebuie contorsionată cumva pentru ca să devină o limbă scrisă? Priviți, de pildă, teatrul: încă nu este gata o limbă a noastră literară care să poată fi vorbită cu glas tare. Iar dacă pornim din celălalt capăt: cum se va dezvolta limba populară și la sate, dacă este cu consecvență infectată cu cea mai grosolană golănie lingvistică de către unele fițuici humoristice? Și așa mai departe; într-un cuvînt, într-un pericol real nu este limba noastră scrisă ci limba vie, deci nu numai cultura, ci însăși națiunea.

Se înțelege că la aceasta cuvîntările nu sînt de folos; mai degrabă ar putea să ajute școala — nu numai educarea copiilor, ci și educarea învățătorilor. Să educe la învățători o aceeași repulsie față de șabloane cum o au față de greșelile de ortografie. Să nu mi-o luați în nume de rău, însă în situația actuală educația școlară mai curînd contribuie și ea la încetățenirea șabloanelor și la coșcovirea limbii. Însă și în viața obștească, în po-

litică, în literatură trebuie să purtăm lupta împotriva șabloanelor — printre altele și în interesul urgent al limbii materne. Lingvistica pozitivă ar trebui să devină, într-o măsură oarecare, politică, critică a vieții naționale, activism cultural în toată puterea cuvîntului.

CUM SE FACE UN ZIAR

Mai adesea, în ultima vreme — şi întotdeauna stăpînit de o încîntare deosebită, am citit romane de aventuri care încep cu soneria telefonului de pe biroul (sau din garsoniera elegantă) a unui tînăr ziarist, reporterul ziarului *Star* (sau *Herald), Dick Hubbard* (sau *Jimmy O'Donelly*) şi cu un glas înspăimîntat de fată care şopteşte în aparat : „Vă rog, veniţi repede ; tocmai s-a petrecut un groaznic asasinat pe strada Mickulland". După care susnumitul Dick Hubbard (sau Jimmy O'Donelly) sare în automobilul său şi se duce în strada Mickulland, descoperă urma răufăcătorilor, îi caută, este lovit în moalele capului sau ameţit cu cloroform, este azvîrlit într-un beci subteran, însă scapă şi îi urmăreşte mai departe pe criminali cu automobilul, cu avionul şi vaporul, după care, la sfîrşitul unei vînători pasionante şi primejdioase care durează pe puţin 14 zile, îi prinde. În cele din urmă, viteazul ziarist pune mîna pe telefon şi cheamă redacţia : „Alo, aici Dick (sau Jimmy) ; pregătiţi-mi pagina întîi, da, *întreaga* pagină întîi din Herald ; o să vă dictez o ştire senzaţională, pe care nu o va avea nici un alt ziar".

Poate că, de pe urma unor astfel de romane, mulţi cititori şi-au format o imagine foarte palpitantă despre modul în care arată munca redacţională şi, în general, despre cum se fac ziarele. Poate că ei îşi închipuie că în faţa fiecărei redacţii staţionează

un şir de automobile sport în care sar tinerii redactori şi se năpustesc pe urma aventurilor : că îi aşteaptă avioanele pe aeroporturi şi criminalii la locul faptei, că unui astfel de gazetar de nădejde i-ar fi îngăduit să hoinărească măcar şi o jumătate de zi fără să fie dat afară sau, cel puţin, ocărît de mama focului, că paginatorul ar accepta ca cineva să vină în ultimul moment cu o nouă pagină întîi a ediţiei de dimineaţă şi aşa mai departe. După o îndelungată experienţă la diverse ziare, pot să declar că, de obicei, Dick Hubbard şi Jimmy O'Donelly nu au nici automobil nici avion personal şi că goana lor după evenimente se limitează cel mai adesea la telefon şi la frunzărirea febrilă prin alte gazete ; precum şi că riscul lor cel mai mare, însă cronic, este de a avea neplăceri cu cineva ; fie cu redactorul şef, pentru că le lipseşte o ştire sau alta, fie cu tot felul de persoane, de regulă oficiale, pentru că încearcă să le smulgă prin telefon diverse amănunte. Sigur, nimănui nu îi este plăcut ca pe la miezul nopţii să-i sune acasă telefonul şi un ziarist vioi să întrebe dacă este adevărat cutare sau cutare, de pildă că sînteţi suspectat de asasinatul bunicii dumneavoastră. Cum, nu ştiţi nimic ? Regret, scuzaţi-mă de deranj. De asemeni, un astfel de reporter prompt este într-un veşnic galop pentru a băga la timp în ziar ultima ştire, fără ca aceasta să fie aruncată afară de paginator, care tocmai trebuie să facă loc unui mare discurs al lui signor Mussolini sau şedinţei comisiei bugetare din senat ; iar în timp ce ştirea sa de senzaţie trece deja prin rotativă, curierul aduce un exemplar proaspăt din ziarul concurent în care se află un detaliu sau o ştire în plus. Vă spun eu, viaţa lui Dick Hubbard sau a lui Jimmy O'Donelly este, în felul ei, dură şi palpitantă, chiar dacă aceştia nu sînt azvîrliţi în beciuri subterane sau legaţi de mîini şi de picioare şi răpiţi într-un misterios automobil negru. Şi încă Dick Hubbard sau

Jimmy O'Donelly sînt doar niște rotițe mici, oricît de repede s-ar învîrti ele, din mașinăria redacțională a ziarului. Pînă și secția sportivă îi privește cu o anumită condescendență, ca să nu mai vorbim despre asemenea ași ai gazetăriei ca redactorii economici sau autorii articolelor de fond în persoană ; însă despre toate aceste secrete interne ale ziarelor și despre altele va mai fi vorba în cele ce urmează.

La ziare, ca și la alte îndeletniciri, interesant este nu atît cum se fac, cît, mai degrabă, că, în genere, există, ba chiar că pot apărea zilnic. Încă nu s-a pomenit ca într-o bună zi ziarele să apară cu înștiințarea succintă că în ultimele douăzeci si patru de ore înainte de închiderea ediției nu s-a întîmplat nimic deosebit și, deci, că nu e despre ce să se scrie. Cititorul își primește zilnic articolul său politic și știrile sale despre picioare rupte și sport și cultură și economie națională ; chiar dacă întreaga redacție ar zăcea de gripă, ziarele ar apărea și în ele s-ar afla toate rubricile, ca de obicei, iar cititorul nici n-ar băga de seamă nimic și ar bombăni gazeta ca întotdeauna. Pe de altă parte, paginatorul se jură zi de zi că nu-i încape în ziar tot ce trimite redacția și că dacă domnii redactori își închipuie că poate face farmece... și așa și pe dincolo ; însă pentru că, pesemne, poate să facă farmece, în ziar încap toate rubricile, exact atîtea cîte trebuie pentru a umple toate coloanele de sus pînă jos ; nu este oare acesta un miracol cotidian ? Tot așa, mecanicul de la rotativă proclamă în fiecare zi că așa nu mai merge, degeaba, ce-și închipuie domnii aceia de sus, de altfel rotativa nu mai e bună de nimic și el poate pune capul jos că azi nu mai tipărește pînă la sfîrșit. Și iată, în ciuda tuturor acestor fenomene ziarele apar — și vor apărea și mîine și poimîine ; este o minune eternă despre care cititorul nu știe, însă care ar merita o venerație tăcută și pioasă.

DIN CE SE COMPUNE ZIARUL

Ziarul se compune din redacție, unde este scris, din tipografie, unde este cules și tipărit și din administrație și expediție unde este vîndut și distribuit. La prima vedere totul este foarte simplu, însă în realitate această diviziune abundă de relații încîlcite și neclare. De pildă, redacția trăiește cu convingerea fermă că ea face ziarul și că acesta ar putea fi foaia cea mai citită din lume ; iar dacă nu se află în toate mîinile, este desigur vina administrației, care nu izbutește să găsească drumul către această mulțime de cititori prezumtivi. În schimb, administrația își duce viața în credința profundă că ziarul este opera ei, pe care redacția o strică sistematic : de pildă acum s-au pierdut cinci abonați care s-au simțit jigniți de un articol împotriva spiritismului, iar un cititor din Golčův Jeníkov anunță că va renunța la ziar, pentru că a publicat ieri un articol de fond cu care el, abonat de ani de zile nu este de acord. „Domnii aceia ar face mai bine să se lase de politică", își spune administrația ; orice fel de politică faci, tot te ciocnești de ceva și s-a zis cu cîte un abonat. În fine, tipografia constată că nu are pe lume decît doi dușmani de moarte : redacția, care ar vrea ca închiderea ediției să aibă loc cît mai tîrziu, și administrația împreună cu expediția care vor să primească ziarele din rotativă cît mai devreme, ca să prindă trenurile și legăturile poștale. Cum pot să-i mulțumesc pe amîndoi, se gîndește tipografia cu amărăciune și neputință ; ia să-i aduci aici pe domnii aceia, să vadă și ei odată cum se fac ziarele !

Într-un sens mai larg, aparțin de ziar și așa numitele cercuri de abonați și de cititori, cărora li se mai spune și publicul nostru cititor sau opinia noastră publică conștientă. Ei constituie compo-

nenta care citește ziarul, dar care mai și intervine în el, mai mult sau mai puțin activ, așa încît vom vorbi despre ea separat.

DESPRE REDACȚIE

Colectivul de redacție. Colectivul de redacție nu este un fel de stat major ci pur și simplu totalitatea membrilor activi ai redacției. Unii dintre ei poartă halate albe de lucru, asemănătoare cu cele ale frizerilor, însă acestea nu indică vreo demnitate sau vreun grad special. Le poartă mai ales redactorii care duc o viață sedentară la masa redacțională ; în schimb, cei care aleargă prin oraș, merg la parlament sau frecventează tot felul de ședințe și de consfătuiri, evoluează în costum civil obișnuit. Cel mult ascund sub reverul hainei insigna de ziarist pe care o scot la iveală doar dacă portarul nu vrea să le dea drumul undeva.

Pe cîte știu, nimeni n-a încercat încă să cerceteze din ce fel de oameni provin ziariștii. Există, ce e drept, o școală de gazetărie, însă n-am dat încă peste vreun ziarist care să o fi absolvit ; în schimb am constatat că fiecare ziarist a fost cîndva medic, inginer, jurist, literat, funcționar la instituția de export sau nu mai știu ce altceva, la care, dintr-un motiv sau altul, a renunțat. Sînt uneori, ca să zic așa, niște existențe ratate, care se „împotmolesc" în gazetărie. Nu se spune despre nimeni că s-ar fi „împotmolit" în profesia de deputat sau de director de bancă, însă ziaristul, de obicei, se „împotmolește", aproape la propriu, conform proverbului „o gheară dacă se agață, întreaga pasăre e prinsă". Omul devine ziarist, de regulă, prin faptul că, tînăr și neexperimentat, scrie ceva la un ziar ; spre marea sa mirare aceasta apare, iar cînd sosește din nou cu un manuscris, un domn în halat alb de la redacție îi spune : „Ia să ne mai scrieți cîte ceva !"

În majoritatea cazurilor omul devine ziarist fiind momit : nu cunosc pe nimeni care din copilărie să fi bătut toba doar despre faptul că se va face odată și odată ziarist. Poate că și-a dorit să fie proprietar de călușei, mecanic de locomotivă sau marinar și iată, printr-un fel de deraiere de pe linia viselor sale a devenit membru al consiliului redacțional. Uneori omul se apucă de gazetărie pentru că își închipuie că are un condei bun, însă nici aceasta nu e o condiție obligatorie. Pur și simplu, ziariștii, la fel ca și actorii sau politicienii, se recrutează din rîndul unor persoane de cele mai felurite profesii, care într-un fel sau altul o apucă pe o cale greșită.

Redactorul șef, șeful, bătrînul sau nenea este căpetenia redacției. Această căpetenie se ascunde cea mai mare parte din timp, în camera sa, în care ține consfătuiri, primește vizite și rapoarte, iar uneori și scrie ; din cînd în cînd însă, iese din ascunzișul său și face scandal cum că din ziar lipsește o anumită știre sau că un nătărău a făcut o încurcătură sau așa ceva. Într-o astfel de clipă, orice făptură din redacție tremură ca un animal din junglă cînd răsună răgetul regal al tigrului ; pînă și țăcănitul mașinilor de scris este mai înăbușit decît altădată, iar omul de serviciu clincăne mai puțin cu farfuriile și paharele în care aduce cina. Alteori însă, în biroul închis al șefului domnește o tăcere frapantă și misterioasă ; înseamnă că are loc cîte o vizită influentă, iar peste întreaga redacție se așterne un fel de amortizare plină de importanță, care amintește de un sanatoriu. Majoritatea redactorilor șefi sînt loviți de un blestem : ei suferă de înspăimîntătoarea presimțire că tot ce nu trece prin mîinile lor ascunde negreșit o gafă, dar și de conștiința tristă că nu pot citi nici a cincea parte din ceea ce intră în ziar. Pe masa lor se grămădesc munți de scrisori și de manuscrise pe care nu le pot răsfoi nici în trei ani de zile. Am cunoscut un

șef, care de fiecare dată cînd aluviunile de hîrtie de pe biroul său treceau de înălțimea de un metru, punea pur și simplu să i se mute biroul cu hîrtii cu tot într-un colț și să i se aducă un altul. Visul favorit al celor mai mulți redactori șefi este acela că ei sînt cei chemați să reformeze cumva întreaga muncă redacțională pentru ca să o poată cuprinde — și își petrec aproape jumătate din viața lor utilă dînd tot felul de directive, circulare, decizii, mementouri și sfaturi, cum să se simplifice activitatea redacțională ; care recomandări, deși sînt îndeplinite pînă la ultimul punct, nu schimbă nici cu o iotă harababura plăcută, gălăgioasă și zăpăcită a redacției.

Redactorul responsabil este, de obicei, cel mai pașnic om din colectivul redacțional, care, cum se spune, n-ar omorî nici o muscă ; cu toate acestea el este dat în judecată pentru fiecare calomnie pe care a săvîrșit-o ziarul său. El este, de profesie, țapul ispășitor, care preia păcatele celorlalți, însă poartă această culpabilitate de împrumut cu stoicism și devoțiune. Dacă ziarul său scrie despre cineva că este o canalie politică și, în general, o lepădătură, și dacă, împotriva oricăror așteptări, respectivul se simte prin aceasta calomniat și supus oprobriului public, redactorul responsabil este chemat în fața tribunalului pentru a răspunde. Iar el oferă binevoitor dovada adevărului sau proclamă modest că nu a citit, nu a scris și nu a dat spre publicare articolul cu pricina, ceea ce este de regulă adevărul curat, după care se învoiește să dea în ziar, o dezmințire, cum că afirmațiile incriminate s-au bazat pe informații eronate și că el, redactorul responsabil, n-a avut de gînd în nici un fel să îl ofenseze pe domnul reclamant. Cît despre acuzațiile din presă, opiniile despre acestea sînt foarte divergente : cei despre care se scrie în ziar dintr-un motiv sau altul, au de obicei sentimentul penibil că onoarea lor este terfelită în noroi și că niciodată nu li se poate da destulă satisfacție pentru aceasta,

ceea ce, în general, este adevărat ; pe de altă parte, ziariștii constată cu amărăciune că nu se mai poate scrie în ziare nimic ce să nu poată fi reclamat drept o calomnie — și au, în acest sens, deplină dreptate. Dacă scrii despre un hoț de buzunare pedepsit de treizeci de ori că este un cunoscut hoț de buzunare, te pomenești că domnul respectiv te acuză de calomnie, iar tu pierzi, adică pierde redactorul responsabil — și totul costă o groază de parale. De unde se vede că meseria de redactor responsabil nu este deloc ușoară și cere un temperament liniștit și răbdător.

Redactorul de noapte, căruia i se mai spune și redactor de zi sau de serviciu precum și unchiul sau vătaful și tot felul de alte nume, este o altă verigă esențială în organizarea ziarului. La masa lui se adună pe de o parte toate manuscrisele care trebuie să „intre la tipar", pe de altă parte toții redactorii care în clipa respectivă nu scriu sau nu telefonează ci se plîng de gripă, schimbă păreri și anecdote fac antrenamente de box, se așează pe mese, mănîncă cremvuști, demontează aparate de fotografiat, înjură nenorocita asta de viață, citesc ziarele de seară și, în general, provoacă o gălăgie mare și plină de însuflețire. În mijlocul acestui haos stă redactorul de noapte și scurtează știrile Agenției de presă, dă sfaturi medicale, citește ziare, îi dăscălește pe redactorii mai tineri, primește poșta și pe reprezentanții diferitor asociații care aduc informații despre adunarea lor generală sau despre o serată filantropică în pregătire, le aruncă (informațiile) la coș, trimite material la teleimprimator sau la zețărie, examinează corecturile, detestă din toată inima parlamentul, juriile, discursurile ministeriale, festivitățile și alte instituții care furnizează ziarului niște „cîrnați uite-așa de lungi", știe totul și vorbește despre orice cu o mare erudiție de specialist, dar mai ales despre sănătatea lui, care este întotdeauna zdruncinată de acest serviciu

extenuant și complicat și visează la traiul pe care l-ar duce dacă ar fi altceva. Încă n-am întîlnit redactor de noapte care să nu geamă sub povara destinului său — și pe drept cuvînt, căci, fără îndoială, am omis să menționez cel puțin nouă zecimi din grijile, atribuțiile și necazurile care se adună pe masa sa și în jurul ei. Aici se construiește, de fapt, ziarul, cu toată această alergătură și vorbă lungă, haos și zarvă, cu galopul și cu obstacolele, cu hazul său și cu truda sa nestîrșită. Și totuși, ca să știți, acesta este cel mai idilic loc din întreaga redacție ; pe aici apare fiecare cînd își termină treaba, spune „uf" și, cu mari delicii, îi deranjează pe ceilalți, iar după ce a făcut tot ce i-a stat în puteri să sporească zăpăceala redacției, declară cu satisfacția datoriei bine îndeplinite că de-acum el pleacă. Dacă, în anumite privințe, ziariștii se aseamănă fiicelor lui Danaus, osîndite printr-un blestem divin să ducă apă în ulcioare fără fund, redacția de noapte sau de serviciu este un fel de odaie de servitoare în care aceste Danaide se reped pentru o mică pălăvrăgeală și bîrfă ; iar Danaida de serviciu sau de noapte le privește din buletinul său de presă fără fund și declară posomorîtă : „De voi e bine : dar dacă ar trebui să stați aici pînă după miezul nopții, ca mine, și dacă ați avea de a face cu așa un balamuc cum am eu azi..."

*

În schimb, o viață mai liniștită și destul de retrasă este cea dusă de secretarul de redacție. Lui îi revine sarcina de a desface corespondența și a o distribui titularilor de rubrică : trebuie să citească ce „ne scriu cititorii" și, uneori, să le și răspundă. El, sărmanul, trebuie să citească și manuscrisele și să le returneze exprimînd regretul că „din lipsă de spațiu nu putem publica în ziar contribuția dumneavoastră". Tot el îi primește și pe vizitatorii care se zbat în zadar ca să poată vorbi cu redac-

torul șef. Este vorba, de obicei, de ființe bizare cu buzunarele înțesate de manuscrise sau de domni supărați care vin să protesteze că breasla lor onorabilă (de pildă a măcelarilor) a fost jignită prin ceva din ziar ori aduc documente că îi cheamă František Novoměstský și că nu sînt una și aceeași persoană și nici măcar rude cu Felix Staroměstský despre care s-a scris în ziar că a fost arestat sub bănuiala de a fi furat țevărie, cerînd să li se dea satisfacție publică pe această temă în ziar. Mai sînt vizitatori care vin să atragă atenția asupra diferitelor abuzuri și propun ziarului să le remedieze, sau cel puțin, să țintuiască la stîlpul infamiei acest grajd al lui Augias și, în fine, foarte adesea diverși nebuni liniștiți, excentrici și maniaci care se adresează cu deosebită satisfacție fie șefului statului fie celei de a șaptea puteri cu petițiile, reclamațiile și proiectele lor — și trebuie să fie domoliți și dați afară cu blîndețe.

În sfîrșit, secretarul de redacție are în grijă diverse afaceri interne, cum este de exemplu arhiva redacțională, unde sînt pregătite dinainte necrologurile tuturor personalităților în viață, pentru cazul că li s-ar năzări să treacă pe lumea cealaltă imediat înainte de închiderea ediției. Din aceste pricini și din altele, secretarii de redacție sînt de obicei firi melancolice și nervoase.

*

Ceilalți membri ai colectivului de redacție sînt titulari de rubrici, adică fiecare are în grijă rubrica sa și „fiecare nu-și vede decît de ale sale". Părul său nu încărunțește de grija ca în numărul următor al ziarului să fie cuprinsă întreaga cunoaștere a lumii începînd cu ultimul discurs al premierului britanic și pînă la Spargerea de la tutungeria din strada Dlouhá ; dimpotrivă, fiecare dintre titularii de rubrică ridică din umeri fără să priceapă cum de poate cineva să citească celelalte rubrici de

exemplu cea politică sau economică. În ciuda acestei conștiințe de clasă a fiecărui titular de rubrică, nu toate rubricile se bucură de aceeași stimă în cadrul redacției însăși. Există trepte ierarhice, începînd cu înalții mandarini cum sînt autorii de articole de fond și pînă la frații laici care hoinăresc prin lume și procură pîinea cea de toate zilele a știrilor locale și a reportajelor. La ziarele mari și la cele politice, de cea mai mare stimă se bucură însă secția politică.

Secția politică sau, mai pe scurt, „politicienii" sau „bărbații de stat" sînt de două feluri : cei de la externe și cei de la interne. Cei de la externe sînt întrucîtva mai distinși și mai de elită, însă nu prea sînt luați în serios ; de obicei nu sînt inițiați în nici un fel de mistere deosebite și nici nu dețin informații strict confidențiale, în schimb se disting prin cadrul de idei în care situează evenimentele actualității internaționale, față de care adoptă un punct de vedere favorabil sau unul negativ. Ei sînt, de regulă, firi sceptice și subliniază deseori că este necesar să se aștepte evoluția ulterioară a lucrurilor. Dimpotrivă, „politicienii" interni sînt mai bătăioși și mai puțin rezervați ; se tutuiesc cu un mare număr de deputați, senatori, ba chiar și miniștri și se străduiesc plini de zel să capete informații confidențiale și personale, pe care, desigur, nu le pot da la ziar, însă fără de care, probabil, nici n-ar putea închide ochii. Spre deosebire de „politicienii" externi, cei interni cam subapreciază cadrul de idei și judecă politica mai degrabă după interesele personale și temporare de care sînt conduși oamenii politici ; au opinii, în majoritate, foarte aspre și se exprimă despre politică într-un mod familiar prin excelență, însă cum pun mîna pe condei (sau pe mașina de scris) sînt numai înțelepciune elevată și convingătoare, așa încît fiecare cititor conștient meditează, pe drept cuvînt, cu cît ar fi mai bine pe lume dacă întreaga politică

s-ar conduce după aceste păreri și articole. Și printre redactorii de politică internă există diverse grade din punct de vedere ierarhic ; un corespondent parlamentar se află deasupra corespondentului din senat, autorul articolului de fond de duminică deasupra autorului de articole de fond din zilele de lucru : însă cu toți își poartă cu voioșie propria lor importanță și răspundere prin restul poporului de ziariști ; ei sînt mărimile și așii redacției, iar uneori dintre ei apar și oameni politici.

Secția economică se situează în zilele noastre imediat în urma secției politice. Cu toate că bănuiesc că puțini dintre membrii colectivului de redacție au vreun interes personal în bursa de acțiuni sau în evoluția prețurilor cu ridicata, există ipoteza tacită că cineva citește toate acestea și că, deci, ziarul nostru are nevoie de ele. Secția economică este de obicei locul cel mai liniștit din ziar ; este acoperită de munți de rapoarte anuale, statistici, buletine, publicații, documente oficiale economice și alte aluviuni de hîrtie pe care redactorii economici le adună cu gelozie. Odată și odată, toate o să se năruie fără îndoială, peste ei — și apoi nimeni nu va mai putea să găsească scheletele lor descompuse ; însă rubrica economică va apărea în continuare iar acele grămezi de statistici și de buletine se vor înălța tot mai sus și mai sus, atît e de demnă de încredere și de tăcută în munca sa această secție. O turburare mai acătării domnește aici doar atunci cînd amenință un mare discurs al ministrului de finanțe, sau al altui vrăjitor al economiei ; atunci membrii secției economice răsar dintre hîrtiile lor și imploră ca acel discurs să apară în ziar neprescurtat și mai bine să se lase de o parte tot restul. Altfel, trăiesc destul de fericiți și de nederanjați printre cifrele lor ; nici nu scot în evidență, ca ceilalți ziariști că „văd înlăuntrul lucrurilor“ și că „știu ei ce se ascunde aici“ și „că, doamne, ce ar mai putea ei să spună“ și așa mai departe ; în atmosfera

gazetărească, cam zăpăcită și vînturatecă, fac o impresie liniștitoare și solidă de savanți particulari.

*

Secția culturală (sau, mai simplu, culturalul, savanții, cuconașii sau boierii) are trăsături ceva mai instabile și nu este considerată drept gazetărie în toată puterea cuvîntului ; mai degrabă este un ornament al ziarului și un fel de rezervație de individualități. Ea apără și veghează cu strășnicie elementul libertății spiritului și independenței critice, ceea ce se manifestă de obicei prin faptul că adoptă puncte de vedere mai mult sau mai puțin personale ; de aceea, rubrica culturală nu prea are, de regulă, multe în comun cu ceea ce se numește linia ziarului. Secția culturală constă din referenți literari, muzicali, teatrali și plastici ; dacă aceștia scriu articole mai lungi, nu li se mai spune referenți sau recenzenți, ci critici. În cea mai mare parte, ei resimt o antipatie întemeiată față de toți cei care le dau de lucru scriind cărți sau prezentînd concerte : o agravare deosebită a destinului lor este reprezentată de aniversările și necrologurile marilor noștri oameni de cultură. Firea lor se aseamănă, în mare, cu cea a profesorului de latină din liceu care spune despre sine : „Sînt sever, însă drept". Duc o viață cam retrasă și nu prea au nimic comun cu figurile tipice ale mediului ziaristic.

*

Un cu totul alt spirit, de combativitate și forță bărbătească, domnește în secția sportivă sau la „sporti". „Sportiv" devine de obicei un om care chiar a practicat cu pasiune — să zicem — fotbalul ; pentru aceasta este pedepsit prin aceea că acum trebuie să se prezinte ca un expert în patinaj, scrimă, schi, box, tenis, alergări și disc, natație,

zbor fără motor, canoe, basket, tir, curse de cai, hokei, automobilism, ciclism, aviație, tir cu arcul și alte cîteva duzini de sporturi. Ca urmare a acestei cuprinzătoare activități sportive el își petrece majoritatea vieții în redacție, se îngrașă și primește vizitele unor sportivi pasionați care îi aduc știri de la tot felul de competiții, întreceri, campionate și întîlniri. Este un neîntrerupt „du-te vino" de flăcăi cu umeri largi, picioroange lungi și, în general, mătăhăloși, din care o să iasă odată probabil tot redactori sportivi, care îi vor primi pe alți sportivi noi și pasionați ; însă unde o să se ajungă cu asta, nu-mi pot da seama. În afara rubricii sale, un redactor sportiv reprezintă în redacție un element de optimism îndrăzneț, de cavalerism și, în genere, de virtute bărbătească ; asta ține de profesia sa. În adîncul sufletului, el este fie slavist, fie spartan *, însă ascunde aceasta prin înflăcărarea pentru fair-play și prin credința în misiunea morală superioară a sportului adevărat. În același timp, nu trece sub tăcere faptul că vede cu toată claritatea prin stările de lucruri deplorabile din sportul nostru și că, dumnezeule, ce le-ar mai zugrăvi el dacă s-ar putea scrie despre ele.

*

Corespondentul juridic sau „juristul" furnizează ziarului așa-numita cronică judiciară. Presupusa sa misiune este de a fi prezent la fiecare dezbatere de la tribunal și a relata cititorilor desfășurarea ei, însă întrucît dezbateri sînt multe și nu poți fi în același timp la toate, ca să alegi ce este mai interesant, s-a dezvoltat o bursă deosebită, la care „juriștii" fac schimb de procese ; unul aduce, spre binele colectiv, un escroc sentimental, altul o firmă

* Susținător al echipei de fotbal Slavia sau Sparta (N.T.).

bancară falimentară, al treilea — povestea despre cearta dintre madam Netolická și madam Vorlová și așa mai departe. Iar pentru că nici în timpul vacanței tribunalului din ziar nu poate lipsi rubrica judiciară, ca cititorii să nu înjure, la această bursă se și născocesc cazuri judiciare fictive ; acestea se disting, de obicei, de cele reale prin faptul că sînt mai interesante. Corespondentul juridic are un temperament înăcrit și cam cinic, poate că și pentru că în sala tribunalului a căpătat o experiență cam sumbră despre firea omului, însă în primul rînd pentru că cititorii (și mai ales cititoarele) citesc cel mai mult rubrica sa, iar lui totuși nu i se acordă nici un fel de apreciere. Pe deasupra, el știe dinainte foarte sigur cum va ieși fiecare proces, pentru că îi cunoaște pe judecători : acela este ca un călău față de braconieri, celălalt nu iartă nimic celor care trăiesc pe picior prea mare și așa mai departe. O trăsătură caracteristică : are o părere deosebit de sceptică despre justiția pămîntească, precum și despre poliție, denunțători, avocați, martori, criminali și ceilalți oameni.

*

Domeniul așa numitei secții locale sau „localiștilor" ori reporterilor nu este cîtuși de puțin simplu : de el ține tot ce s-a întîmplat de curînd în orașul nostru și în universul înconjurător ca și tot ce nu ține de alte rubrici enumerate mai sus, adică ședințe și festivități, faptul divers și problemele urbanistice, primele ciuperci la piață și înmormîntările giganților naționali, furtunile, inundațiile, știrile din înalta societate, diverse fapte necuviincioase, adunări generale a tot felul de asociații, societăți, corporații și uniuni, tot felul de demonstrații, manifestații și incendii, dezveliri de monumente, interviuri cu străini de vază, vernisaje ale expozițiilor și așa mai departe. De obicei,

această muncă trebuie cumva împărțită ; există deci un reporter special pentru afaceri criminale și polițienești, care întreține relații excelente cu poliția noastră (deci nu are o părere bună despre jandarmeria noastră) sau cu minunata noastră jandarmerie (în care caz are o opinie foarte critică despre poliția noastră), în funcție de care dintre sursele de știri este mai abundentă. Un reporter de fapt divers cum se cuvine este iute ca vîntul, le spune polițiștilor „flăcăii noștri", are înclinații detective și se vîră și unde n-ar trebui. Alt domeniu al secției locale sînt afacerile comunale, începînd cu consiliul orășenesc și sfîrșind cu starea proastă a closetelor publice. Mai este un reporter care are în grijă mai ales chestiuni sociale, obștești și colective cum sînt ședințele, problemele de politică a angajărilor, diverse organizații, asociații, uniuni, ligi, camere, sindicate, comitete și comisii. În ce privește filmul, acesta în majoritate șovăie pe linia de despărțire dintre secția locală și cea culturală. Precum se vede, secția locală nu are frontiere precise ; am putea chiar clasifica în modul cel mai general consiliul redacțional în două categorii : cei cu articolele, care scriu fraze și articole lungi, și cei de la secția locală care se exprimă în cunoscutul stil telegrafic al știrilor locale.

*

Cercul exterior al colectivului de redacție este format din așa numiții colaboratori externi. Aceștia au în sarcină diverse rubrici speciale, de pildă, șahul, filatelia sau vînătoarea, însă nu sînt ziariști de profesie ; de obicei nici nu au masa lor în redacție și aduc, timizi colaborările lor redactorului de noapte. Ei fac parte din categoria lucrătorilor plini de abnegație și manifestă amărăciune doar dacă în ziar apare ceva din domeniul lor ce nu provine din propriul lor condei, drept care conține o mulțime

de greșeli și de păreri de diletant, care ar trebui corectate.

*

Un alt gen de colaboratori mai mult sau mai puțin regulați sînt așa numitele personalități. De multe ori este vorba de profesori universitari, miniștri sau alte personaje importante ; ei scriu articole de fond pentru numerele deosebit de sărbătorești, se exprimă — la cererea redacției — despre anumite chestiuni publice care au legătură cu domeniul lor sau răspund la anchete. Fiecare ziar își are personalitățile sale, pe de o parte din motive de partid, pe de altă parte pentru că personalitatea A. nu poate, din motive științifice, să scrie la ziarul în care își publică articolele personalitatea B. Cu toate acestea, părerile personalităților diferă adesea foarte mult de așa numita linie a ziarului ; din fericire, nimeni nu-și dă seama de aceasta.

*

O relație mult mai strînsă cu colectivul de redacție o au însă *corespondenții*. Există, pe de o parte, corespondenți ocazionali, să zicem din Horšův Tynec sau din Bělá pod Bezdězem, pe de altă parte cei permanenți, care conduc filialele redacționale din orașele mari, să spunem Plzeň — și, în fine, cei din străinătate. Un corespondent ca lumea se îngrijește pentru orașul său de toate cele : politică, economie, teatru, modă și asasinate ; lui i s-a încredințat întregul Paris cu Franța cu tot, întreaga Vienă, întregul Belgrad ; acestea parcă ar fi principatele lor proprii în care ei sînt aproape ca niște stăpîni suverani. Din timp în timp își fac apariția la redacția centrală, se comportă colegial și discută cu șeful și cu redacția politică despre linia ziarului ; căci uneori, un asemenea redactor

din altă localitate se molipsește de la o vreme de țara care i-a fost atribuită și pierde, după cum se spune, contactul cu ziarul. Această legare de contact este de regulă destul de costisitoare și durează pînă la ore mici, după care corespondentul extern respectiv pleacă iute la el în străinătate ca să tragă acolo un pui de somn.

*

Cam asta ar fi redacția unui ziar cotidian cu principalele sale componente ; s-ar mai putea cita informatorii, care nu scriu ei înșiși însă aduc redacției diverse informații confidențiale fie de interes public, fie de interes personal. — „Dacă vă interesează !" spun ei discret. Mai sînt diverse agenții de presă, la care ziarele se abonează pentru știri. Astăzi o mare parte dintre știrile din ziar nu sînt scrise ci cumpărate există chiar agenții care furnizează presei cotidiene povestiri, anecdote, expediții în adîncurile Africii și informații născocite. Alteori, știrile nu se cumpără, ci se decupează din alte ziare, însă acest braconaj gazetăresc, spre deosebire de cel din pădure sau din cîmp, nu se pedepsește ci se consideră un obicei al pămîntului.

*

În sfîrșit, orice redacție este animată de telefoniste și stenografe ; de obicei, este vorba de niște domnișoare care aduc în viața aspră, gazetărească unele înfrumusețări, cum ar fi sticlele cu lapte sau lucrul de mînă femeiesc. Pe deasupra, de față cu ele nu se poate spune totul de-a dreptul, ca să nu se simtă jignite.

*

Alte persoane importante din redacție sînt oamenii de serviciu, cărora uneori li se spune curieri. Ei reprezintă în redacție adevăratul element de

continuitate, căci șefii și redactorii se schimbă, pe cînd oamenii de serviciu rămîn. Și ei aduc bere și cafele, buletinele agenției de presă și cina mai multor generații redacționale ; supraviețuiesc regimurilor, schimbărilor politice și oricărui destin al ziarului lor și, odată cu vîrsta, devin memorialiști care povestesc cum se duceau după bere pentru domnul Havlíček și îi curățau penițele domnului Neruda ; odată și odată, prietenii, își vor aminti și de noi și vor spune viitorilor redactori că pe vremea noastră era mai bine.

CUM APARE UN NUMĂR AL ZIARULUI DE DIMINEAȚĂ

Dacă ați veni la redacția unui ziar în orele după amiezii, nu ar fi exclus să găsiți pe acolo cîțiva bărbați singuratici ; unul bate adormit ceva la mașină, altul citește o gazetă cu picioarele pe masă iar al treilea spune că mare plictiseală mai e. Între timp, fetele de la telefon și dactilografele tricotează cu hărnicie pulovere și sporovăiesc cu glas scăzut, însă despre ce anume, n-aș putea să vă spun. În ansamblu domnește o animație cam ca la o gară sătească cu două ore înainte de plecarea trenului. Pe la ora șase, apare de la zețărie domnul paginator și întreabă morocănos unde sînt manuscrisele, că el nu are ce culege. Iar redactorul de noapte îi spune că nu există nici un manuscris, că pentru mîine nu are nici articol de fond, nici foileton, nici politică externă, pe scurt : nimic și că o să mai sosească parlamentul, o mare cuvîntare, un asasinat la Žižkov și o ședință a consiliului executiv. La care paginatorul declară că n-o să aibă cînd culege toate astea și că ce își închipuie domnii și cîte și mai cîte. Iar redactorul de noapte ridică din umeri

și remarcă ceva în sensul că mîine nu vom apărea și că mai bine ar da dracului totul și alte asemenea lucruri.

Mai tîrziu, seara, viața de redacție cîștigă în animație și vioiciune. Un titular de rubrică după altul se năpustește în redacția de noapte și flutură din ușă un manuscris ; cică azi ar fi ceva mai multe și că mai are ceva de scris. Apoi sosește omul de serviciu cu buletinul agenției de presă și curierul de la parlament cu prima jumătate a ședinței de astăzi ; se perindă referenții culturali cu articole despre premiera de ieri sau așa ceva ; la ora șase și cincizeci de minute vine vestea tristă că a murit personalitatea cutare și cutare se caută în arhivă necrologul, care nu se află acolo. La ora șapte paginatorul trimite vorbă sus să nu i se mai trimită manuscrise, că tot nu le mai poate culege. La șapte și treizeci sosește cu un nou articol redactorul de politică externă, economistul, referentul social, corespondentul de la senat și sportivul, spunînd că sînt noutăți extrem de importante și că dacă mîine n-ar apărea ar fi o catastrofă. Între timp redactorul de noapte își mănîncă cina și le atrage atenția titularilor de rubrică să nu se omoare cu graba că tot nu mai prind ediția. La opt încă nu există articolul de fond. La opt și zece își face din nou apariția domnul paginator și întreabă ce au domnii de gînd ; astăzi a primit de la administrație șapte coloane de mică publicitate, așa că să nu-i mai dea nimeni nici un manuscris, că tot nu mai poate culege, că a cules deja cu cinci coloane mai mult decît încape în ziar și altele asemenea. La opt și treizeci nu a sosit încă sfîrșitul parlamentului ; în schimb izbucnește un incendiu promițător pe undeva prin Maniny. Și abia pe la ora nouă încep să circule știrile — bombă și primele ediții ale altor ziare ; și vine momentul înfrigurat al răsfoirii pentru a vedea ce este și ce nu este în aceste alte ziare. Apoi redacția începe să se golească și să

se liniștească ; prin aromele de mezeluri se amestecă mirosul „periilor“ umede și al probelor de tipografie, iar paginatorul aduce în redacție primele coli de corectură. Redactorul de noapte face „uf“ și privește melancolic pe fereastră străzile moarte. Se apropie închiderea ediției și acum degeaba, chiar dacă ar veni știrea sfîrșitului lumii tot nu mai intră în numărul de mîine. Gata ! La naiba, se gîndește redactorul de noapte, a fost și asta o zi...

*

Și în timp ce în redacție se petrec toate acestea, zețarii stau la linotipurile lor și culeg la iuțeală. Un astfel de linotip e un lucru frumușel ; se bate în el ca la o mașină de scris, matrițele mici de alamă se aliniază singure una lîngă alta pînă iese un rînd, se toarnă în ele plumb topit și iese o plăcuță de plumb cu un rînd culeș. Plăcuțele se leagă apoi cu o sfoară și iese o coloană culeasă care se imprimă pe hîrtie umedă, iar ceea ce rezultă se numește „perie“ sau șpalt și merge mai întîi la corector.

Domnii corectori stau de obicei în niște cotloane incredibil de mici și de întunecate, au pe nas ochelari nichelați și cultivă din pasiune purismul lingvistic ; pe lîngă aceasta, caută în șpalturile greu lizibile greșeli de tipar și, în majoritate, le și găsesc. Uneori se întîmplă ca zețarul de la linotip să observe singur că a făcut o greșeală : în acest caz nu mai culege pînă la capăt rîndul după manuscris ci bate orbește în clapele linotipului ca să completeze la întîmplare un rînd care apoi, la corectură, se șterge. Dar uneori se întîmplă ca rîndul respectiv să rămînă culeș și apoi cititorul citește de pildă :

„În ședința de ieri a parlamentului britanic
hrdlushrdlu shrdlu etaon cmeayp iubrki ceahtwj
Premierul Baldwin a declarat....“

și așa mai departe. Arată cam ca limba galeză — și rareori citește un cititor pînă la capăt un astfel de rînd. La orice corectură, trebuie cules din nou întregul rînd ; cel greșit este apoi aruncat și în locul său este băgat rîndul corectat. Uneori însă, zețarul scoate în locul rîndului greșit un altul vecin, corect, și introduce acolo rîndul corectat ; apoi cititorul citește, de pildă :

„În ședința de ieri a parlamentului britanic premierul Baldwin a declarat că în cîteva zile premierul Baldwin a declarat că în cîteva zile stru al guvernului italian...“

și așa mai departe. Aceasta se numește greșeală de tipar — și orice redacție v-ar putea povesti adevărate cronici despre ce provoacă ele uneori. Își ispășesc însă vina cîte odată prin faptul că, ici colo, se pune pe seama lor și cîte o gafă redacțională : iar în ziar apare o erată, precum că „prin stîlcirea textului, sensul articolului nostru de ieri a fost distorsionat“ și așa mai departe. Astfel, greșeala de tipar este utilă prin faptul că îl înveselește pe cititor ; în schimb autorii articolelor vătămate iau în tragic intervenția ei și au senzația că prin aceasta întregul articol este răsturnat și stricat și că, în general, în univers domnește doar haosul, reaua voință și belelele. De fapt, cu lumea lucrurile nu stau chiar așa rău ; din proprie experiență vă pot spune că mi-au apărut cîteva articole *fără* greșeli de tipar ; cum de s-a întîmplat așa ceva nu știu.

*

Atunci cînd toate articolele sînt culese pe coloane, paginatorul trece la operația de paginare, adică plasează coloanele în pagină. Uneori, cu acest prilej rîndurile se risipesc și se amestecă, iar apoi

cititorii ziarului au ocazia să-și exerseze ingeniozitatea și să caute unde se potrivește un rînd sau altul. Atunci cînd pagina este aranjată, se leagă cu sfoară și se merge cu ea la stereotipie, unde este imprimată prin presare într-o matriță de hîrtie; aceasta este apoi curbată ca o jumătate de arc și din nou turnată în metal și abia aceste matrițe metalice ale paginilor „intră la mașină" adică la rotativă, unde se montează patru cîte patru pe un cilindru cu care se face tipărirea pe hîrtie. Nu prea pot descrie cu ce seamănă o rotativă, însă dacă ar sta pe undeva pe malul rîului Zambezi, triburile de acolo ar recunoaște-o drept zeu și i-ar aduce jertfe de sînge; atît e de măreață această mașină. Pe scurt, la mijloc aleargă o bandă nesfîrșită de hîrtie, iar la celălalt capăt se revarsă afară ziare gata împăturite, însă fără cafea și cornuri: pe acestea amabilul cititor trebuie să și le procure, ca să le aibă alături de ziarul său de dimineață, din altă parte.

ALȚI FACTORI

De îndată ce se revarsă din rotativă, ziarele devin marfă care trebuie distribuită și vîndută. Aceasta este treaba *expediției,* care distribuie ziarele vînzătorilor și le trimite prin întreg sistemul nostru planetar, în timp ce *administrația* face rost de abonați, de reclame și, în genere, de bani, din care casieria plătește onorarii, salarii și mai ales avansuri membrilor redacției. Fiecare dintre aceste sectoare se consideră pe drept cuvînt drept cel mai important factor din angrenajul ziarului. În timp ce redacția crede, din anumite motive, că principalul este să fie în ziar știri, articole, noutăți și bombe, administrația este de părerea întemeiată că principalul este să fie în ziar cît mai multe reclame, pe cînd expediția trăiește cu convingerea nu mai puțin

întemeiată că principalul este ca ziarul să ajungă în mîna cititorilor.

Cititorii sînt un alt factor important al ziarului, pe de o parte pentru că le cumpără, pe de altă parte pentru că, într-o măsură oarecare, le și fac. În fiecare redacție se cultivă cu grijă o mulțime de păreri și de instrucțiuni despre ceea ce dorește sau nu dorește „cititorul nostru" să găsească în ziar. Cititorului nostru nu-i place această politică în sine, însă dorește să fie sincer și corect informat despre ea ; cititorul nostru este în favoarea pedepsei cu moartea de îndată ce se petrece un asasinat ; în același timp se bucură dacă se scrie împotriva chinuirii animalelor ; cititorul nostru ține la meditațiile înălțătoare dar, pe lîngă ele, și la cîte o lectură veselă. Într-un cuvînt, tot ce este în ziar, este pentru că așa vrea cititorul nostru. De regulă însă, cititorul nostru conștient nu dă la iveală în nici un fel ce își dorește în ziar ; mult mai des și mai precis se exprimă verbal sau în scris despre ceea ce nu își dorește și, cică, stimată redacție „dacă o să mai publicați în ziar așa tîmpenii ca acelea despre vitaminele vegetariene, sau că noi, măcelarii, o ducem prea bine, vă fac cunoscut că n-o să mai cumpăr stimatul dumneavoastră ziar, cu stimă cutare și cutare, măcelărie și mezelărie. P.S. De șapte ani sînt cititorul st. dumneavoastră ziar". Din anumite motive, adînc înrădăcinate în natura omenească, se întîmplă mult mai rar ca „cititorul nostru" să-și dea osteneala de a-și manifesta acordul ; este ceva atît de rar, încît, dacă se întîmplă, redacția anunță în numărul următor că „am fost inundați de sute și sute de manifestări calde de aprobare din toate păturile publicului nostru cititor." Alteori se întîmplă că cineva scrie în ziar că a văzut odată la Brandejs, știu eu ce, să zicem cum țopăia o privighetoare de Pomerania — și din senin redacția este inundată de sute și sute de scrisori de la cititori care anunță că au văzut și ei țopăind privi-

ghetori de Pomerania la Prĕrov, la Miletinsk, la Kardašova Řečice, sau, eventual la Sušice. Atunci ziarul începe să scrie de trei ori pe săptămînă despre viața și obiceiurile privighetorilor de Pomerania, în ipoteza că cititorii asta vor ; după care vine un singur ecou din rîndurile cititorilor, cam în sensul că redacția să ne mai lase în pace cu privighetorile de Pomerania noi avînd alte griji, de exemplu ce este cu amestecarea obligatorie a făinei. Cu stimă, cutare și cutare, brutar. P.S. De opt ani sînt cititorul st. dumneavoastră ziar, însă dacă veți mai scrie măcar o dată despre privighetorile de Pomerania rămîneți fără nici un cititor în raionul nostru, căci pe aici nimeni n-a văzut nici o privighetoare de Pomerania." De unde se vede că cititorii ziarelor sînt niște ființe incalculabile și că e greu să le fii pe plac ; totuși, în ciuda tuturor acestor experiențe negative, cititorii vor cumpăra ziarele mai departe și în redacție va fi și mai deparate legea supremă ceea ce „dorește cititorul nostru".

*

Și iată, cu toate acestea oamenii își iubesc ziarele ; asta se vede pe de o parte din faptul că la noi le denumesc în majoritate cu diminutive și porecle intime și pe de altă parte din faptul că le spun anume „ziarul meu". Nu se spune că îți cumperi cornurile tale sau șireturile tale de pantofi, însă fiecare își cumpără ziarul *său*, ceea ce aduce mărturie despre o relație cu deosebire apropiată și personală. Sînt oameni care nu cred nici în buletinul meteorologic dacă nu-l citesc în ziarul lor. Însă și membrii colectivului redacțional cu administrația și celelalte servicii au față de ziarul pe care îl fac o relație mai apropiată decît au de obicei oamenii față de slujba lor ; este ziarul *nostru*, așa cum este urbea noastră sau familia noastră. A trece de la un

ziar la altul este un fel de pată pe caracter, sau are în sine ceva puțin scandalos, ca un divorț. Într-un cuvînt, ziarul este un mediu deosebit de familiar, ce e drept puțin cinic și foarte repezit, de multe ori superficial și veșnic efemer, însă cred că dacă m-aș naște din nou, m-aș lăsa din nou ispitit să îl slujesc într-un fel sau în altul.

LAUDĂ ZIARELOR

Într-atît ne-am obişnuit cu ele, încît am încetat să le mai observăm ca pe un miracol cotidian. Minune este însuşi faptul că apar în fiecare dimineaţă, chiar dacă în ziua precedentă nu s-a întîmplat absolut nimic : însă această minune este o taină redacţională, iar eu intenţionez să scriu despre ziare din punctul de vedere al cititorului. Uneori şi cititorul îşi dă seama, într-o bruscă străfulgerare, cît de uimitoare sînt ziarele ; mie, de pildă, asta mi s-a întîmplat la Ballinluig — sau nu la Ballinluig, parcă la Crianlary a fost, ori la Tyndrum, totuşi nici la Tyndrum ; cel mai probabil a fost la Mallaig, pentru că era acolo şi marea, iar eu mi-am cumpărat un număr din nu ştiu ce ziar, să-l am în tren. Cînd l-am deschis cu o mişcare energică, mi-au căzut ochii peste ştirea : „La České Budějovice au fost ucise cinci mii de pisici".

Recunoaşteţi că atunci cînd eşti în tren în Mallaig eşti pregătit pentru orice mai curînd decît pentru České Budějovice sau pentru imaginea a cinci mii de pisici. A trebuit să închid ochii ca să pot asimila acest şoc al evenimentului. Dacă în loc de ziar aş fi deschis un roman oarecare, aş fi ştiut într-o clipă cu ce am de-a face şi ce va urma probabil, însă nici un autor de romane n-ar fi putut născoci imaginea fantastică a celor cinci mii de pisici şi nu şi-ar fi amintit netam-nesam de České Budějovice. Să te întîlneşti la Mallaig cu České Bu-

dějovice este un miracol ; să găsești pe aceeași pagină pe domnul Mac Donald și cele cinci mii de pisici este ceva mai fantastic decît Ali Baba și cei patruzeci de hoți ; iar cînd privești la aceasta aflîndu-te la Oceanul Atlantic, te dai bătut în fața unei asemenea teribile coexistențe a toate cîte există, adică politică, pisici, mare, socialism și České Budějovice. Astfel ți se arată dintr-o dată, într-o scurtă și uimitoare strălfulgerare, cît de mare este lumea și cît de remarcabile sînt ziarele.

*

Iertați-mă că mă opresc încă asupra acelor pisici. Sînt, într-o oarecare măsură, cunoscător al pisicilor și aș putea povesti îndelung despre pisicile din Nottinghill și Genova, despre pisicile venețiene și cele pariziene, despre creșterea puilor de pisică, despre cum să cîștigi încrederea pisicilor și multe alte lucruri. Ei bine, niciodată nu veți găsi în ziare știrea că o pisică a prins o mierlă sau că a adus pe lume trei pisoi ; întotdeauna le veți întîlni într-o lumină specială, neobișnuită și uneori înspăimîntătoare, ca de pildă că o pisică turbată a mușcat un poștaș, că un savant a descoperit un ser de pisică, că în Plymouth sau nu știu unde s-a născut o pisică cu nouă cozi ori ceva asemănător. Tot așa, nu veți găsi în ziare că un chelner i-a adus cuiva o halbă cu bere, ci că și-a ucis iubita, ori că a izbucnit o grevă a chelnerilor. České Budějovice nu pătrunde în ziare prin existența sa pașnică : trebuie să se producă uciderea pisicilor sau măcar alegeri, pentru ca acest oraș serios să apară lumii într-o lumină emoționantă și tragică. Iar cînd citesc în ziar că un deputat a pronunțat un discurs, știu dinainte că aceasta este ceva la fel de neobișnuit ca și cînd o pisică turbată mușcă un poștaș sau un chelner își ucide iubita.

Vreau să spun prin aceasta cam ceea ce îl neliniștea și pe Chesterton, adică faptul că lumea ziarelor este compusă numai din evenimente excepționale, cazuri neobișnuite și, adesea, din minuni și miracole. Dacă în ziar este vorba de o casă, nu se spune că aceasta există ci că arde sau că s-a prăbușit sau măcar că este cea mai mare din lume ori că s-a remarcat într-un fel oarecare printre toate casele cîte sînt. Un chelner este o personalitate palpitantă care își ucide iubita, un casier fuge cu banii care i-au fost încredințați, dragostea conduce în mod fatal la aceea că se sare de pe Podul legiunii în Vltava, automobilul este un instrument care servește la recorduri, ciocniri și călcarea copiilor sau doamnelor vîrstnice. Tot ceea ce există, apare sub aspect dramatic și întrucîtva alarmant. Cu fiecare ediție de dimineață a ziarelor, lumea se transformă într-un ținut sălbatic în care pîndesc nenumărate surprize, primejdii și întîmplări epice.

*

Însă ziarele nu anunță cu litere de o șchioapă că a ars Troia sau că Irod, din motive de igienă publică, a pus să fie uciși cinci mii de prunci. În ele puteți citi despre bătaia sîngeroasă a trei lăcătuși în strada Štěpanská, însă nu vi se spune nimic despre luptele sîngeroase ale lui Cezar cu Galii. Nu este de ajuns ca un lucru să fie sîngeros sau în flăcări ; el trebuie să fie nou. Nu este de ajuns să vorbească imaginației ; în primul rînd trebuie să fie cît se poate de actual. Ziarele pot scrie că astăzi, 14 decembrie 1924 se împlinesc exact trei mii de ani de cînd a ars Troia ; dacă aceasta nu se întîmplă exact și la minut astăzi, nu are ce căuta în ziare. Lumea ziarelor, ca și lumea unei sălbăticiuni, există numai în actualitate : conștiința ziarelor (dacă se poate vorbi aici despre conștiință) este limitată la prezentul care se întinde între ediția de

dimineaţă şi cea de seară sau invers. Un om care citeşte ziare vechi se simte de parcă ar parcurge cronica lui Dalimil* ; acelea nu mai sînt ziare ci un monument. Sistemul noetic al ziarelor este realismul actual : există ceea ce este chiar în acest moment ; *extra praesentiam non est existentia ergo bibamus.*

Închipuiţi-vă ce zdruncinat aţi fi dacă ziarele ar reproduce un discurs vechi, să zicem, de un an al deputatului Petrovický. Îl pot publica cu observaţia că „*astăzi* este exact un an" sau că „aceste cuvinte de aur sînt valabile şi astăzi" însă un „astăzi" trebuie să fie ; altfel vi s-ar părea că universul vi se prăbuşeşte în cap sau că categoria de timp şi-a ieşit din minţi ; ar fi aproape insuportabil. Un moralist (cred că era domnul Gamma) a scris că ziarele ar trebui să publice, în loc de actualităţi, eternalităţi şi perpetualităţi, dînd întîietate lucrurilor veşnice faţă de lucrurile temporare. Aşadar, de pildă, în locul discursurilor lui Cicerin ar trebui să tipărească discursul lui Cicero pentru Plaucius, care, fără îndoială, nu este actual. În locul situaţiei confuze din parlament ar putea să publice extrase din Confucius, iar în locul ultimului asasinat, să zicem, un capitol din Mreaja credinţei de Chelčichý. Mărturisesc că n-aş vrea să redactez astfel de ziare (care poate că apar în cer) ; n-aş şti de ce să public tocmai astăzi discursul pentru Plaucius în locul celui de al treilea discurs contra lui Verra şi de ce să prefer, din punctul de vedere al eternităţii, tocmai astăzi pe Confucius faţă de Faidon al lui Platon. Dacă în ziar se află expunerea unui ministru, aceasta nu e pentru că ar fi mai bună sau mai importantă pentru spiritul meu decît Predica de pe munte ci pentru că, spre deosebire de Predica de

* Primul cronicar ceh (N.T.).

pe munte a avut loc ieri. Ce să-i faci, actualitatea are pentru oameni o atracție specială și tainică ; oamenii aleargă în cîrduri să se uite la casa în care croitorul și-a ucis cu fierul de călcat familia de șapte persoane, însă nu aleargă în cîrduri să se uite la Štěrbohol, unde în timpul războiului de șapte ani au căzut nu știu cîte mii de oameni cu generalul Schwerin cu tot. Interesul fanatic pentru actualitate este unul din misterele vieții : este în același timp și unul din misterele ziarelor.

Faptul trebuie să fie nou, însă n-are voie să fie brut și necunoscut. Jungla evenimentelor, care se deschide în fiecare dimineață în ziare, trebuie să fie străbătută de poteci bătătorite și cunoscute, ca de exemplu „A fost transferat la stația de salvare". „Populația a fost zguduită de știrea care s-a răspîndit cu viteza fulgerului*". „Desfășurarea normală a ședinței nu a fost tulburată cu nimic". „Pagubele sînt însemnate". „Caveant consules !"

Fiecare astfel de expresie statornicită își are valoarea sa estetică. Este un fel de răgaz în torentul de noutăți, este ca un refren pe care cititorul îl poate fredona. Este un cadru de gata, în care noul eveniment se potrivește cu ușurință, fapt prin care este în același timp rezolvat satisfăcător. De cum se ivește, el încetează a mai fi ceva nemaiîntîlnit.

Mergeam cîndva pe platforma unui tramvai. Deodată ceva se încurcă pe șine, conductorul înjură oribil și sună disperat, vagonul se oprește brusc, toți zburăm în spatele conductorului, nu știu de unde se înghesuie pe șine un pîlc de oameni care parcă au ieșit din caldarîm, doi polițiști trag într-un pasaj un fel de pachet greu, conductorul palid ca moartea își șterge sudoarea rece și caută un polițist ; este un haos ciudat, brut, care cu încetul

*Adică cu 3133 m pe secundă (N.A.)

și parcă febril se descurcă ; toată ziua după aceea mi-a fost rău. Și iată, a doua zi citesc în ziare : „Ieri în jurul orei unu, pe bulevardul Narodní, a fost lovit de un tramvai František Š., contabil din Praga VII. Ușor rănit, acesta a fost transportat la stația de salvare unde a primit primele îngrijiri". Asta este tot, iar eu am fost mîntuit de haosul chinuitor pe care l-am trăit ; deodată am văzut că acest caz este, slavă domnului, foarte simplu. N-a rămas în el absolut nimic din haosul febril. I s-au dat primele îngrijiri, adică o normalizare. Dacă înainte de creațiunea lumii era haos, aceasta numai pentru că pe atunci nu existau încă ziare care ar fi stilizat toată chestiunea cam așa : „Nici ieri desfășurarea normală a eternității nu a fost tulburată cu nimic. Spre seară s-a împrăștiat cu iuțeala fulgerului știrea că a fost creat Cosmosul. Din fericire, pînă la închiderea ediției această știre nu se confirmă. Atragem totuși atenția celor în drept asupra mașinațiunilor necurate care ar putea amenința grav haosul de pînă acum. Caveant consules !"

Într-un cuvînt deci, se poate spune că beletristica este exprimarea unor lucruri vechi într-un chip veșnic nou, pe cînd ziarele sînt exprimarea realității veșnic noi într-un chip consacrat și neschimbat.

*

Cît timp nu se amestecă în politică, ziarele vorbesc despre lucruri simple și concrete. Poetul spune că „fiecare ucide ceea ce iubește". Dimpotrivă, ziarele afirmă că la numărul 891, chelnerul Václav Zajíček și-a ucis iubita, pe Teresa Veselá, în vîrstă de 27 de ani. Poetul poate să cînte ghioceii în general, însă ziarele pot publica doar știrea precisă că ieri la ora 3 și 15 minute a înflorit la Podbaba primul ghiocel și că această știre s-a răspîndit prin Praga cu iuțeala fulgerului. Desigur, și în ziare se

rătăcește uneori o bucățică de literatură sau de poezie, însă nu pentru că literatura ar fi cumva la locul ei în ziare, ci pentru că în ziare se găsesc de toate.

Totuși ziarele au ceva comun cu beletristica, de exemplu faptul că, spre deosebire de cunoașterea științifică, sînt independente de realitate. Mi s-a întîmplat ca un gazetar englez, din nu știu ce curiozitate excentrică, să mă intervieveze despre locul meu de baștină și alte chestiuni îndepărtate. A doua zi am citit cu o uimire copilărească în ziarul său că m-am născut în singurătatea sălbatecă alpină a munților Uriași, în familia săracă a unor munteni aspri și cu frica lui Dumnezeu... Fără convingere, mi-am exprimat protestul unui alt ziarist, spunînd că aceasta nu este adevărat. „Știți sigur ?" mi-a spus acesta. „Poate că aveți dreptate, însă așa este mai interesant". De atunci citesc ziarele cu o înțelegere și o plăcere mai adîncă ; găsesc în ele lucruri impresionante, de exemplu expunerea ministrului de externe, știrea despre deschiderea expoziției de rețele de sîrmă din Rožmitál sau dezvăluirea senzațională că la teatrul național s-a jucat o nouă piesă cehă — și mă gîndesc fermecat : poate că nu a fost deloc așa, însă așa este mai interesant. Trebuie însă să mărturisim că chiar dacă ziarele (din principiul fundamental al libertății presei) sînt independente de realitate, ele își folosesc dreptul la ficțiune cu multă moderație ; de exemplu, acel ziarist englez ar fi putut să scrie tot atît de bine că m-am născut căzînd dintr-un con de pin sub formă de sămînță cu aripi, sau că am apărut plutind într-un coșuleț pe cataractele Elbei : el s-a mărginit totuși la o anumită retușare a realității într-o măsură care nu ofensează deloc capacitatea cititorului obișnuit de a crede în cuvîntul tipărit. Ziarele pot scrie orice, cu condiția să fie destul de cotidian și de obișnuit încît cititorul să creadă fără efort. Ele se pot abate de la realitate, însă a-

aceasta trebuie să se petreacă atît de delicat, încît cititorul să nu exclame că asta e o absurditate şi că ziarul îl ia drept prost. Ca urmare a acestei consideraţii faţă de comoditatea şi de modesta fantezie a cititorilor, ziarele se abat de la realitate mult mai puţin decît s-ar putea presupune teoretic; ba chiar adesea — fie şi în treacăt şi imprecis — respectă realitatea, deoarece este mai uşor să reproduci fapte reale decît să inventezi fapte verosimile.

*

Deseori ziarelor li se reproşează anonimitatea; cred că pe nedrept. Trebuie să se ţină seama de faptul că, în majoritate, ziarele nu sînt scrise de ziarişti ci tot de ziare. Formulele consacrate, pe care le-am citat, nu sînt proprietatea unui individ ci a întregii bresle. Dacă undeva este agăţată o tăbliţă: „Aruncarea gunoaielor este interzisă", sub această idee generală nu este semnat autorul ei; iar pentru că ziarele apar de multe ori din fraze generale, păreri generale şi formule generale, ele sînt un fel de anonime ca şi tăbliţele de avertizare sau formularele oficiale. Dacă l-aţi sili pe autorul articolului de fond să se iscălească, aş crede că fie nu l-ar mai scrie deloc, fie s-ar strădui să-l scrie mai bine. Anonimul din ziare nu este un om cu mască, deoarece este un om fără figură. Doar un om care nu se iscăleşte poate să scrie: „Şedinţa s-a desfăşurat în perfectă ordine". Un autor semnat, ca să nu-şi piardă sinceritatea personală, ar trebui să scrie: „Şedinţa s-a desfăşurat deosebit de plictisitor; cît despre mine, aş fi preferat să merg pe jos pînă la Vysočany; mă mir că pe unii îi mai distrează să spună lucruri ştiute de toată lumea". După cum vedeţi, acest om iscălit ar fi un ziarist foarte prost; şi prea sînt multe lucrurile despre

care nu se poate scrie fără a-ți înăbuși propria personalitate.

Există în ziare lucruri pe care nu le citește nimeni, cum este de exemplu articolul de fond ; apoi lucruri pe care le citesc doar unii, cum este rubrica economică și lucruri pe care le citesc toți, cum este Faptul divers. Ar fi însă greșit să se scoată pur și simplu din ziar lucrurile pe care nu le citește nimeni. Poporul *dorește* să aibă în ziar lucruri pe care nu le citește, așa cum dorește să aibă în oraș clădiri în care nu intră, de pildă muzeele. În ziar trebuie, într-un cuvînt, să fie tot, chiar și poezii și statistica comerțului leton ; însă nu de dragul celor cîtorva indivizi neverosimili care ar citi așa ceva, ci pentru zecile de mii de cititori mijlocii și siguri care, fără îndoială, sar peste aceasta, satisfăcuți de simplul fapt că se află acolo. În ce mă privește, nu îndrăznesc să-mi cumpăr nici măcar o jumătate de duzină de batiste ; totuși mă uit în fiecare dimineață care este starea de spirit la bursa de bumbac Fully Middling sau Sakellaridis din Liverpool și dacă Strongheets din Londra are din nou două zerouri ; ce e drept, nu știu ce este aceea Strongheets, însă îmi dă un sentiment plăcut de comunicare cu lumea. Nu mă prea interesează evenimentele din Spania, însă sînt satisfăcut că, dacă aș vrea, aș putea ști despre ele mai mult decît despre evenimentele din Kardašovo Řečice. Nu sînt un fanatic al Mexicului, însă prin intermediul ziarelor Mexicul îmi este mai puțin enigmatic și îndepărtat decît vecinul din partea cealaltă a zidului. Cunosc cauzele revoluției din Mexic, dar nu știu nimic despre cauzele scandalului de la vecinul de alături. Această stare a omului contemporan se numește cosmopolitism și provine din citirea ziarelor.

*

Plăcerea deosebită a cititorului este să găsească în ziar nu lucruri despre care nu știe, ci lucruri despre care știe sau chiar a fost de față. Niciodată nu citesc cu un interes atît de pasionat relatarea unui incendiu pe care nu l-am văzut, cum citesc despre un incendiu la care, din întîmplare, m-am uitat de la început și pînă la sfîrșit — și trebuie să mărturisesc că dacă ziarul n-ar scrie nimic despre el m-aș simți parcă atins și ofensat personal: aș considera ca o lipsă de delicatețe faptul că un eveniment care pe mine m-a atras într-atît prin farmecul său piroman nu merită un dram de interes din partea ziariștilor. Cititorul ziarului se consideră pe sine însuși a fi opinia publică și dacă citește că „incendiul a atras o mulțime de spectatori" simte cu satisfacție că nu a fost trecut cu vederea.

Citesc cu indiferență că la Krumlov a fost declarată carantina cîinilor; pur și simplu nu-mi pasă pentru că în viața mea n-am fost la Krumlov. Citesc însă cu plăcere și cu înțelegere dacă această carantină a fost declarată la Hořice sau chiar la Glasgow, căci am fost în ambele locuri, drept care am față de întregul eveniment o anumită relație personală și empirică. Nu știu dacă cea mai seducătoare vrajă a ziarului nu este faptul că — spre deosebire de literatură — asigură un teren atît de larg relațiilor personale. Mă impresionează plăcut faptul că în ziar se dă discursul deputatului Lukavský pentru că, nu de mult (ia stai, unde a fost asta? Mă rog, n-are importanță) l-am văzut cu ochii mei. Sînt interesat de moartea unui pensionar bătrîn din Malá Strana pentru că locuiesc în Malá Strana. Mă interesează deficitul general al orașului Jindřichův Hradec pentru că am fost la Jindřichův Hradec. Citesc plin de înțelegere știrea despre falimentul lui Jan Holzbach din Znojmo, pentru că îl cunosc personal pe un alt Holzbach — și așa mai departe. Ziarele fac apel la sentimentele personale ale cititorului în măsură mult mai mare

decît, să zicem, poeziile de dragoste ; sau ca să exprim aceasta în stilul poeziilor de dragoste, ele cîntă profund pe coardele sufletului.

*

Ar fi educativ în cel mai înalt grad să se discute despre deosebirile dintre ziarele diverselor naţiuni, diverselor partide politice etc., însă pentru un asemenea studiu de cel puţin trei volume *in folio* nu am nici capacitate nici hîrtie suficientă. Eu scriu despre ziare în general, gîndindu-mă în acelaşi timp la *Times* şi la *Curierul din Cerchov,* însă şi această sarcină este deosebit de complexă, aşa încît renunţ la ea de îndată ce i-am simţit gustul. Ar trebui să se trateze amănunţit toate lucrurile din care consistă ziarele ; de exemplu, articolul de fond, cu siguranţă, nu izvorăşte din curiozitatea omenească vie, ci din instinctul de a dăscăli şi din capacitatea curioasă de a asculta o predică regulată. Dimpotrivă, faptul divers este un fel de surogat al celor ce se întîmplau pe vremuri, cînd întregul trib se aşeza ceremonios în jurul focului la pronunţarea sentinţelor. Ştirile zilnice reprezintă, într-o măsură, pălăvrăgeala matinală a vecinelor despre ceea ce s-a mai întîmplat nou de la pălăvrăgeala de aseară şi aşa mai departe. Fiecare rubrică a ziarelor are o altă origine, desigur străveche, şi este de mirare că nici un sociolog n-a încercat încă analiza acestui amestec de bătrîne motive gnoseologice, rituale, juridice, sociale şi altele, care s-au contopit în, să zicem „Politica naţională" sau „Reforma".

Cred cu adevărat că ziarele sînt bătrîne ca omenirea. Herodot a fost gazetar, iar Şeherezada nu este nimic altceva decît simbolul oriental al ediţiei de seară a ziarelor. Oamenii din vechime notau poate evenimentele memorabile prin înălţarea unor construcţii megalitice ; era o scriere monu-

mentală, însă trudnică. Închipuiți-vă că în fiecare dimineață s-ar distribui din Václavské Náměstí șaizeci de mii de obeliscuri și că fiecare exemplar ar trebui tras de șaizeci de boi. Aceasta este, probabil, cauza pentru care, în vechiul Egipt, gazetăria nu a cunoscut o mai puternică înflorire.

Într-un fel, tot ca ziariști pot fi considerați diferiți rapsozi, aezi, scalzi și barzi. Iliada era relativ o noutate atunci cînd o declama Homer însuși, iar mai tîrziu a devenit o repetare a unor lucruri vechi ; sub ambele aspecte ea seamănă cu ziarele de azi. Căci este doar o jumătate de adevăr faptul că ziarele servesc transmiterii noutăților : tot atît de adevărat este că ele servesc comunicării unor lucruri vechi și cunoscute. Poate că este un fel de noutate faptul că domnul Heriot a pronunțat ieri un mare discurs, însă faptul că președintele guvernului vorbește de obicei nu este o noutate. Este o noutate faptul că cineva a furat ieri o blană în Cafeneaua Union, însă faptul că se fură blănuri este vechi și a apărut încă din perioada peșterilor. Ziarele ne reamintesc zilnic că în lume se petrec lucruri noi, însă că se petrec mereu și cu regularitate. Ziarele ne dezvăluie eterna continuitate a vieții ; sau, spus în termenii lui Gamma, aproape toate actualitățile sînt, de fapt, perpetualități.

Dacă în ziarele de mîine ar apărea știrea teribilă că armata chineză a încercuit Zürichul, va apărea și mica informație că pe strada Ovocní s-a ciocnit un cărucior de mînă cu un tramvai ; deci, slavă domnului, lumea nu s-a schimbat. Dacă ediția de seară ar publica o telegramă că tocmai a avut loc sfîrșitul lumii, ea ar aduce și comunicarea că Malá Strana nu are suficiente closete publice, fapt care trebuie urgent remediat. Iar dacă ziarele ar anunța că dintr-o lojă a teatrului național tocmai au răsunat trîmbițele judecății de apoi, nu ar omite să anunțe și că vor reveni asupra chestiunii printr-o relatare mai amănunțită a redactorului lor muzical și

juridic. Lumea ziarelor este mereu nouă, însă neschimbată.

La urma urmei, pentru un spirit filozofic, a citi ziare este o activitate tot atît de contemplativă ca și a privi apusul soarelui sau curgerea unui fluviu. Ziarele au periodicitatea și invariabilitatea unor fenomene naturale ; în loc de a fi cea de a șasea putere, ele sînt mai degrabă al patrulea imperiu al naturii. A-i studia legile și a-i stabili familiile, genurile și tipurile, nu poate fi obiectivul acestui articol care și-a dorit să fie doar o laudă a ziarelor ; de aceea el nici nu poate să fie exhaustiv, căci niciodată lauda nu trebuie epuizată pînă la ultima picătură.

CELE DOUĂSPREZECE FIGURI ALE LUPTEI CU CONDEIUL SAU ÎNDREPTAR DE POLEMICĂ ÎN SCRIS

Acest concis îndreptar nu le este destinat luptătorilor ci cititorilor, pentru ca să priceapă întrucîtva figurile luptei. Vorbesc despre figuri și nicidecum despre reguli, căci polemica publicistică, spre deosebire de toate celelalte feluri de bătălie, luptă, încăierare, turnir, duel, ciocnire, întrecere și, în genere, de orice încercare bărbătească a forțelor, nu are nici o regulă ; cel puțin la noi, nu. De pildă, în luptele greco-romane nu se obișnuiește ca în timpul întrecerii combatanții să se ocărască ; la box nu se obișnuiește să dai cu pumnii în aer și apoi să proclami că adversarul este *knock-out ;* la atacul la baionetă nu se obișnuiește ca ostașii celor două părți să se calomnieze între ei — de aceasta au grijă gazetarii din spatele frontului. Ei bine, toate acestea și multe altele se obișnuiesc în polemica literară — și cu greu s-ar găsi ceva pe care un expert luptător al polemicii să îl recunoască drept figură nepermisă, joc necinstit, brutalitate, înșelăciune ori truc necavaleresc. Nu este deci cu putință să se descrie și să se denumească toate figurile exhibiției polemice ; cele douăsprezece pe care le voi prezenta sînt cele mai curente, cele care

se ivesc în orice încăierare tipărită, cît ar fi ea de neînsemnată. Cine vrea, n-are decît să le adauge încă o duzină.

1. *Despicere* sau figura întîi. Constă în faptul că acel care polemizează trebuie să se înfățișeze ca fiind superior din punct de vedere intelectual și moral adversarului său, ori, ceea ce este același lucru, trebuie să se dea la iveală faptul că adversarul este un tip mărginit, un prostănac, un scrib, un flecar, un butoi gol, un zero, un epigon, un pungaș, un prost crescut, un terchea-berchea, o pleavă, un avorton și, în general, un subiect cu care nu merită să stai de vorbă. Această ipoteză apriorică îi va permite apoi acelui care polemizează să ia tonul polemic satisfăcut, didactic și sigur de sine care, inevitabil, se cuvine în astfel de situații. A polemiza cu cineva, a-l dezaproba pe cineva, a fi în dezacord cu cineva, păstrîndu-i totuși, un anumit respect, nu ține de obiceiurile naționale.

2. Figura a doua sau *Termini*. Această figură constă în aceea că se întrebuințează anumite întorsături de frază destinate special polemicii. Dacă veți scrie, să zicem, că după părerea dumneavoastră domnul X nu are dreptate într-o privință, domnul X vă va răspunde că ați „tăbărît mișelește" asupra sa. Dacă sînteți de părere că, din păcate, ceva nu este în ordine, adversarul va scrie că „vă văicăriți" sau că „vărsați șiroaie de lacrimi" pentru acel lucru. Tot așa, se spune „înjură" în loc de protestează, „clevetește" în loc de remarcă, „insultă" în loc de critică și așa mai departe. Prin astfel de întorsături de frază sînteți prezentat în mod plastic ca un om nervos, smintit, iresponsabil și cam turbat, chiar dacă întîmplător sînteți un flegmatic, pașnic ca un lama tibetan. Prin aceasta se explică, în același timp, de ce respectabilul dumneavoastră adversar trebuie să vă pună la punct cu atîta vehemență verbală, căci el pur și simplu se apără de

atacul dumneavoastră mișelesc, de ocări și de insulte.

3. Figura a treia, cu numele de *Caput Canis*. Constă într-o anume iscusință de a folosi doar cuvinte care pot crea o impresie proastă despre adversarul combătut. Dacă sînteți cumpănit, se poate spune că sînteți ultracircumspect; dacă sînteți spiritual, se poate spune că sînteți ghiduș: dacă sînteți înclinat către concluzii simple și concrete, se poate spune că sînteți banal și plicticos; dacă sînteți înclinat către concluzii abstracte puteți fi denumit, în mod avantajos, un intelectual rupt de viață — și așa mai departe. Pentru un polemist dibaci, nu există pe lume caracteristică, convingere sau stare de spirit căreia să nu i se poată da o poreclă ce să demaște prin sine însăși nemaipomenita vanitate, mărginire și meschinărie a adversarului pe care îl combate.

4. *Non habet* sau figura a patra. Dacă sînteți, să zicem, un gînditor erudit, puteți fi doborît conform figurii a treia prin declarația că sînteți un pseudocugetător, un palavragiu didacticist, un simplu teoretician sau așa ceva. Dar puteți fi nimicit și cu figura Non habet; se poate spune că vă lipsește, spiritul, spontaneitatea și fantezia intuitivă. Dacă însă, din întîmplare, sînteți spontan și intuitiv, vi se poate închide gura cu descoperirea că duceți lipsă de principii statornice, de o convingere profundă și, în general, de responsabilitate etică. Dacă sînteți o ființă rațională, nu sînteți bun de nimic pentru că vă lipsește un sentiment adînc; dacă sînteți o ființă sentimentală, sînteți doar o zdreanță, deoarece nu aveți un principiu rațional superior. Ceea ce sînteți sau aveți nu are importanță; trebuie descoperit ceea ce nu vă este hărăzit cu prisosință, și în numele acestui lucru să fiți azvîrlit în beznă și nimicnicie.

5. A cincea figură zisă și *Negare* constă în aceea că vi se contestă pur și simplu ceea ce sînteți sau

vă este propriu. Dacă, de exemplu, sînteţi un erudit, se poate trece acest fapt cu vederea, spunîndu-se că sînteţi un superficial bun de gură, un palavragiu şi un diletant. Dacă aţi afirma neclintit timp de zece ani că (să zicem) credeţi în mama dracului sau în Edison, se poate declara polemic despre dumneavoastră în cel de al unsprezecelea an că niciodată nu v-aţi ridicat pînă la credinţa pozitivă în existenţa mamei dracului sau a lui Thomas Alva Edison. Aceasta este cu putinţă pentru că cititorul neinformat oricum nu cunoaşte poziţia dumneavoastră, iar cel informat are bucuria răutăcioasă că vi se contestă pînă şi cum vă cheamă.

6. *Imago* este cea de a şasea figură. Constă în faptul că adversarului real i se substituie o momîie neverosimilă, după care această momîie este răsturnată în chip polemic. Se polemizează, de pildă, cu ceva ce nici nu i-a trecut prin gînd adversarului combătut şi nici n-a spus niciodată în acest sens ; i se demonstrează că este sărac cu duhul şi că greşeşte, pe nişte teze care într-adevăr sînt sărace cu duhul şi greşite, însă nu sînt ale sale.

7. *Pugna* este o figură asemănătoare cu cea precedentă. Constă în aceea că adversarului, sau cauzei pe care o apără, i se dă o denumire falsă, după care se polemizează cu aceste cuvinte generale arbitrare. Aceasta se face îndeosebi în aşa numita luptă de principii. Adversarul este învinovăţit de un anumit *ism* neconvenabil, iar apoi se combate triumfal acest *ism*.

8. *Ulixes* este figura a opta. Esenţa sa este de a devia pe alt teren şi a vorbi despre altceva decît subiectul disputei. Prin aceasta, polemica se înviorează în mod avantajos, poziţiile slabe sînt mascate şi totul merge la nesfîrşit. I se mai spune şi extenuarea adversarului.

9. *Testimonia.* Această figură înseamnă că, în timp, se poate utiliza convenabil referirea la o anume (oricare) autoritate, de pildă „încă Panta-

gruel a spus...“ sau „după cum a demonstrat Treitschke...“ Cu puțină erudiție se poate găsi pentru orice opinie un citat care să o distrugă dintr-o lovitură.

10. *Quousque.* Această figură este similară cu precedenta, însă nu face apel la nici o autoritate. Se spune doar „este o chestiune perimată de mult“ sau „un punct de vedere de mult depășit“ sau „știu pînă și copiii“ și așa mai departe. Împotriva a ceea ce este astfel depășit nu mai e nevoie să aduci dovezi : cititorul te crede iar adversarul este silit să apere lucruri „perimate de mult“, ceea ce este o misiune nu prea simpatică.

11. *Imposibile.* Adversarul nu poate avea dreptate niciodată și în nici o privință. Dacă i s-ar recunoaște fie și o brumă de rațiune sau de corectitudine, lupta polemică ar fi cumva pierdută. Dacă nu poți răsturna vreuna din afirmațiile sale, încă poți întotdeauna să spui : „Domnul X vrea să-mi dea lecții precum că...“ „Domnul X se apără cu adevăruri atît de plate și de demult cunoscute cum ar fi „descoperirea“ sa că...“ „Domnul X bate în retragere și se ascunde în spatele afirmației...“ „Lume, lume ! Găina oarbă a găsit un grăunte și acum proclamă că...“ Pe scurt, ceva se găsește, nu-i așa ?

12. Jubilare. Aceasta este una dintre figurile cele mai importante și constă în aceea că din bătălia literară trebuie întotdeauna să pleci cu gestul celui care a izbîndit. Un expert al polemicii nu este niciodată înfrînt ; întotdeauna celălalt „a fost demascat“ și „este isprăvit“. Prin aceasta, de fapt, se distinge polemica de orice alt sport. Un luptător de greco-romane recunoaște cinstit că a fost învins, însă nu cred că vreo polemică s-a încheiat cu cuvintele : Dă-mi mîna, m-ai convins. Mai există și multe alte figuri, dar mie îmi e de ajuns ; să îi lăsăm pe istoricii literari să le culeagă de pe tărîmul revistelor și al ziarelor noastre.

CUPRINS

5 Despre natura anecdotei
17 Cîteva observaţii despre humorul popular
23 Despre proverbe sau despre înţelepciunea populară
30 Despre teoria basmului
52 Cîteva teme de basm
60 Cîteva personaje de basm
66 Eros vulgaris
77 Almanahurile
89 Holmesiana sau despre romanele poliţiste
109 Ultima epopee sau romanul despre slujnice
124 Arta proletară
133 Lauda limbii cehe
139 Dacă aş fi lingvist
142 Critica cuvintelor
177 În captivitatea cuvintelor
180 Cuvinte şi expresii
185 Despre limba actuală
189 Cum se face un ziar
215 Laudă ziarelor
228 Cele douăsprezece figuri ale luptei cu condeiul sau Îndreptar de polemică în scris